

Para Pawèstri Pejuwang

**Hak Cipta ada pada Penulis
Dilindungi Undang-Undang**

Sanksi Pelanggaran Pasal 72 Undang-Undang Nomor 19 Tahun 2002 tentang Hak Cipta.

1. Barang siapa dengan sengaja dan tanpa hak melakukan perbuatan sebagaimana dimaksud dalam Pasal 2 ayat (1) atau Pasal 49 ayat (1) dan ayat (2) dipidana dengan pidana penjara masing-masing paling singkat 1 (satu) bulan dan/atau denda paling sedikit Rp1.000.000,00 (satu juta rupiah), atau pidana penjara paling lama 7 (tujuh) tahun dan/atau denda paling banyak Rp5.000.000.000,00 (lima miliar rupiah).
2. Barang siapa dengan sengaja menyiarkan, memamerkan, mengedarkan, atau menjual kepada umum suatu ciptaan atau barang hasil pelanggaran Hak Cipta atau Hak Terkait sebagaimana dimaksud pada ayat (1) dipidana dengan pidana penjara paling lama 5 (lima) tahun dan/atau denda paling banyak Rp500.000.000,00 (lima ratus juta rupiah).

Para Pawèstri Pejuwang

**Crita Romané
Suparto Brata**

PARA PAWÈSTRI PEJUWANG

Pengarang: Suparto Brata

© all rights reserved

Hak Cipta Dilindungi Undang-Undang.

Penyunting: Dhanu Priyo Prabowo

Tata Letak: Tim Elmatera

Perancang Sampul: Pakné Novie.

Diterbitkan oleh:

Penerbit Elmatera

Jalan Waru 73 Kav 3 Sambilegi Baru

Maguwoharjo, Yogyakarta

Email: elmaterapublishing@yahoo.com

Telepon: 0274-433287; 0274-552818

Anggota IKAPI

(Nomor 064/DIY/09)

Diterbitkan Elmatera 2013, x + 196 halaman, 14,5 x 21 cm

Cetakan I, Juni 2013.

ISBN: 978-602-777-741-5

Katalog Dalam Terbitan (KDT) Perpusnas RI

Distributor:

Suparto Brata

Jl. Rungkut Asri III/12

Perum. YKP RL-I-C17

Surabaya 60293

Telepon: +062 031 8702759

e-mail: sbrata@yahoo.com

www.supartobrata.com

www.supartobrata.blogspot.com

Atur Pangiring Penerbit

CRITA ROMAN utawa novel *Para Pawèstri Pejuwang*, kawitané diirah-irahi *Keluwarga Pejuwang*. Karangane Suparto Brata kanthi irah-irahan *Keluwarga Pejuwang* iki wis tau dipacak ing Majalah Panjebar Semangat, wiwit No. 09, tanggal 2 Maret 2002 nganti No.27, tanggal 29 Juni 2002. Minangka crita novel basa Jawa karangane kang nomer 37. Crita romane Suparto Brata basa Jawa kang sepisanan diirah-irahi *Djiwa Republik*, uga dipacak ing Panjebar Semangat, wiwit No. 4, tanggal 23 Djanuari 1960 nganti No.14, tanggal 2 April 1960. Kanthi mengkono kacihna menawa Suparto Brata anggone leladi gawe crita roman utawa novel basa Jawa ora mung numpang liwat, nanging uga kanthi niyat leladi ulubekti, kang nganti tekane *Keluwarga Pejuwang* iki wis makarya sajroning 42 taun (manut kapacake ing majalah Panjebar Semangat ndhuwur kuwi), ora pedhot, ora pethal.

Samono akehe lan lawase pengalamane Suparto Brata nulis crita novel basa Jawa, mesthi wae kelantipane ora tansah ajeg, saben-saben gawe crita anyar ana owah-owahane kang beda karo kang uwis, embuh cakrike, embuh lageane, embuh lakone, embuh gayane, embuh themane. Manut panyandrane Drs. Suripan Sadi Hutomo, “*Kaja dene Any Asmara, Widi Widayat, Drs. Soetarno, Suparto Brata (= Peni)* iki sawidjine ‘tukang tjrita’ nanging anduweni tjengkok kang chas, ora kaja ‘tukang kentrung’.

Basane umume lantjar, prasadja, nanging ampang. Kontemplasi ngenani panguripane manungsa ing donja

iki mung diliwati kaja dene numpak sepur ngliwati stasiun2" (Panjebar Semangat No. 30 taun ke 38, tanggal 18 Agustus 1972). Mbokmenawa "tjengkok kang chas" kuwi sing saprene nguripi Suparto Brata anggone tetep nglairake karangan crita basa Jawa, lan saben crita kang anyar tansah ngresepake diwaca marga mesthi ana apa-apane kang anyar, kang beda karo kang uwis ditulis. Tembung populere mbokmenawa kaya reklamene merk sepedhah montor, anggone ngarang ngerahake "inovasi tiada henti".

Kaya ing crita *Para Pawèstri Pejuwang* iki. Beda karo karangane kang uwis-uwis. Beda karo lumrahe crita novel Jawa. Salah siji bedane upamane, ing lumrahe crita novel Jawa, galere crita (alur), adate dadi balungane crita kang cetha banget. Ing *Para Pawèstri Pejuwang* ora. Galere crita, dudu balungane crita. Galere crita dikethok-kethok, dicothang-cothang dadi pirang-pirang galer, marahi galere crita dadi ora baku. Nanging tetep nyengsemake diwaca, marga anggone awas nggamarake swasana jaman dumadine crita, dibumboni karo konflik-konflik argumental lan aktual. Ewadene liding dongeng, iya ana galere crita. Tetep ana, ora ngowahi komponen jatine crita rerekane.

Ora mung kuwi bedane, nanging akeh maneh sing kena diluru lan dipetani. Mbokmenawa kang kaya mengkono kuwi (sarwa ana sing anyar) kang ndadekake crita iki apresiatip langsung marang para maose, sanajan tumrap kang arang maca crita basa Jawa, tanpa ndadak sarana tuntunan kritik sastra. Marga saka kuwi Penerbit kumendel nerbitake crita *Para Pawèstri Pejuwang* iki dadi buku. Kajaba nepungake wacan sastra Jawa marang publik uwal saka media majalah (minggon) basa Jawa, penerbitan buku sastra Jawa kuwi bisa dadi wacana pakulinan sumebare sastra Jawa. Penerbit bribik-bribik ngadani prakarsa kuwi. Muga penerbitan buku sastra Jawa moncer ing sabacute.

Suparto Brata kalairake ing Surabaya Delta Plaza (pusate Kutha Surabaya) tanggal 27 Februari 1932. Ngengarang wiwit taun 1951, nganti saprene ngengarang kuwi wis dadi napase, dadi ambegane. Manut keteranganane saka keluwargane (bapa, ibu, kangmas,

lan putra-putrane) ora ana sing nduweni "bakat" ngengarang, nanging padha lelumban ing jagade kaum tehnik. Wondene anggone bisa ulet lelabet ing donyane nulis crita luwih disengkuyung saka adreng kekarepane nyambutgawe lan sinau (etos kerja). Mula sajroning makarya sastra (marga kurang bakat sastrane), piyambake kesilep saka wawasaning para kritikus sastra, ora tinemu karya sastrane kang menjila kang patut digunem ing kasusastran. Ing buku-buku tuntunan Kasusastran Indonesia Modern, kaya ta karangane H.B.Jassin, Korie Layun Rampan, Jacob Sumardjo, jenenge Suparto Brata bisa uga ora ana. Ora kasebut sastrawan Indonesia. Karangan novele *Tak Ada Nasi Lain*, garapan taun 1958, lagek bisa dipacak dadi crita sambung ing Harian Pagi Kompas, 15 Februari 1990 – 10 Juni 1990, kuwi wae bisa uga marga kebeneran nalika samana piyambake tinanggenah mandhegani terbite Tabloid Praba ing Yogyakarta, sing uga satelite penerbitan Group Gramedia-Kompas. Alote karangane bisa terbit bisa uga saking akehe para redaktur penerbit buku utawa koran sing nampik crita-critane Suparto Brata kuwi. Dadi sanajan dawa umure makarya ing crita fiksi, nanging ora populer abyor kaya pengarang saangkatane (angkatan Majalah Kisah, Siasat, Mimbar Indonesia).

Suprandene Penerbit nyoba nepungake karyane Suparto Brata basa Jawa, *Para Pawèstri Pejuwang* sing biyen diirah-irahi *Keluarga Pejuwang* iki liwat penerbitan buku iki. Kanthi pamrih, sanajan bisa uga ora kecathet kadi karya sastra adiluhung, *Para Pawèstri Pejuwang* iki mesthi murakabi tumrap para maos kang remen memaos buku crita. Sumangga.

Yogyakarta, Juni 2013
Penerbit

Isiné Buku

Atur Pangiring Penerbit	v
Isiné Buku	ix
1. Adreng Demonstrasi	1
2. Wara lan Jim	4
3. Adreng lan Ngesthi	7
4. Wara Nguntabake Jim.....	11
5. Satiyem lan Sakri	15
6. Bathari Satiti Disebut Sepisanan.....	21
7. Sarapan Bareng.....	23
8. Pembayun Ratri	29
9. Ngesthiratu karo Eyang Sasra	34
10. Katesnaning Carolina	41
11. Ngesthi Diajak Melu Menyang Surabaya	43
12. Adreng Ora Mulih	49
13. Wara Pramesti lan Ngesthiratu	54
14. More Preciate Than Gold	58
15. Widyaningrum	64
16. Crita Tiwase AWS Mallaby	74
17. Satiyem Dadi Rebecca	78
18. Adreng Ditahan Polda Metro Jaya	80
19. Tugase Wara Pramesti	85
20. 3-in-1	89

21. PT SIER Pasuruan	93
22. Pabrik Boneka Pretty Girls	98
23. Ing Polda Metro Jaya	105
24. Kene Wong Wadon Legan, Lo	111
25. Mbah Sasra Panas Atine	115
26. Ing Jakarta lan ing Surabaya	119
27. Ketemu Bathari Satiti	121
28. Adreng Dibebasake	130
29. Ngesthi Ketemu Wartawan TVPS	133
30. Dhebat Prekara Pangreh Korupsi	137
31. Konperensi Pers Property Mahkota Raya	148
32. Korupsi ing Ditjen Moneter	152
33. Kebebasan Pers sing Kebablasen	155
34. Wusanane Atur	158
 Riwayate Pengarang	175
Novel-novel Basa Jawa Karangane Suparto Brata	179
Oleh-oleh saka the Bangkok World Book Capital 2013	181

1.

Adreng Demonstrasi

“BUBARKE kabinet KKN!”

“Copoti menteri korup!”

Demonstrasi ing gedhong parlemen rame banget. Para nom-noman padha nggawa spanduk, nggawa poster, lan nggelar orasi, mbengokake tuntutan-tuntutane supaya tatanan negara brubah. Orde Baru supaya lengser, lan gage ana prubahan anyar. Diganti!

“Cekake awake dhewe kudu nginep kene, nganti parlemen bubar!” ujare Adreng, pemimpin klompok MPD.

“Pokok kokjamin, beres, Dreng. Apa jare kowe wae! Nginep telung dina telung bengi ya gelem!” jare Bram.

“Anu. Aja clometan ngandharake gagasan, ya. Bengokna wae apa sing dakomongke mau. Yen diwawancarani wartawan aja gelem. Wartawane kon nemoni aku wae. Bram! Dah! Saka kanca-kanca klompoke kene mung aku sing oleh ngomong! Ngreti? Ben ora pating clomet kapacak ing suratkabar!”

“Beres, Dreng! Beres! Pokok, ‘Bubarke kabinet KKN!’ ‘Copoti menteri korup!’ ‘Bubarke parlemen rékayasa!’” sagrubbyugan watara wong rolasan klerehane Adreng Binathara dhampyak-dham-pyak karo bengok-bengok melu ngramekake demonstrasi nggugat para anggota DPR ing Gedhong DPR.

“Bram! Aja adoh-adoh saka kene. Aku dakjupuk pilok ing tas kana mau. Sedhela engkas aku bali mrene!” pesene Adreng.

Kang gage oncat saka klomboke. Ana barang sing klalen kudu enggal digawa.

*

“Syuten cah wadon kae, sing nyangklong tas ireng. Dakwawancarane! Sakora-orane ana gambare cah wadon ayu ngana kae, swasana demonstrasi iki rada adhum. Coba inceren nganggo kameramu, tase kae tulisane apa? Kae, lo, rok abang, rambute diore! Wong wedok ya mung dheweke wae, lo, neng kene! Aja lali swasana sakitere ya katutna disyut, ben katon ana cah ayu melu rame-rame geger demonstrasi. Asyiiik!”

“Iya, iya! Kowe ki golek cah ayu thok wae, Gra! *Swara Kejawen!* Tulisane kae *Swara Kejawen!*”

“O, yen ngono dheweke uga nglakoni tugas wartawan, makihi Radio Swara Kejawen. Layak ketoke kok ora melu rame-rame nuntut apa-apa, nanging blusukan ijen saka klompok kene menyang klompok kana.”

“Kowe aja mung gumremeng wae. Gage wawancaranen arek iku, kamerane wis kadhung dakincer mrana, tepak iki, lo. Gak salah miripatmu, areke pancer hoayu. Isik dhere, kemremes kae!”

“Sing kemremes kuwi apane, Won?”

“Ya iwak dara yen isih piyik, balunge rak kemremes. Kaya arek ika! Endang, areke selak brubah posisi! Wah, wah, ika wis kedhisikan ketemu klompok bedhigasan! Cepet! Cah Ayu diku-pengi klompok bedhigasan.”

*

“Hallo, Cah Ayu! Kowe kok pethal saka klompokmu, kuwi mengko apa ora digoleki bu gurumu, Sayang?”

“Kowe ki ngawur wae, Bram! Wis samono gedhene direken isih taman kanak-kanak wae, isih kudu diengon gurune!” ujare Dahana. “Maaf, ya, Dhik. Kowe melu demonstrasi iki apa wis ngreti tegese? Cah SMU ngendi kowe, kok pethal saka klompokmu? Aku gak setuju cah SMU dielok-eloke demonstrasi!”

“Beneran, Mas. Kowe sing rumangsa ngreti. Aku saka Radio Swara Kejawen. Coba terangna, kowe melu-melu demonstrasi

ngene iki apa maknane? Sing kokrebut dijarahrayah apa?" Si Ayu gage nanggapi Dahana kanthi ngacungake mik piranti perekam swara marang Dahana lan Bramantya.

"Lo, wartawati, Dah! Dah! Eling, lo, Dah. Gak oleh wawancara karo wartawan!" Bram ngelikake.

"Tapi iki cah imut-imut. Paling isih SMU."

"Imut-imuta iku wartawan, Dah!"

"Hallo, Swara Kejawen! Kok aktif banget, melu golek warta langsung mergoki para demonstran. Apa wae sing wis kokliput? Gek tugas ijen wae, ya? Gak kuwatir ayumu disebrot demonstran? Wong demonstrasi kuwi adate nuntut-nuntut karo nesu, sikepe mesti brangasan. Akeh laline, barang-barang apik katut dirusak, yen wong kadhung nesu rame-rame ngene. Jenengmu sapa, Cah Ayu?"

"La kono dhisik, jenenge sapa, saka klompok ngendi? Kok nggawa mik, sampeyan ya wartawan, ya. Jabangbayi! Jebule aku disyut! Jenengku Ngesthiratu, Mas. Saka Radio Swara Kejawen. Ayo, sampeyan jenenge sapa dhisik? Ngaku. Dakleboke warta nyang Swara Kejawen!"

"Ngesthiratu? O, kowe, ta! Aku penggemarmu! Kowe penyiar sing gawene maca geguritan diselingi nembang kae, ya. Aku kenal banget karo suwaramu. E, jebul ora mung suwarane thok sing ayu, rupane ya imut-imut!"

"Ayo, kono jenenge sapa, durung ngaku!"

"Jenengku Graita Digdaya, TVPS. Coba terangna, apa maknane para mudha iki padha gege rame-rame demonstrasi neng kene? Ngandhut karep apa?"

"Iyah! Aku iya lagek takon ngono marang mas-mas iki. Priye, Mas, mau wangsulanmu?" ujare Ngesthi mbalik marang Dahana lan Bramantya.

"Sik, sik, sik! Aja wawancara karo aku. Sing duwe wenang njawab pemimpinku. Ayo, daktemokake mrana," Bramantya ngirit para wartawan nggoleki panggonane pethal karo pemimpine mau.

*

2.

Wara lan Jim

"ARE YOU ready?"

"Yes," wangsulane Wara Pramesti karo nyandhak tase, terus nginthil Jim Faraday metu saka ruwangan kantore. Ruwang kantor pabrik boneka *Pretty Girls* ing Kawasan Industri Cikarang.

"We have plenty of time," Jim ngomong karo manggakake Wara nyopir BMW-ne ing plataran parkir. Dheweke dhewe ngubengi mobil, mbukak lawang sisih kiwane sopir, lungguh ing jejere, mlebu bleng terus masang sabuk pengamane.

"Of course. I love it. I love it, very much! Iki nglegakake atiku tenan! Pepisahan kanthi kebak pangarep-arep!"

"Dadi aja lali, tugasmu sajrone daktinggal. Ngrekut karyawan anyar tataran staf kanggo proyek ing PIER. Perlokna milih sing jujur katimbang sing pinter. Kita dadar ing Cikarang watara setaun rong taun, lagi kita lepas ing Pasuruan. Estrenana *soft opening luncheon*adol property Mahkota Raya ing Hotel Shangri-La Surabaya dina Rebo suk emben..."

"Suk emben? Saiki dina Senen. Selasa awan sesuk aku ana seminar *More Preciate Than Gold* ing Hotel Horizon, Ancol," Wara sumela karo ngeling-eling.

"Iya. Kuwi ya perlu koktekani kanggo ningkatake kawruhmu bab masarake barang-barang. Sanajan kowe wis lungguh dadi eksekutip, nanging ya isih perlu ditatar prekara pemasaran. Perlu dadi *seller's market*."

"Nanging kenapa sing teka kok mung aku dhewe? Wong bagian pemasaran ora?"

"Pancen kuwi krenahku. Aku sing nukokake tiket undhang-an. Biyen dakkira aku isih bisa menangi, undhangan kuwi bisa dakenggo wong loro karo kowe. Jebul aku kudu budhal saiki, dadi ya mung kowe dhewe wae sing nekani. Tujune aku ora tuku pakete kabeh, sing daktuku mung undhangan seminar. Sakjane diterusake karo latihan prakteke, rong minggu nginep ing Lippo Cikarang."

"Mesthine wong bagian pemasaran uga perlu teka."

"Bagian pemasaran wis padha profesional, ora perlu ditatar maneh. Nanging bagian eksekutip liya, perlu nambah kawruh bab pemasaran. Dakperloke kowe uga nduweni bayangan kepriye carane ulet bisa mayokake barang dagangan. Luwih nambah kaprawiranmu."

"Maturnuwun. Aku seneng oleh tambahan kawruh."

"Bab *property* Mahkota Raya, perlakna pesen rong jogan kanggo kantor kendhali yen proyek ing PIER wis operasi. Undhangane wis kok simpen, ta? Aku wis nonton proposale lan rancangane Condominium Mahkota Raya, yen bisa njupuka jogan lima lan nem. Jarene setaun engkas rampunge. Kira-kira pas wektu nalika ing PIER operasi. Ah, aku ora perlu maneh ndhikte kowe. Pretty Girls wis percaya tenan marang kowe," ujare wong Amerika kuwi nalika BMW abang wiwit metu saka Cikarang lan mlebu tol Cikampek-Jakarta.

"Kuwi kabeh marga setiyarmu. Maturnuwun."

"Ora. Kuwi kabeh marga kowe pancen wong pinter. Kowe wis dipercaya nyekel *designer office* sadurunge aku teka kene. Aku mung melu ngelar kaprawiranmu wae."

"Apa aku perlu uga mriksa menyang Pasuruan, kaya rencana kita wingi kae?"

"Ya yen kowe kober. Yen kuwi saiki ora perlu banget. Rencanane wingi rak karo aku, aku kepengin nduduhake lokasine. Watara sakjam laku saka Surabaya. Nanging wong saiki isih

wujud tanah ngenthak-enthak. O, iya, aku malah durung kober mbatalake yen ora sida teka ing SIER. Kanthi lungaku ndadak iki, janjen-janjenku wurungna, ya. Dhaftar janjene wis dakwe-nehake kowe. Nanging kowe ya bisa takon marang Lola."

"*Okey. I'll do my best.* Dadi, aku saiki kudu nggawa kowe menyang endi? *Flight-mu rak isih mengko, jam papat sore, ta?*"

"Njupuk barangku nyang apartemenku ing Prapanca, lan ninggali tandha pepisahan marang kowe, *of course.*"

"*I love it, Jim.* Oh, aku seneng banget, Jim!"

*

3.

Adreng lan Ngesthi

"KAE ADRENG, pemimpin klompokku! Adreng. Iki wartawan TVPS karo Radio Swara Kejawen arep wawancara! Nampang mrene, Dreng!"

Adreng teka mrono wis nggawa plakat ditulisi pilok abang, surasane cetha: *Singkirke anggota DPR KKN! Copoti kabinet sing korup! Adili maling-maling dhuwite negara! Brantas koruptor!*

"Kene, Dhik. Ayo, wawancaraa karo pemimpinku!" ujare Bram karo nglenglengheng lengene wartawati Swara Kejawen, digandheng nyedhaki Adreng. Lan kongkon marang wartawan TVPS, "Ayo, Mas. Aku syutingen cedhak wartawati iki!"

"Nges! Kok melu-melu tekan kene?" aloke Adreng nyapa Ngesthi.

"Kepengin weruh obahe negara!"

"Iki dudu papanmu! Durung wayahe! Karo sapa, Kowe?"

"Dhewe. Iki mau tase Mas Teja kleleran neng studio, terus daktembung dakgawa metu ethok-ethoke mbebedhag pawarta. Pawarta sing paling aktual ya Gedhong DPR kene. Dadi aku mrene."

"Aja neka-neka! Durung wayahe kowe kluyuran mrene! Ijen, maneh. Kene iki nggone wong lagi nesu, lagi muring-muring. Kasar, agal, mbedhigas. Ngowahi negara cara brangasan! Kae, delengen, tentara pating dlajig ngedhangi kene. Aja melu-melu!"

"Mas! Mas! Syutingen aku, Mas. Cedhak Dhik Iki! Dreng, durung-durung kowe kok wis kenal?" Bram nyela-nyela. Ngreti kamera diarahake marang dheweke, banjur wae dheweke nyengenges cedhak Ngesthi karo mbengok, "Brantas KKN!"

"Iki adhikku, Bram! Ngawur wae, kowe, ki!" ujare Adreng.

"Wah! Dadi sasedulur padha melu demonstrasi ngowahi kahanan negara, ya? Keluarga pejuwang, yen ngono. Sampeyan iki saka kelompok ngendi?" Graita terus wae ngacungake mike.

"MPD, Mahasiswa Pejuwang Demokrasi. Balaku sak truk, iki mau. Mencar. Iki reguku. Mengko jam rolas kene ngumpul neng tlundhakan kana. Aku arep orasi."

"Tujuan satemene karepe apa teka mrene?"

"Lo, wis genah ngono. Saiki iki negara digrogoti grombolan wong srakah. Rekake mimpin negara, nanging satemene ndhodhosii kanggo kepentingane kanca-kancane dhewek. Rakyat tetep mlarat kesrakat lan bodho. Ya aku, para mahasiswa iki, ora bisa meneng wae weruh negara kang kaya mengkene iki! Kudu dibrantas."

"Kena apa kudu sarana pethenthengan mengkene? Rak ana tata-carane ngganti pemimpin tanpa brangasan mengkene?"

"Oo, wis mandul! Pemimpin negara sing saiki iki wis mbrengkelo, ora mangsah diganti cara alusan. Wis julig, ngatur uderane negara mung nguntungake grombolane dhewe. Rekayasane wis baleg banget. Wis kudu didhobrag cara adu kekuwatan ngene iki! Brantas KKN! Biyen mbah-mbahku ngedegake negara iki marga arep makmurake rakyat akeh! Dadi pemimpin ora mung kanggo mblendhukake wetenge dhewe, wetenge keluarga lan bala-balane dhewe wae. Ora. Nanging berjuwang ngrebut kamardikane negara lan bangsa supaya bangsa mardika, madeg dhewe, adil makmur, rakyate pinter! Gak kaya saiki iki. Wis mardika setengah abad luwih, rakyate isih mlarat, bodho."

"Apa wong tuwamu biyen ya melu berjuwang? Apa ana sing melu perang nglawan penjajah Walanda?"

"Iya. Eyangku Sasrapambudi. Kenal jeneng kuwi ora?"

"Sik, sik. Aku kaya wis tau dhenger. Mayjen Sasra, ya? Wong Sala, ya?"

"Genah! Biyen melu Lasykar Kere. Melu gerilya ngobrak-abrik Kutha Sala ing wayah bengi. Sedulure eyang lima, tiwas kabeh kena bedhile Landa, mung kari eyang dhewe sing nganti Indonesia mardika satus prosen isih menangi jaman."

"O, iya. Iya. Sing tau entuk Bintang Gerilya, ya! Jaman Orde Anyar biyen kae riwayate wis tau dipacak ing Tempo. Aku maca. Sasrapambudi, Si Kancil, parabane yen ora salah!"

"Bener! Aku putune Si Kancil Lasykar Kere! Lan iki adhiku!" ujare Adreng karo nuding Ngesthi sing uga isih ngacungake mik rekaman cedhak Adreng.

"Aku kancane. Bakal ipene Adreng," ujare Bram karo ndhusel mepet Ngesthi, diarah ben kena syutinge kamera TVPS.

"Wis, Mas. Aku dakgolek pawarta liya!" ujare Ngesthi mara-mara sewot. Lan terus ninggalake papan. "Yen wawancara karo kangmase dhewe, kuwi uga klebu KKN!"

"Lo, Dhik! Dhik! Aja lunga dhisik, Dhik. Isih disyut iki, lo!" Bram nahani lengene Ngesthi.

"Bram! Culna! Yen kowe nekad ngono, engko ora oleh ba-geanmu, lo!" elik-elike Adreng. "Ngesthi! Matura ibu, bisa uga aku mengko ora mulih. Yen perlu arep nginep kene! Glagate wong-wong DPR ora preduli kene, lan tentara isih panggah ngalangi kene mlebu gedhong."

Bram mengkeret. Ngesthi manthuk karo terus lunga, awor karo para demonstran sing lagek rame, sing akeh wong lanange. Kahanane udreg-udregan, marga tentara lan pulisi isih nyoba ngalang-alangi para demonstran mlebu menyang gedhong DPR.

"Iku mau adhik ketemu gedhe, ya, Dreng?" Bram isih kober njegeges.

"Yen bapak, dadi pejuwang ora?" pitakone Graita isih kepe-ningin ngudal pribadine Adreng. Mike isih diacungake marang Adreng.

“Bapakku Budi Prabawa, Staf Ditjen Moneter,” katrangane Adreng.

“Budi Prabawa? Sing tau nylametake dhuwit negara sing dislinthutke Darmagati ing pengadilan Singapur kae apa? Sing kondhange *Prekara Darmagati*? ”

Ngesthiratu wartawan Radio Swara Kejawen ninggalake panpan, nanging isih krungu cetha apa jawabane kangmase marang TVPS. Dheweke ngreti tenan, kangmase pancer memuja eyange lan bapake. Eyange lan bapake dadi pengoram-erame. Mongkok rumangsa dadi keturunane Keluwarga Pejuwang. Mula kapan wae ana kalodhangsan, crita yen eyange lan bapake kuwi wis tau berjasa marang negara, marang rakyat, tansah dikojahake, diumukake.

“Pancer dhasar nyata! Eyangku entuk Bintang Gerilya, bapakku pahlawan *Prekara Darmagati*, aku saiki melu demonstrasi njongkeng pemerintahan Orde Korup!”

“Sapa mau jenengmu? Saka klompok apa?”

“Adreng Binathara, MPD, Mahasiswa Pejuwang Demokrasi.”

“Adhikmu mau jenenge sapa, Dreng?” Bram sumela.

“Mbuh, ora urus!” Adreng ora ngladeni omonge kancane.

“Ngesthiratu, penyiar Radio Swara Kejawen sing keweke ora ilok-ilok! O, penggemare oakeh kuwi! Kondhang kuwi!” wangulan Graita karo nyingkirake mike lan nyasmitani kamaramane supaya mandheg anggone ngesyut.

*

4.

Wara Nguntabake Jim

"WHAT TIME is it?"

"Twelve thirty."

"Wis wektune budhal. Sapa ngreti, dalanan macet?"

Jim Faraday luwih dhisik metu saka peturon, lagek dietut Wara Pramesti. Loro-lorone banjur padha nyandhak sandhangane dhewe-dhewe. Ganti-ganti mlebu jedhing perlu wijk sadurunge padha menganggo. Wara sing ndhisiki.

"Tinggalan kang mranani ati!" ujare Wara nalika ngilo mbenakake mikap raine. Wis katon ayu, rapi. Wara banjur nggledhahi tase, njupuk pil sangune, terus diombe, diglontor banyu ing gelas. *After morning pil, pil kontrasepsi, ora kena lali, gage diombe sawise making love.*

Sedhela maneh wong loro kuwi katon metu saka Apartemen Prapanca, marani BMW abang ing parkiran. Padha kaya nalika ing pabrik Cikarang mau, mung saiki Jim Faraday nggawa tas kang cukup gedhe, diseleh ing bagasi.

"Wis? Ora ana sing kari?" pitakone Wara nalika nguripke mesin mobile.

"Ora ana. Kajaba kenangan kang endah ing peturon kana!"

"Muga-muga dalanan ora macet." Wara kanthi trampil slin-that-slinthut nyetiri mobile ing antarane kendharakan tuyek sing gemlindhing ing lurung-lurung Jakarta kang pating slewh, nggolek dalam sidhatan lan trabasan sing tumuju mlebu menyang

tol. Ora lali nyetel Radio Elshinta, sing tansah aweh informasi ngenani kahanan ing lurung-lurung Jakarta nalika kuwi.

“Rasane kok rame ya, dina iki. Adate kene rak ora riyel ngene,” Jim ngomong.

“Manut radio iki, ing Gedhong DPR ana demonstrasi sing macetake dalan. Muga-muga ora nganti lorop tekan tol.”

Slamet lan cepet mlebu tol ing Kuningan, BMW abang gage nranyak mangulon, tumuju Bandara Sukarno-Hatta. Rame-rame demonstrasi ing Gedhong DPR, tujune ora nganti lorop ngridhuhi dalan tol.

“Persise kapan kowe perlop sambang keluwargamu ing Charlotte?”

“Seminggu, sepuluh dina, ora suwe. Kowe ora perlu mikiri suwene mangkirku. Ora apa-apa kowe tansah lapuran terus menyang Houston. Ora sah kuwatir, kantor pusat Houston tansah ngawasi kegiyatan makaryamu, kepetung kahanane pabrik Pretty Girls lan negaramu. Tugasmu ngrekut karyawan anyar kanggo pabrik ing Pasuruan, PIER, bisa kokatur ing Jakarta sawise oleh ketetepan ing *soft opening launching* Property Mahkota Raya. Kowe bisa njupuk calon para karyawan ahli liwat penyalur tenaga kerja Innamco.”

“Emoh. Wiwit wingi aku rak wis kandha, aku ora golek karyawan saka agen penyalur tenaga kerja sarjana. Sanajan seleksi saka Innamco pancen wis cukup resik, nanging seleraku sok geseh. Mangka kandhamu mau, aku kudu luwih nggatekake bab kejujuran katimbang karo kepinteran. Bab kepinteran pancen bisa disidik saka *curiculum vitae*. Nanging bab jujur, aku kepengin ngasak lan jaring nganggo nulariku pribadi nalika wawancara. Mula aku wis ngajokake proposal, pasang pariwara wae kanggo ngrekut karyawan iki, sing ahli utawa sing tengahan. Kanggo sing tengahan pariwarane ora basa Inggris, nanging basa Indonesia, lan disebar liwat koran lokal Jawa Wetan. Marga PIER iki didegake ing Pasuruan. Dakbayangake karyawane mbesuk akeh saka dhaerah sakupenge pabrik,” Wara ngandhakake gagasane.

"Up to you, dear! You are what you are. You are the best. Pretty Girls wis percaya banget marang kowe," ujare Si Bule.

Tekan bandara setengah papat, durung telat nyandhak Cathay Pacific flight 438, ngener tumuju Hongkong.

Jam papat, nalika Jim mabur menyang Amerika liwat Hongkong, Pramesti lagi gleneh-gleneh marani BMW-ne ing latar parkiran. Atine trenyuh, dina kuwi mentas nglakoni lelakon kang nggemesake ati. Lan saiki lagi wae wong lanang kang nggemesake ati kuwi pisah karo dheweke. Trenyuhe ati, nandhes ngetogake budidayane, angles ngentekake daya kamidayane. Nanging uga rasa marem nggremeti prasakane. Dheweke rumangsa dadi wong wadon kang seja kemayangan. Apa karsane tansah keturutan. Jim *dearest* lagek wae mungkur, lan telung wulan maneh bisa uga lagi bisa kepetuhan maneh. Rencanane telung sasi maneh lagi balik menyang Indonesia. Nanging wong saiki jaman jet, yen ora kuwat nahan kangen, Jim Faraday - Wara Pramesti utawa Houston - Jakarta, bisa dilanjuk sajrone 40 jam. Embuh Faraday sing miber menyang Jakarta, apa Wara sing karaya-raya menyang Houston, apa Charlotte. Ah, ora nyang Charlotte. Charlotte ing negara perangan North Carolina kuwi papan keluwargane Jim Faraday. Ora sapantesen yen Wara Pramesti nguber kasmarane nganti mrana. Luwih prayoga yen Jim golek alasan supaya dikirim balik wae menyang Jakarta, marga urusan pabrik boneka Pretty Girls, embuh ing Cikarang, embuh investasi anyar ing Pasuruan. Jim mesthi luwih gampang anggone golek alasan. Wara dhemenan karo Jim, ora mung marga nuruti rasa pangrasane, nanging uga nalare. Yakuwi supaya perusahakan Amerika kuwi mantep anggone nginvestasekake pawitane ing bumi Indonesia. Wara cucul asmara ora papa. Apa sing bisa disebadani tumrap kemakmurane rakyat Indonesia, Wara Pramesti tansah wani nglakoni. Sanajan kurban asmara. Wong dheweke kuwi pancen putu turune Keluarga Pejuwang. Witekna eyang kakunge, Si Kancil Lasykar Kere, sedulure papat dadi korban mimise Landa, luwih tragis katimbang apa sing dilakoni Wara men-

tas wae mau! Iki mau rak lelakon kang kanthi senenge ati, ora tragis nanging romantis. Hemmm!

Kalegan atine, Wara gage mbukak lawang BMW-ne, kanthi ambegan landhung.

*

5.

Satiyem lan Sakri

JAM PAPAT sore nalika Wara Pramesti gleneh-gleneh marani mobile ing parkiran bandhara, Ngesthiratu diterke ojek mandheg ing ngarep omahe ing kawasan Rawamangun. Sawise mbayar ojek, dheweke klewes-klewes marani lawang pager, atine marem. Tugas dina kuwi rampung, ana pengalaman anyar sing beda karo pakaryan adat saben. Sanajan ngeselke awak, nanging sing anyar beda kuwi pancer nambahi semangat urip, nggumbirakake ati. Apamaneh yen ngrasa wis slamet tekan ngomah ngene iki.

Tekan lawang pager dheweke ngetokake kunci, mbukak gembok, terus mbukak lawang pager, mlebu pekarangan. Lawang pager iki kudu tansah digembok, yen ora nyamari banget keamanane. Dene wong sing kerep mlebu-metu padha digawani kunci gembok dhewe-dhewe, yakuwi bapake, mbakyune, kangmase lan dheweke. Kanthi mengkono wong papat kuwi bisa mlebu-metu tanpa kudu ngrusuhi wong sing ana ing ngomah. Dene ing ngomah dhewe ya ditinggali kunci, minangka keperluan mbukak lawang pager. Sing kerep tunggu omah ibune lan Satiyem, pembantune. Penggaweane Satiyem sing baku reresik njero omah, karo ngrampungi mangsakan sing dipangan wong saomah, sanajan tetep manut komandhone Bu Mbayun. Malah kerep banget Satiyem mung ewang-ewang wae, sing bakoni mangsak Bu Mbayun.

Satiyem ndherrek keluwarga iki wis telung taun, klebu paling suwe, lan sajake krasan. Satiyem kuwi isih prenah mbok cilike Sakri, gawane Sakri saka kampunge ing Tangen Sragen kana. Pembantu wadon keluwarga kono gonta-ganti wae, ora marga angel dieloni uwong, nanging marga manut wae karo lageane para pembantu ing Jakarta, akeh sing rewel, terus nggaya kenes niru wong metropolit, lan saben riyaya milih-milih ganti majikan. Keluwargane Bu Pembayun ora gupuh tanpa pembantu. Wiwit biyen keluwarga kuwi diajar madeg dhewe, wiwit kepala keluwarga nganti tekan Wara, Adreng, Ngesthi bisa ngrampungi reresik omah lan tandanggawe kewajibane ora kidhung. Kabeh anggota keluwarga bisa umbah-umbah, bisa ngepel, bisa ngratengi panganan, lan bisa ajeg nyambutgawe nyang kantor apa sekolah. Keluwarga kuwi tetep urip "normal" sanajan tanpa pembantu. Wong Budi Prabawa sing wis anggota staf ing Ditjen Moneter wae, isih gelem ngepel jogan yen kapinujon ora ana pembantu sing reresik omah. Lan ora banjur sakeluwarga padha ninggalke omah nginep nyang hotel. Omah lan kumpule keluwarga dadi papan panggonan kang paling raharja sajroning urip ing donya iki. Ora ana tandhinge liya!

"Ora papá kepala keluwarga ngepel omah. Wong Golda Meir, Eyang Putri sing wis dadi Perdhana Menteri Israel jaman lagi mbangune negera kuwi wae, ing ngomahe isih kober nyawiki putune wadon sing isih balita, kok," ujare Eyang Sasrapam-budi nglelipur atine nalika nyandra anake. Nanging embuh, dheweke wani mbayangake dhewe dheweke nyawiki putune wadon dhek isih cilik apa ora. Upamane nyawiki Ngesthiratu. Mbayangake Ngesthiratu dhek isih bayi, lo! Ya ora bakal nyawiki Ngesthiratu bareng wis gedhe kaya saiki!

Lan Wara Pramesti, ngomongake yen kluwargane Bu Pam-bayun padha bisa urip mandhiri, para wadon kang bisa nyem-badani awake dhewe. Yen bapake wis dadi staf ing Ditjen Mone-ter isih gelem ngepel omahe dhewe, la Wara Pramesti ya bisa ngopeni mobile dhewe. Dikumbah, diresiki, digilapake nganggo

Kit, ditambahi oline. Sanajan wong wadon dheweke bisa nggoleki sebabé lan montiri BMW-ne kanthi tangane dhewe yen mesine rewel. Yen mobile distarter mung nggereng-nggereng ora bisa nyaut mesine, dheweke bisa ngresiki sambungane aki sarana ngesoki wedang panas. Mesine banjur thokcèr. Malah mbukaki lan ngganti rodha, yen bane gembos, ya bisa, yen kepeksane. Yen ana wong lanang ya mesthi wae dheweke njaluk tulung wong mau, luwih becik mbayar katimbang nglakoni penggawean kasar mengkono.

Mengkono wiwit biyen nganti saprene ubenge urip ing keluarga kuwi. Saiki sanajan Keluarga Pejuwang kuwi klebu kecukupan banget ripe, wong mobile wae sing mlebu omah kono telu, nanging ora kidhung upama ditinggal para pembantune.

Ing ngomah kono isih ana Sakri, tenaga lanang srabutan, ya tukang kebon, ya reresik pekarangan omah, ya ngguyangi mobil, ya sopir, ya ewang-ewang Satiyem lan Ibu Pembayun ing pawon. Penggaweane Sakri sing ajeg yakuwi ngumbahi sandhangane wong saomah, mepeni, lan nyetrika ing gadri mburi. Klebu ngumbahi sandhangan jerohane putri-putri kono. Sakri biyen lulus sekolah dhasar ing Tangen terus dijak simboke sing wis randha ngumbara menyang Jakarta. Apese awak ora oleh penggawean sing murwat gumathok, banjur glandhangan. Wasana simboke lara tipes, lan mati. Sakri ora gelem mulih ndesa, lan terus blajar urip dhewe ing Jakarta. Kepinterane maca-nulis dienggo, pikirane mlaku. Wis jajah Kutha Jakarta, wis tau melu Cina bukak toko elektronik ing Radio Dalam, wis tau ngernet angkutan kota Tanah Abang - Kebayoran Lama, wis tau buruh ing percetakan ing Pondok Bambu. Ketemu Adreng nalika bocah SMA kuwi pesen kartu nama ing percetakane. Omong-omong Sakri ketara akeh ketrampile, dene Adreng sajake wong kecukupan. Sakri kandha kepengin ngowahi uripe, lan banjur gelem dikon nyambutgawe srabutan ing omahe Adreng. Saprene wis nem taun luwih Sakri ngabdi marang keluarga kono. Akeh

undhak-undhakane ngepenakake urip. Bisa nyopir, bisa montir, bisa teknik elektro, kabeh mau sarana dikursusake, bisa maca koran, bisa nonton balbalan, mangan ora kurang, nyandhang sarwa resik lan wutuh.

“Sakjane urip kepenak ing Jakarta kuwi saben uwong mesthi bisa sanajan mung weton SD. Anggere gelem tandang, tangane gelem kemlawe, maca-nulise dienggo, lan pethel nyambutgawe,” kandhane Sakri nyandra uripe dhewe nalika ngeterake Ngesthi nganggo Baleno sinau nyetir mobil menyang sekolah nyetir mobil ing Tegal Parang.

“Ora mung ing Jakarta, Kang. Ing masyarakat ngendi wae. Angger duwe greget makarya, wong mesthi bisa urip kanthi kepenak,” bantahe Ngesthiratu. “Makarya lan ndedonga. Ora *ora et labora*, nanging *labora et ora*. Nyambutgawene sing dipenake, ndedongane tut wuri. Emane wong Indonesia ndedongane sing digedhek-gedhekake, nyambutgawene kosik-kosik terus. Yen dedongane kinabul, bungahe ora jamak, terus ndedonga maneh nyenyuwun sing liya. Nanging yen ora kinabul banjur muring-muring ngamuk, nyalahake wong liya. Mangka kinabul utawa ora kinabul kuwi rak kersane Allah. Dadi yen muring-muring nyalahake wong liya kuwi, ya tegese nyalahake Gusti Allah, rak iya, Kang?” Si Criwis Ngesthiratu ngumbar gagasan, ora pandeng sapa wae sing dijak ngomong.

“Ya wis genah, Dhik. Yen wong muring-muring, wong tersinggung, wong kuciwa marga ora kaleksanan karepe, kuwi kabeh satemene tumuju marang Allah sing gawe takdir. Mula wong Jawa kaya simbokku biyen pituture marang aku, aja sok nesu, aja gampang tersinggung, aja kerep kuciwa. Marga kuwi kabeh mratandhani menawa ora trima karo ganjarane Allah. Mula aja kakehan ndonga, nanging migunakna tangan lan pikiranmu, makarya. Sanajan simbokku biyen mung dadi wong glandhang, nanging ora tau nesu, lan kabeh prekara sak bisa bisa dirampungi dhewe,” tanggapane Sakri.

"Mula aku mbesuk yen gawe sinetron irahane ora Doaku Harapanku, nanging Makaryaku Harapanku."

*

Nalika nyabrangi latar omahe sing amba bawera kuwi, Ngesthi weruh yen lagi Baleno biru sing ana ing garasi njaba. Mobile bapake. Mobil liyane ora ana. Lawang garasi njero tutupan, nanging padatan garasi njero lagi dienggo yen wis padha ora arep lunga maneh.

"Ngesthi! Kowe ki nyang endi wae!? Yah mene lagi mulih! Melu demonstrasi barang nyang DPR kuwi la apa?! Ora sah melu-melu kangmasmu! Kangmasmu mono wis mahasiswa, wis diwasa. Gek lanang pisan. La bareng kowe, cah wedok isih remaja putri! Ayo, aja kok baleni maneh! Demonstrasi ngrubah tatanan negara kuwi penggawéane wong diwasa. Kowe ora sah melu-melu!" Pembayun Ratri, ibune Ngesthi, wis ngenteni ing ruwang tamu ing kursi rodhane. Ngesthi mlebu omah terus wae dikrocok unen-unen ora karuwan.

Ngesthiratu gumun. Kok ibune ngreti yen Ngesthi mblayang kluyuran melu-melu demonstrasi ing DPR? Sapa sing ngandhani? O, Mas Adreng mesthine wis mulih, lan crita ketemu Ngesthi ing Gedhong DPR. Nanging, kaya Panthere Mas Adreng ora katon ing pekarangan apa ing garasi. Apa wis lunga maneh? Mesthine ora ngono. Adreng mesthine durung mulih. Wong mau pesen jare yen perlu malah arep nginep ing DPR. Dadi, sapa sing kandha ibune yen Ngesthi melu ketheyelan menyang DPR barang?

"Aku rak ya generasi enom, ta, Bu. Kepengin ngreti obahe jaman. Ya pupung bisa mlaku nyekseni sarana mripat mlolo, ya dakperlokake pisan ndeleng gejer ing pujere prubahan jaman."

"E, kurangajar, Bocah! Dupeh bisa mlaku wae ngomongmu mengkono. Kowe ora mung nyekseni, wong genah melu-melu nyel-nyelan demonstrasi ngono! Arep dadi Srikandhine bangsa, ya, melu-melu berjuwang ngrubah negara? Niru eyangmu, niru ramamu, niru kangmasmu? Nanging kuwi kabeh wong lanang,

Ngesthi. Lumrah mbelani negara kanthi brangas kanuragan! Bareng kowe ki cah wedok, gek isih mbeyes, durung pupak untumu. Aja angger kowe bisa mlaku wae, ya, terus melu grudugan ngono. Dakdelok sing wedok ya ora ana, kajaba kowe!"

"Allah, Ibuk! Saben-saben ngono! Saben-saben ngono! Dupeh cah wedok ngene ora oleh, ngene ora oleh. Sapa, ta, sing crita aku melu demonstrasi?" Wis genah sing crita ora jangkep, duwe versi liya, ora kaya ancuse Ngesthiratu.

"La kuwi mau, Liputan Awan TVPS. Jelas sing disorot Cah Ayu Rambut Diore, kowe, nanging sing mlebu wawancarane kamasmu, Adreng. Padha ana apa, ta, anak-anakku melu udreg-udregan kaya ngono? Mbok uwis, ora sah melu gegeger-gegeran, nanging sinau wae sing mempeng, mengko ing jaman diwasane rak mapan ing urip kang kepenak. Apa maneh kowe, Nges! Kuwi mau wis mangan durung?"

"Durung. Nanging aku dakgolek sega dhewe. Mbak Yem ora sah repot-repot, Mbak!" mangsuli pitakone ibune, terus mbe-njoki Satiyem pembantune aja nganti repot ngladeni Ngesthiratu.

Ngesthi bablas terus wae menyang meja dhahar. Dhaharan wis ora katata ing meja. Nanging Ngesthi wis ngreti ing ngendi kudu njupuk piringe, segane, lawuhe. Keluwargane wiwit biyen pancen dikulinakake mangan bebarengan ing meja dhahar. Dhek bocah-bocah isih cilik, kena diatur tata. Jame ana ing ngomah isih rowa. Bareng wis padha diwasa, apa maneh kari-kari iki, Mbak Wara wis kerja, Mas Adreng wis kuliyah, wektune neng ngomah padha geseh. Dadi ya kari Ngesthi sing isih kerep mangan bebarengan karo keluwargane. Lumrah, saben-saben Nges-thi ora katon mangan bareng ing meja dhahar, diurus karo ibune. Nanging sajake Ngesthi ya bakal nututi sedulur-sedulure, se-dhela maneh bakal mbedhal ora ajeg mangan bareng ing meja dhahar kaya anak manis biyen-biyen kae. Aktivitase ing njaban ngomah wis saya akeh.

Ibune isih nggremengi ing ruwang tamu, ora direwes. Biyasa.

*

6.

Bathari Satiti Disebut Sepisanan

DINA ESUKE, wayah esuk ing dalem keluwarga Budi Prabawa ing Rawamangun Jakarta, wis ketara anyake urip makarya.

Esuk-esuk, durung metu saka kamare, Budi Prabawa karo Pembayun Ratri wis padha udreg-udregan.

“Mas. Bathari kuwi kancaku sak klas, lo, Mas. Aku ngreti tenan sapa dheweke kuwi! Sing dipikirke mung bandha, thok. Pancen pinter golek dhuwit. Dhek samana isih SMA wis pinter blusukan nyang Pasar Klewer, golek dagangan barang sembet. Ya bisa olehe ngedol. Nanging ya kuwi, lajere ngaurip iki diukur karo dhuwit. Ya semangate urip, ya tatakramane, ya tindak-tanduke, falsafahe, agamane, kabeh diubetake karo dhuwit. Malah ayune ya lila wae diajeni sarana dhuwit. Kuwi wis watake kaet biyen, dakkira ora bisa mari nganti saprene. Mula aja cedhak-cedhak dheweke. Panjenengan mengko bisa keglindheng mlebu ulegan uripe!” ujare Pembayun.

“Kowe ora sah melu mikir! Lunga nyang Singapur iki wis dirancang dening staf moneter. Aku sing kapatah mandhegani. Dene Bathari pihak swasta sing ngayoni proyek *property* iki. Ing Singapur iki mung kari *finishing touch*.”

“Aku ora mikir. Mung, krungu jeneng Bathari Satiti kuwi, sir, atiku dadi miris. Kuwi mesthi kancaku sakklas biyen. Wong sak donya ora ana sing jenenge ngembari. Bathari Satiti ya mung siji kuwi! Aku ngreti tenan klakuane, watak-wantune! Rak

wonge mriplate semu sипit, ta, kaya Tionghoa? Ning kuwi Jawa deles."

"Ya sanajan wong kuwi ya wong kuwi, kowe ya ora bisa protes apa-apa. Iki wis dadi pakaryane staf moneter. Ya prasakanmu wae leremna. Anggepen Bathari Satiti kuwi dudu kancamu dhek biyen. Kowe ora perlu kenal, wong nganti saprene kowe ya urip kepenak ngene, ana lan orane Bathari Satiti."

"Nanging mbok sing nandangi aja panjenengan! Upama mopoaa wae, sing tindak nyang Singapur lan sapraya karo Bathari kuwi dudu panjenengan! Cekake aja cedhak-cedhak karo Bathari. Atiku kok miris, ora bakal becik srawung cedhak karo Bathari!"

"Ah, kowe ki ya aneh! Wong saiki wis arep budhal, kok kowe lagi ngusulke barang kang kari ngentas saka matenge ing wajan gorengan! Wis, ayo gek sarapan. *Flight*-ku mengko jam sepuluh."

"La njenengan nyebut jeneng Bathari Satiti ya lagi nalikaandan iki mau! Njenengan ki yen dilaruhi mesthi ora nggugu, kok."

"La kowe ki genah aneh, kok kudu digugu! Proyek *property* iki mung kari saklangkah maneh rampung. Kowe ki kok mbregudul!". sentake Budi Prabawa muring. "Kae, Sakri kon samekta ngeterake aku menyang bandhara!"

*

7.

Sarapan Bareng

ESUK KUWI, wis padha samekta! Sarapan bareng kaya adat saben pakulinane keluwarga ing meja dhahar.

“Sugeng enjing! *Good morning!* Wah, bapak kok nyangking jas barang. Apa ana sidhang, Pak?” Wara Pramesti nggabung menyang meja dhahar karo ulat bingar. Dheweke nganggo rok abang, jas abang, heme putih lan dhasine ireng. Rambute sing ngranggeh pundhak ireng njanges lan lurus ketel, dikipatake mobat-mabit ndadekake gandese wiragane. Marga endahe rikmane kuwi biyen Wara wis tau ditawani dadi paraga pariwarane Clear, nanging emoh. Dheweke luwih ngepenake makaryane katimbang kajen marga rerupane. “Lo, ngasta tas gedhe barang? Tindak luwar kota, ta, Pak?”

“Singapur, patang bengi,” tanggape Budi Prabawa cekak aos.

“Dakkira aku kari dhewe. Dhik Adreng nyang endi?” Wara terus mapan ing kursine, adhep-adhepan adoh karo eyang kakunge. Posisine lungguh ing meja dhahar pancen mengkono: Wara adhep-adhepan karo eyange, ibune jejer bapake ing sisih tengene Wara. Adreng sing durung teka mesthine jejer Ngesthiratu, adhep-adhepan karo bapak ibune, lan ing sisih kiwane eyang kakunge.

“Durung teka. Wiwit wingi,” Eyang Sasra kandha.

“Nginep neng Gedhong DPR,” Ngesthi melu mangsuli.

“Putu pahlawan, ya kudu giyat mengkono. Mbengkas karya, mbecikake negara,” priyayi sing paling sepuh ngendika mbedhedheg.

“Kowe ora sekolah, Nges?” Si Mbakyu takon.

“Prei rong minggu. Ngene iki ana sing ngajak aku lunga luwar kota ngono aku semrinthil. Pak, aku ndherek nyang Singapur, Pak.”

“Aku iki mengko terus budhal, kok. Kowe durung apa-apa!”

“Lo, yen aku pareng ndherek, saiki uga aku daksalin klambi.”

“Ngingep patang bengi ki! Sangu salinmu priye? Durung tata-tata salinmu?”

“Salinku mengko tuku nyècèk nèng Singapur rak bisa. Mong-sok mall ing Singapur ora ana sandhangan sing cocog kanggo aku?”

“Visamu?”

“Jare mlebu padha-padha negara ASEAN ora sah nganggo visa-visaan barang? Paspor wis suwe aku duwe, nanging durung nate dakgunakake. Bapak, siii, yen tindak-tindak ngono ora ngajak-ajak keluwargane!”

“Ora! Ora! Kowe ora sah melu. Iki prekara dhines, kok. Arep dieloni bocah, *shopping* neng Singapur. Padhakake pejabat Orde Wingi wae. Pejabat dhines ngajak keluwargane *shopping* neng luwar negeri kuwi rak sing saiki antara liya padha diprotes sarana demonstrasi ing DPR kae. Si Sakri kon manasi mobile.”

“Ha-ha-ha! Bener! Bapakmu bener, Nges. Kuwi pikiran pejuwang bangsa, kepengin pangreh praja sing resik. Kuwi tumindake kangmasmu Adreng neng Gedhong DPR, mbrantas pejabat KKN. Malah kowe wingi rak ya melu kangmasmu. Aku karo ibumu nonton Liputan Awan TVPS,” Eyang Sasra melu ngomong. “Hebat, putu-putuku!”

Wis biyasa, sambi dhahar bareng-bareng ngono, sisan-sisan dadi sidhang keluwarga, padha nyritakake gagasane lan lelakone dhewe-dhewe. Dhahar bareng ngono kena dienggo ngendhaleni semangat uripe keluarga Budi Prabawa.

"Kowe saiki kok melu-melu *revolusioner*, ta, Nges. Adate bala *reaksioner* utawa *konservatif*," Wara ngelokake adhike. "Kowe ya melu bengok-bengok '*Ganyang Orde Koruptor!*' ngono? Kowe ya ngecung-ngecungake poster barang? Apa tulisane postermu? Mesthi dudu *Rondhe 4*, ngono kae, ta? Karo kowe njur nglinteri papan arena gelar olah-raga boksen?! Gek sandhanganmu meh wuda, mung kotangan gondhal-gandhul susumu?"

"Wih, ngenyek! Gak! Dudu gelar tinju olah-raga, nanging iki gelar tinju rakyat mungsuh DPR! Aku mrana dadi wartawan. Wartawane Radio Swara Kejawen. Wartawan ngono netral, ora bala kana, ora bala kene. Ngabarke apa anane. Aku ora niyat melu-melu tumindak brangasan *revolusioner* kaya Mas Adreng. Eyang salah. Aku ora melu brastha pejabat KKN!"

"Iya. Nanging sanajan netral rak ya nganggo *opini*. Mesthi ana gagasan pokokmu sing kokkuhi sing marahi kowe ngliput gegere demonstrasi kuwi," Sasrapambudi kandha. "Tindakanmu ya gambaran panjurung atimu!"

"Ih, wong aku mung kebeneran, ala nganggur. Ing studio ana piranti perekame Mas Teja glethakan, terus metu spontan gagasan dadi wartawan ngliput demonstrasi. Asil liputanku ya ora dakwartakake, wong pancen dudu hakku golek pawarta kanggo Swara Kejawen. Aku mung kepengin oleh pengalaman."

"Pengalaman dadi brangasan. Kuwi imbebayani!" Pembayun nyamah, suwarane nggereng, sereng. Wiwit metu saka kamar mau ulate mleruk, ora padhang kaya raina terang ing esuk kuwi, ora katut sumunar kaya swasanane keluwarga ing meja dhahar kono. Mleruk, suntrut, nggondhok. Ngelokake Ngesthi, suwarane ya sereng.

Budi Prabawa paling cekat-ceket anggone sarapan esuk kuwi, gage rampung.

"Wis. Aku budhal dhisik. Selak telat. Sakrii! Ayo!" ujare bareng wis rampung.

"Kang Sakri wis ana ngarepan!" Ngesthiratu nyaut.

Liyane isih padha pating camuk. Lan ora ngenteni komentare liyan, Budi terus ngadeg, ngesun pipe Pembayun, nyangking tase, metu menyang ngarepan. Budhal.

Wara Pramesti nglirik ibune. Ibune kok ora ngomong renyah kaya adat saben. Diaras dipamiti garwane ya ora reaksi ngulungake pipe.

“Wingi kangmasmu kandha apa marang kowe nalika ing Gedhong DPR? Kok nganti dheweke bengi iki ora mulih?” Bu Pembayun nutugake suwara serenge marang Ngesthi, anak ragil.

“Ya mung kandha, yen bisa uga bengi iki ora mulih. Arep nginep neng kana.”

“Nginep ing Gedhong DPR? Mangka aku nonton Liputan Sore TVPS, jare para demonstran wis diusir saka Gedhong DPR. Gedhong DPR sore wis katon resik, mung para tentara lan pulisi sing katon padha jaga-jaga.”

“Ya, sing padha nginep ora katut kesorot ing TV,” komentare Eyang Sasra.

“Mboten, kok, Pak. Kajawi dipunsorot sepi para demonstran, ugi dipunwartakaken bilih para demonstran sampun dipunusir lan purun sami kesah. Nanging wonten ingkang anarkistik, ke-sahipun mawi ngrerisak menapa. Wonten mobilipun pulisi ingkang dipunpecah kacanipun. Inggih lajeng wonten ingkang dipuntahan dening pulisi,” lapure Pembayun marang maratuwane.

“Ah, kuwi rak mung wartane, ta? Anarkistik kuwi tanpa gambar, iya, ta? Ya mung pinter-pintere wartawan TV anggone gawe kisruhe atine para sing nonton siyarane.”

“Eyang ana benere, Bu. Prasaku kanthi anane pers bebas iki, pawartane koran lan TV kerep kebablasen. Sing diburu ramene konflik supaya sing nonton utawa sing maca akeh, nanging kurang njaga gawe tentreme bangsa lan negara. Mangka bangsa kita iki jiwane isih labil banget. Atine gampang kobong melu gejer-gegeran, katimbang ngenepake ati lan pikiran nalika nam-pa pawarta serem. La kaya Liputan Awan sing dipirsani ibu wingi, jare sing disorot aku, nanging suwara sing diawancarani

Mas Adreng. Gambarane ibu bab demonstrasi ing Gedhong DPR mesti wis beda karo kahanane!" Ngesthi komentar kenes kaya adate.

"Iya. Aku ya rada cuwa karo kebebasan pers ing negara kene. Sok-sok olehe golek pawarta meksa-meks. Pejabat dipeksa-peksa ngetokake gagasane, rencanane, yen ora gelem dilindhiih, didhedhes, mangka sing direncanakake kuwi wewadi negara. Bareng clemong pejabate omong blaka, la, wewadine negara bocor," kandhane Wara.

"Nanging para pejabat saiki ya kudu jujur. Dadi bener, si wartawane njaluk katrangan kang jujur," Eyang Sasra nimpahi.

"Nanging saben pribadi utawa institusi kuwi rak mesti duwe rahasiya pribadi, duwe siyasat. Yakuwi sing diarani hak azasi. Pejabat dilindhiih wartawan, kuwi mung contone wae. Conto liya upamane artis. Didhedhes-dhedhes olehe sirsiran karo sapa, kok kesusu nikah kuwi apa marga kecelakakan? Ngono kuwi rak hak azasine wong wis dipetel-petel ora karuhan."

"Yen selebritis didhedhes ngono kuwi pancen malah seneng, Mbak. Wartawan bisa diplekotho kanggo misuwurke jenenge. Jane ya padha wae. Pejabat ya ngono. Perlu ngungkapake gagasane, perlune golek bala. Sing maca utawa sing nonton bisa diranggeh dadi balane, konflik ing institusine bisa disebar dadi konflik bangsane. Yakuwi mau, lo, sing dakkandhakake. Wartawan luwih ngepenake nyebarake konflik tinimbang mbangun ngrukunake madege bangsa," Ngesthi kandha.

"Iya. Apa maneh yen disiyarake ing televisi, ora sah maca, gampang disaut dening penonton umum. Sakjane sing diplekotho kuwi dudu wartawan apa kaum selebritis, loro-lorone padha njupuk kauntungan, ngrayuk rejeki. Sing kena plekotho kuwi bangsa kita. Bangsa kita saiki iki migunakake siyaran televisi luwih akeh dipenake kanggo seseneng panglipur wuyung katimbang pendhidhikan. Mangka panglipur wuyung kuwi luwih cedhak mulang muruk elek katimbang becik. Bangsa kita durung nyadhari tenan yen televisi kuwi sawenehe media kabudhayan

anyar kang ampuh banget pangaribawane marang masyarakat. Ampuhe ngungkuli sekolah-an. Yen ing sekolah-an bocah diwulang kebecikan, sarana dipeksa, sarana kangelan mbayar, ing televisi kerep banget onya karo kebecikan kang diwulangake ing sekolah, dipitontonake gratis, ngeblak marang ing saben bocah. Sing dipitontonake ngeblak bab sing saru utawa konflik kekerasan, ngelek-elek liyan. Kuwi piwulang ala! Piwulang bangsa supaya padha melu dhengki, srei, syur, cabul. Dadi bangsa apa kita yen kebebasan pers digunakake kanggo piwulang ala mengkono? Kuwi ngucemake pribadi bangsa. Mateni karakter bangsal!" Wara Pramesthi orasi ngotot."

"Bener, Mbak. Bener. Contone wulangan basa Indonesia. Ing sekolah-an diteter nganggo basa Indonesia sing becik. Nganggo diuji, yen ora lulus ya njepluk, ora munggah kelas utawa ora lulus ujian nasional. Muride isin, gurune isin, wongtuwane jengkel. Yen ora lulus sekolah bakal uripe ora kepenak, ing umur prodhuktif nganggur ora bisa oleh pengawean! Dadi kepradhangane negara, saya abot. Jebul ing televisi para selebritis sing ayu-ayu lan sugih-sugih, nganggo basa Indonesia pasaran, '*Ngi-bulin gue. Nglatin elu. Masak gue pikirin.*' ngono basa Indonesiane TV swasta nasional. Gene uripe ya bisa mubra-mubru, kepenak banget. Mesthi wae wong-wong sing kepengin ayu lan sugih ing masyarakat seneng nirokake caturane para selebritis. Sanajan durung sugih tenan, nanging gayane wis kaya wong sugih, rak iya? Sakjane para guru bahasa Indonesia wis wayahe padha bunuh dhiri, lo, nonton kaum ayu ing sinetron omonge pating clo-met. '*Elu, gue, dicuwekin.*' basa Indonesia apa ta kuwi, kok diolchi mathangkring ing wacanane budhaya bangsa nyecap tehnologi anyar: televisi? Para pendhidhik bangsa kudune padha bunuh dhiri, marga ora jegos mulang-muruk basa bener lan becik marang bangsane," kandhane Ngesthiratu.

*

8.

Pembayun Ratri

RAMPUNG mangan, Wara merlokake nyedhaki ibune, terus nyurung kursi rodhane menyang kamare ibune, ora nyang pawon apa papan liya. Ibune sing njaluk mrana. Adate bisa nglakokake kursine kuwi, bebas. Nanging nalika kuwi gelem wae disurung dening anake mbarep. Omong-omong karo anak, pancaen salah siji saka rasa bahagiyane ibu kang lumpuh kuwi.

"Kenapa, Ra, kowe kok merlokake nyurung aku?" Pembayun krasa yen putrine arep duwe perlu mligi karo dheweke.

Tekan kamar, Wara lungguh ing peturone ibune, madhep ibune. Bapake wis tindak, jagongan ing peturon ngono rasane bebas.

"Ibu ora enak ati, ya, esuk iki. Kenapa, Bu?"

"Ah, kowe ki kok ya nyetitekake ngono. Ora papa, kok."

"Ora. Ibu mesthi tukaran karo bapak. Ibu suntrut wae ngono, dipamiti bapak. Gage, ta, Bu. Suntaken marang aku, ben lejar, ora mrongkol ing penggalih."

"Ya bapakmu kae, yen dikandhani ora nggugu."

"Tenan, ta. Dikandhani apa?"

"Esuk iki mau, lo, neng kene, nalika dandan bapakmu crita, anggone menyang Singapur kuwi nglakokake bisnis dhines karo wong wadon jeneng Bathari Satiti...."

"Rak wis lumrah, ta, Bu. Bapak tindak Singapur urusan dhines karo wong wadon ngono. Apamaneh biyen kae, *Prekara*

Darmagati, bapak ejlek-keler tindak Singapur. Sapa wong wadon sing adu prekara warisan Darmagati biyen kae?"

"Kumaladewi."

"Kumaladewi kae ya enom, ayu, pinter. Dhuwite negara didhaku warisan saka bapake, marga manut surat-surate sah mengkono. Untung wae bapak sembada, ngreti tenan larah-larahe lan polah wadine Pak Darmagati, mitrane kuwi."

"Nanging wong wadon sing disebut bapakmu esuk iki mau Bathari Satiti. Aku njomblak. Aku kenal karo Bathari, wong kuwi kancaku sakklas ing SMA. Cah ayu nanging ala atine, cah kuwi! Dakpenggak, yen bisa aja dibacutke tugas dhines menyang Singapur kuwi. Ben diloropke marang pejabat liya wae. Bapakmu nesu-nesu. Jare iki tugas mung kari *finishing touch*. Aku ora ngandel. Iki anggone srawung karo Bathari mesthi wis suwe. Nanging proyek ing Singapur kuwi lagi anyak, ndulu bapakmu nyebut jeneng kuwi kok wayahe lunga menyang Singapur dina iki. Yen proyek kuwi wis lawas, lan Bathari Satiti kalibat, mesthi jeneng kuwi ya wis disebut biyen-biyen. Ora kok wayahe *finishing touch!* Bapakmu bisa uga lagi kagodha dening Bathari, Wara."

"Apa ora mungkin madha jeneng, Bu? Bathari sing dhines karo bapak iki dudu kancane ibu?"

"Wong sadonya iki ora ana wong sing ngembari jeneng Bathari Satiti. Aku yakin, kuwi ya Bathari sing kancaku kae."

"Wonge ayu, ta? Alaaa, ibu kok isih butarepan kaya ngono. Wis, ta, ora sah dipenggalih, bapak srawungan karo wong ayu-ayu. Ben sakersane, wong bapak isih mbuthuhake kaya ngono. Bapak isih sehat, butuh kaya ngono, nanging ibu wis ora bisa ngladeni. Jare ibu wis nyadhari, saploke gerah nandhang lumpuh ngene iki. Jare ben wae bapak njajan neng njaba? Ya wis ben, ta, sanajan njajane menyang Singapur."

"Ora, Ra. Ora. Yen prekara kuwi, aku ora sedhil. Wiwit lumpuh sepuluh taun kepungkur, aku wis eklas ngeculake bapakmu njajan wong wadon liya. Aku ora nesu lan butarepan nalika

bapakmu srawung rapet karo Monica, apa Solikah, apa karo sekretaris kantore. Malah aku melu ngrasa seneng yen bapakmu crita bares anggone dhemenan karo Carla Maramis. Bapakmu rak senengane karo praupan indo ngana kae. Nanging bareng iki mau nyebut jeneng Bathari Satiti, wo, atiku banjur muntap ora kena dakpekkak. Aku ki kenal banget karo Bathari, Ra. Bathari ki sing disenengi bandha. Wani kurban ayune kanggo nguras bandhane wong lanang. Sing dakkuwatirake ki rak kuwi. Wong bapakmu dhinese nggon dhuwit, dhuwite negara, posisine bapakmu eksekutip. Yen gandheng karo Bethari, wah, nyamari banget! Mesthi digodha. Mesthi. Wong dhek isih neng SMA wae Bethari kuwi warni ngrangkul-ngrangkul gulune kanca lanang disekseni kanca liya, waton kanca kuwi gelem tuku arlojine sing jare weton Swiss. Marbangun, kanca lanang kuwi, sidane ya dhadhal dhompete!"

Wara Pramesti nyekeli tangane ibune karo pisan, nyawang manther karo mesem.

"Ya wis-lah, Bu. Rak lagek esuk iki mau, ibu ngonangi bapak srawung karo Bathari. Lan terus tindak Singapur. Jare patang dina. Dieklaske-lah, patang dina karo Bathari Durga. Mengko yen kondur wae, dierih-erih, supaya aja cedhak-cedhak maneh karo Bathari Durga kuwi."

"Dudu Bathari Durga. Bathari Satiti."

"Iya, Bathari Satiti. Nanging ibu mau ngendika jare klakuane kaya Bathari Durga. Yakuwi, awake dhewe ora bisa priye-priye, Bu. Mbesuk wae yen wis kondur, coba dilaruhi, sarana crita-crita kang nyamudana ngono, lo. Kaya adate yen ibu kojah."

"Iya, Ra. Nanging esuk iki mau atiku pancen tatu, njarem rasane. Nanging arep bisa apa, wong bapakmu wis terus budhal. Mengko ewangana, ya, misahake bapakmu karo Bathari. Dudu priyane bapak sing dakkuwatirake jugrug, nanging jabatane bapak ing Staf Ditjen Moneter. Bisa dhadhal yen dirimuk dening Bathari!"

"Iya. Mengko dakewangi. Saiki ibu mesem, ayo. Aja suntrut ngono, ah, wong esuk iki hawane padhang, kok. Wis, aku dak ya enggal brangkat ngantor. Yen kawanan sithik selak kematicetan ing tol mengko." Muni ngono Wara Pramesti karo ngaras pipine ibune. Seneng, ibune reaksi ngrangkul gulune, lan ganti ngambung pipine. "O, iya, Bu. Sesuk aku nyang Surabaya. Nginep sewengi utawa rong bengi, mbokmenawa, manut kahanan dhinesku. Ibu titip apa?"

"Titip apa? Ya ora titip apa-apa. Eh, anu. Adhikmu jaken, ge. Dheweke prei, mau rak kepengin lunga luwar kota. Aku rada kuwatir wingi kae Ngesthi kok ndadak melu-melu demonstrasi nyang Gedhong DPR barang. Wong yen wis kumpul rame-rame demonstrasi ngana kae gampang kebrangas. Apa wae sing ngalang-alangi dilawan kasaran, wong kaya ngana kae pendheke wani mati, jare mbelani bangsa. Mangka satemene mung mbelani golongan dhewe thok. La gek Ngesthi kuwi wadon ayu, isih cilik. Yen melu-melu ngono maneh rak nguwatiri."

"Ya mula mau dakelokake, kok dingaren *revolucioner*. Adate rak ngglibet wae ing Radio Swara Kejawen, maca geguritan, maca crita cekak. Ngono jare penggemare ya akeh. Semboyané Ngesthi rak: *sastra kuwi perjuwangan gregete lan dayane urip tanpa sipat brangasan*. La kok jare wingi melu demonstrasi! Apa dhevèke ya wis kalendran kelangan kasusastrane?"

"Yakuwi, niru kangmase, niru eyange. Kangmase saiki ngrubah tatanan negara sarana tumindak wadhag, eyange biyen ya mengkono, ngrebut kamardikan negara kanthi perang bedhil-bedilan, kurban jiwa-raga, kurban kangmas-kangmase. Lan perjuwangan tumindak wadhag kuwi kang tansah dikobar-kobarake dening eyangmu! Aku kuwatir karo panganibawane tumrap Ngesthiratu. Mula jaken lunga, ngaduhan saka rame-rame demonstrasi, nalika dheweke prei iki."

"Iya, iya. Prayoga dakjake. Kena dienggo kanca nginep ing hotel. Hotele Shangri-La, Bu, kamar 312. Kantor wis pesen. Mengko Ngesthi dakkandhanane."

"Yen wis kebacut pesen kamar ijen-ijen, ya owahana pesen sing *double-bed*."

"Lo, kantorku yen utusan aku nginep ing ngendi-endi rak tansah *suite class*. *The American's way of life*, lo, Bu. Wis, Bu, dak budhal dhisik, selak awan."

*

9.

Ngesthiratu karo Eyang Sasra

“YANG. Aku nyuwun dhuwite, Yang,” ujare Ngesthiratu bareng kari ijen karo eyang kakunge ing meja dhahar. “Aku rak ora tau nyuwun dhuwit, ta.”

“Kok enggo apa?”

“Nggo nerbitke bukune kancaku. Buku novel basa Jawa, critane apik banget. *Mungsuh Mungging Cangklakan*, karangane A.B.Ambarsari, sing lagi dakwaca dadi *Wacan Seri* ing Swara Kejawen saben Minggu bengi. Para pamiyarsane jan akeh banget novel iki, nganti saumbruk surat pamiyarsane.”

“Yen nerbitake buku ya dilamarake wae marang penerbit.”

“Ora ana penerbit sing gelem nerbitake novel basa Jawa. La wingi dakgolekake percetakan, angkahku rak dakterbitake nganggo jeneng Radio Swara Kejawen. Dadakna dikalkulasi kanggo ngecap 500 buku dibutuhake dhuwit wolung yuta rupiyah. Aku nyuwun dhuwite wolung yuta rupiyah, Yang.”

“Ha-ha-ha. Kowe ki kok lucu. Dhuwit samono mung kok enggo nulung kancamu pengarang sastra Jawa. Terus kuwi mengko yen didol, payune buku dadi duwekmu, ngono pa piye? Gek bisa bali dhuwit payu pira? Wong buku kuwi angel banget ngedole. Marga bangsa kita ora hobi maca buku. Maca buku isih durung dadi kebutuhan urip primer.”

"Wis ngreti. Ora *durung* dadi kebutuhan urip, nanging *ora bakal* dadi kebutuhan uripe bangsa kita. Mulane bangsa kita rata-rata isih bodho mbrengkelo sanajan wis dadi jutawan. Mula marga nerbitake buku angel, iki aku kepengin ibadah minterake bangsa sarana nyokong mbandhani nerbitake buku becik. Gage, Yang. Yen ora ana wolung yuta ya limang yuta wae, wis. Mengko kurange aku dakgolek liya."

"Ora duwe dhuwit. Bisnis ora nguntungke ngono, kok arep kokbandhani."

"Iki dudu bisnis, Yang. Aku ora golek untung finansial saka kono. Iki *investasi pendhidhikan*. Untunge ora arupa dhuwit utawa barang, nanging pakertine bangsa dadi alus watak-wanti prikanungsane. Sarana nerbitake buku kasusastran, sarana bangsa urip ajur-ajer klepotan kasusastran, bangsa kita dadi bangsa kang alus budi pekertine, landhep rasa-rumangsa prikanungsane. HAM sing saiki lagi nggebyah mageblug dadi penyakite bangsa kita iki, sing paling mujarab bisa ditambani sarana mulangake kasusastran ing sadhengah nguwong, wiwit bocah nganti pejabat lan tehnokrat. Tanpa kasusastran, HAM tetep dadi penyakit kronis tumrap bangsa kita. Kaya saiki iki, bangsa kita ninggal kasusastran, dadine tingkah lakune ya aluamah srakah bedhigasan ngene iki. Bangsa dhewek ngiles-iles rakyate dhewek. Prasasat ilang prikanungsane. Yen dudu golongan ya dianggep dudu bangsane, sanajan padha-padha wong Jawa, kudu dimungsuhi, diancurake."

"Lambemu olehe kemoncolen! Kowe ki ngreti apa bab pendhidhikan? Yen dhuwit mung kanggo nulung kancamu nerbitake buku, aku ora duwe. Nanging yen kokenggo les apa bimbingan tes, utawa neruske sekolah, nganti tekan ngendi dakbandhani. Kaya kangmasmu. Kaya mbakyumu, sanajan nganti Columbia University, dakbayari. Kowe mbesuk neruske nyang fakultas apa?"

"Sastra, Yang."

"Kok sastra. Sastra kuwi ora mikolehi kanggo cagak uripmu mbesuk, Nges. Wong kaluwarga kene iki kabeh wong teknik, kowe ya saka IPA, kok tutuge arep menyang sastra? Sing genah, ta, Ndhuk," suwarane Eyang Sasra semu muring.

"Kuwi sing aku kerep ora setuju karo karsane para wongtuwa bangsa. Kabeh putra-putrane digiring supaya mlebu klas IPA. Wiwit neng SD sing diuber ranking IPA. Kanthi apike angka IPA bisa nerusake sekolahe. Saka SD menyang SLTP, saka SLTP menyang SMA, saka SMA menyang PT, sing digenjot terus IPA, matematika, teknik. Nganti ing SMA negara sing mbukak klas IPA utawa A1 lima-enem klas, klas IPS utawa A2 mung siji, klas sastra utawa A3 ora ana. Apa maneh A4 ketrampilan, A5 agama, manut sejarahé durung ana sing mbukak. Mangka kekuwatane bocah kuwi rak ora kabeh mesthi menyang matematika utawa teknik. Lan uripe manungsa iki iya ora mung ana ing teknik thok. La terus, bocah sing ora kuwat matematikane, nanging linuwih ing prekara budi pekertine, apa ora bakal nampa pendhidhikan ing SMA utawa PT? Kahanan iki wis lumaku wiwit jamane bapak, Mbak Wara, Mas Adreng, aku. Asile apa? Indonesia akeh wong pinter teknik, pinter dagang, pinter politik, pinter golek bandha, nanging kuwi mau kabeh ngarah marang kesrakanan. Budipekerti, timbang rasa kamanungsan, wis ora keplawur maneh ing sajrone sekolahe bapak nganti aku jaman saiki. Budipekerti, tatacara, kabudhayana, prikamanungsan, bab-bab sing kaya mengkono kuwi wiwit SD nganti dadi pejabat, ora diwulangake ing sekolahana. Marga ya anggone padha mbeburu ranking. Ya kaya Eyang kuwi mau, putrane yen ora ranking atine gela, bocahe dikuya-kuya, diweden-wedeni yen ora bisa matematika ora bisa urip kepenak tembe mburine. Urip ora mikolehi, istilahe Eyang mau."

"Nyatane rak ya pancen ngono, ta? Yen bapakmu dudu lulusan insinyir UGM, yen mbakyumu ora lulusan Columbia University, yen kangmasmu dudu calon insinyir, apa bisa urip dadi pejuwang keluwarga, pejuwang bangsa kaya ngene iki?"

“Sing dakprihatinake budipekertine, Yang. Marga saurute umur sekolah ora diwulang kasusastran, dadia pejuwang keluwarga, dadia pejuwang bangsa, budipekertine utawa rasa-pangrasa prikamanungsane ora katut keplawur. Wah, daksekseni dhewe wingi demonstrasi ing Gedhong DPR. Sing mlebu atiku dudu anggone padha nuntut probahan jaman, nanging kebrutalane bangsa, ya sing demonstrasi, ya sing ngatur keamanan, ya sing mbegegeg ora gelem lengser saka kalungguhane. Padha dene wangkale.”

“Budipekerti pancen jare ora diwulangake ing pamulangan saiki. Nanging rak diganti piwulang agamane disrempeng?”

“Pancen iya. Nanging agama ing Indonesia iki kang diakon resmi rak ana papat utawa limang macem. La ora bisa lima-limane diajarake bareng-bareng umum ing klas-klas sekolah, iya, ta? Ing wulangan agama bisa banget ing kelas utawa sekolah, diwulang agama sing siji, sarana ngelek-elek agama liyane. Kuwi rak padha wae karo ngadu-domba bangsane dhewe. Beda karo piwulang budipekerti, sing bisa diajarake secara umum lan binuka tumrap sakabehe murid utawa siswa. Sing bisa ngganti budipekerti ing saurute umur sekolah kuwi kasusastran. Marga kasusastran kuwi sing digarap prekara manungsa urip. Sing dirembug, sing digulawenthah, mung prekara manungsa urip. Manungsa teknik ya bisa, manungsa politik ya bisa, manungsa sudagar ya bisa, manungsa agama ya bisa digegulang kasusastran, supaya budipekertine dadi becik srawung ing sapadha-padha karo para kancane, karo para manungsa liyane sing seja drajate, sing seja agamane, sing beda kasugihane. Lan kuwi sakjane gampang, lo, Yang. Ora perlu kurikulum mligi utawa klas mligi. Bisa diajarake wiwit SD. Kaya sing dakalami pribadi biyen. Yakuwi dilete carane memaca. Wiwit klas siji diajari maca crita, maca batin, maca cepet, maca ngreti maknane, maca kanthi sengseme ati, wasanane seneng maca buku kaya aku iki, si guru ing tingkat ngendi wae kari bisa nglanyahake muride supaya seneng me-maca buku crita, sateruse ningkatake marang kasusastran. La

marga wong tuwa lan para guru jaman bapak nganti aku saprene sing diburu-buru mung ranking, sinau maca iki ora tau diplerter priye supaya bocah banjur seneng memaca. Mula aku mau matur iki pancer pengalaman pribadiku, ing nalika bapak-ibu ngangsa aku dikon les kanggo ngranggeh prestasi ranking, ana guruku sing ngepenake murid-muride supaya maca buku crita lan ndhemeni crita bab para manungsa urip saakeh-akehe. Yen wong wis seneng memaca crita, pendhidhikan budipekerti kuwi nlusup dhewe menyang pribadine tanpa diwulangake mligi ing klas."

"Wis, Nges. Aku wis kesel ngrungokake ceramahmu. Iki kebo nusu anake gudel, wong tuwa kokkandhan-kandhani. Gek wong tuwa kuwi aku, wong sing wis kasil dadi pejuwang kelu-warga, pejuwang bangsa, wis tau oleh Bintang Gerilya, lan nganti saprene putu-putune bisa nutugake sekolah tekan PT, tekan Amerika. La kok saiki kokkandhan-kandhani." Muni mengkono Mayjen Purnawirawan Sasrapambudi ngadeg saka lungguhe, terus arep nyungkir. "Korane mau wis teka apa durung, ya?"

"Lo, kosik, Yang. Aja lali, donya iki terus mubeng, umure manungsa terus lumaku, prabotane wong urip sangsaya pepak lan lungit, mula pambudi becik lan kabudhayan ya terus owah gingsir, generasi tuwa sumingkir, generasi enom gumanti. Durung karuhan sistem kesuksesan urip jamane Eyang biyen terus metodhene diturun pleg kaya saiki. Lan saiki wae rak wis ketara, ta, yen sistem mburu ranking kuwi wusanane ngasilake generasi kang srakah aluamah kaya mengkene, dadine akeh wong pinter nanging budipekertine ala?"

"Embuh, kowe pancer criwis! Kuwi pikolehmu anggonmu dadi penyiar radio! Maca crita basa Jawa, maca kasusastran ing radio, bayarmu pira? Apa bakal bisa kokenggo dadi cekelan uripmu? Ngunggahake drajatmu? Ora oleh dhuwit, malah saiki kowe njaluk dhuwit dienggo nulungi kancamu nerbitake buku sastra Jawa! Kuwi genahe priye?"

"Eyang ora adil. Yen Mbak Wara, Mas Adreng, biyen-biyen yen nyuwun dhuwit marang Eyang, mesthi terus diparingi. Yen

aku, kok ora. Malah Mas Adreng nyuwun mobil Panther ya diparingi, tuku anyar gres."

"Dakkandhani, Nges. Mbak Wara, Mas Adreng, kuwi yen njejaluk mesti dienggo ngepengake sinaune. Njaluk buku pasinaon, njaluk kursus utawa les ekstra. Mengkono uga tumrapmu. Yen dienggo sinau, kowe njaluk apa wae marang aku apa marang bapakmu, mesti diparingi. Apa maneh yen bisa nduhake prestasi kaya kangmasmu, lulus ujian sinau menyang Fakultas Tehnik kaya kang dikarepake. Kowe mbesuk ya ngono, yen lulus menyang Fakultas Tehnik, dakhadhiyahi mobil. Nanging aja Fakultas Sastra. Gegayuhan uripmu kuwi, lo, apa? Lan mesthine kowe saiki nyuwun dhuwit kanggo les bimbingan tes, mesti dakwenehi. Yen kok enggo mbandhani uyon-uyon lelenenan ing Radio Swara Kejawen, ya maaf wae. Aku ora duwe dhuwit."

"Ora diparingi nggih empun. Aku dakgolek dhewe. Gene Mbak Wara kuwi ora ditukokake mobil ya bisa tuku dhewe. BMW maneh!"

"La kuwi marga Wara rak sarjana lulusan Amerika."

"Ora ngandel. Ora marga lulusan Amerika, nanging marga etos gawene kang pethel. Aku ya ora wegah, kok, nyambutgawe. Lan kudu kreatip. Wong sastra sing kreatip ya ora ina kok, drariate. Lan anu, Yang. Sik, sik dakmatur. Aja lali yen wong-wong saomah kene, Mbak Wara, Mas Adreng, ibu lan aku, kabeh kuwi padha kranjingan maca buku novel. Dadi saora-orane ya duwe jiwa kasusastran. Dadi berhasile putu-putune Eyang oleh drajat oleh pangkat ing masyarakat bangsa kuwi ora mung mligi saka kaderenge migunakake uteg matematikane, nanging uga marga kadunungan dharahe ibu, dharah etos kerja lan sastra budhaya. Mbak Wara kasil kaya ngono ora marga mung cerdhase utege thok, nanging uga giyate nyambutgawe lan suwara nurani kamanungsane tansah gumrenggeng kumandhang sajrone kalbune."

Eyang Sasra nyingkir menyang gadri mburi karō nyangking koran esuk. Ketoke wis wegah tenan ngrungokake ndremimile

putu ragil. Gadri mburi kuwi cukup bawera, ana meja kersine sasetel, ana kursi malese. Yen awan para keluwarga seneng ngenggar-enggar ati ing gadri kono. Eyang Sasra ajeg lungguhan ing kana, sinambi omong-omong karo Sakri, yen pembantu lanang kuwi lagi dhong umbah-umbah, mépéni lan setrika sandhangane para keluwarga utawa tandang gawe liyane.

Dene Ngesthiratu, sawise criwis ngomong, banjur kukut-kukut piring reged kang mentas padha dienggo, terus diusungi menyang pawon.

*

10.

Katresnaning Carolina

"HARA, TA, Dhik Ngesthi! Mboten sah ngewangi kula! Pun jengkar sedaya, nggih? Kulakukutane," ujare Satiyem kang lagi uthek ing pawon. Basane alus, suwarane ulem.

"Ibu arep mangsak apa, Mbak, kok tuku gedhang kepok kuning akeh timen?"

"Niki, angsal pesenan roti pisang, gangsal atus, seking Toko Delima. Mangke jam kalih dipunpurugi."

"Ajeg, ya, ibu ki tansah oleh pesenan. Mengko dakewangane, ah."

"Enggih, Bu Mbayun niku yen mangsak eca. Pesenan nggih mboten kèndel-kèndel. Wingenane nika angsal pesenan kuwe werni tiga, gangsal atus kardhus, king Terminal Rawamangun. Pendheke, sanajan mung kangge samben, mriki niki mangsak-mangsak mboten nate nganggur ngantos dina-dinaan. Saking mawon, nggih, keng ibu niku lumpuh. Upami mboten lumpuh ngoten, *katering* ngeten niki mesthi ditandangi saestu. Rumiyin menika gerahe menapa, ta, kok ngantos lumpuh?"

Ngesthiratu seneng ngrungokake suwarane Satiyem. Cengkok wiramane kalem, yen ngucapke *mawon, memangsak, menika*, kaya obahe lambe anggone mingkem banget. Mula wanda *ma keprungu* cetha banget, nanging ulem.

"O, ibu biyen wiwit enome panceñ seneng nyambutgawe, kok. Biyen ora nyandhak *katering*, nanging dadi jururawat ing

Rumah Sakit Pertamina. Ngladeni bagian röntgen. Nanging aku eling, ing ngomah ibu ora tau leren, ana wae penggawean sing dicandhak. Kabeh rasukane jaitane dhewe. Klambi-klambiku lan Mbak Wara sing bedhahi ya ibu. Mansak-mangsakan kabeh ya dicekel dhewe. Nanging ya tetep ngotot dhines ing Rumah Sakit Pertamina, ora lirwa. Marga jare nalika samana Rumah Sakit oleh bantuan pesawat rontgen sing paling lungit saka Saudi Arabia, mung ibuku sing dikursusake carane ngladeni ngoperasekake pesawat elektro medis kuwi. Ibuku sing sabanjure ngajari jururawat liyane. Nanging kadhung kerep kena sorot sinar X, wasana ibuku lumpuh kaya mengkono."

"Pun, mboten sah dikorahi, ta, Dhik."

"Wis ben, ta. Aku ya nganggur, kok. Mbak Yem. Kowe bisa nembang?"

"Nembang macapat? Mboten saged."

"Upama maca, lancar ora? Maca karo nyuwara kang bantas."

"Maca napa, Dhik Nghesthi, ki?"

"Upamane maca dongeng Jawa. Apa crita cekak?"

"Kados Dhik Nghesthi teng radio nika? Kirang terang, nggih. Dereng nate dicobi. Ah, nanging Dhik Nghesthi ajeng utusan kula napa?"

"Mengko dakcobane. Bisa uga maca crita cekak sing paragane wadon apik. Suwaramu nyemek-nyemek ngono, lo. Sesuk dakgolek crita cekake Ardini Pangastuti, coba wacanen, ya. Mengko yen disiyarke neng Swara Kejawen dakwenehi sembulihe."

"Dhik Nghesthi kok wonten mawon. Apa isa, aku?"

*

11.

Ngesthi Diajak Melu Menyang Surabaya

"NGESTHI, Ngesss!"

"Apa, Mbak?"

"Preimu suwe? Kowe kepengin lunga menyang luwar kota tenan, apa?"

"Kena apa, ta, kok Mbak Wara takon mengkono?"

"Gelem melu aku nyang Surabaya?"

"Kapan?"

"Sesuk. Nginep rong bengi."

"Iya! Ana gawean apa, ta? Aku bisa ngewangi apa?"

"Ora. Ya mung ngancani aku thok. La gaweanmu ing Radio Swara Kejawen priye? Bisa kok tinggal?"

"O, aku wis ngrekam crita sambunge A.B.Ambarsari rambah pitung episode nganti kemput critane. Bisa disiyarake sajrone sesasi iki. Ora problem aku ninggalake tugasku ing Radio Swara Kejawen. Tugas ngladeni pilihan pamiyarsa gendhing Jawa kae mung samben-samben wae, ngancani Swandayani."

"Aku krungu jare dhestun ing pilihan pamiyarsa kae jeneng Ngesthiratu kuwi kondhang, akeh banget penggemare?"

"E, Mbak Wara ki ya nggatekake Radio Swara Kejawen, ta?"

"Ora. Mung aku tau maca artikel bab kowe ing koran Nasional. Wong ya jenenge adhikku, dadi ya daksemak. Mung eman jare jam siyarane kok jam loro awan, para pamiyarsa isih padha

repot urusan penggawean. Satemene kowe nyekel apa, ta, ing Swara Kejawen?"

"Rubrik sing tetep dakcekel ya mung *Wacan Seri* sing disiyarake Minggu bengi, jam 11 – 12. Nanging aku srabutan nyambutgawe apa wae, kok, ing Swara Kejawen. Ya melu golek pariwara, melu dadi wartawan. Aku sinau carane nggulawenthah Radio Swara Kejawen, Mbak. Engatase institusi sing mligi basa Jawa kok bisa urip ngrembaka ing Jakarta. Kamangka massmedia cap basa Jawa wae sing umure wis puluhan taun ora bisa moncer. Nanging Mbak Widya iki, direktur pangarsane, pancer pinter ngreksa lan nggulawenthah PT Jaya Jawi Jaya Nusantara iki. Ana wae idhene. Ngreti, Mbak, sampeyan, saiki lagi usaha ndhabing telenovela *Katresnaning Carolina* ing basa Jawa. Wis ana sepakatan karo TVPS, mborong jam siyaran Senen nganti Jumat jam 10-11 awan kanggo nyiarake *Katresnaning Carolina*. Tegese diberong kuwi jam siyaran kuwi dituku dening Mbak Widya, la mengko pariwara lan sponsor mlebu marang Mbak Widya. Ngono kuwi risiko bathi-rugi rak ya gedhe, ya, Mbak?"

"Apa cucuk, ya? Idhe kaya ngono kuwi ya dikandhakake marang kowe?"

"Iya, no. Wong aku ditawani melu dadi alih swara. Pendheke golek wong sing pinter utawa medhok ngomong Jawa, supaya gunemané cara Jawa telenovela kuwi becik, basane kena dituladha, marga bakale dirungokake wong Jawa generasi saiki."

"Kowe mesthi didhapuk dadi rol utamane, ya. Sapa, Carolina? Bayarane paling akeh dhewe!"

"Ora, ki. Carolina kuwi kalem. Ora cocog karo swaraku sing njengek, lan polahku sing ronggeh, jare Mbak Widya. Aku didhapuk dadi Rebecca, mitrane Carolina. Dene honore ora manut peranan penting apa orane, nanging luwih nengenake jam ngrekam utawa jam jerengane. Iki Mbak Widya repot ngurusni kuwi. Golek panyulihswara nanging wong Jawa sing ana Jakarta wae, perlune gampang anggone ngubungi. Ora nggolek wong Sala

utawa Yogyakarta, marga iki rak mung penggawean samben, utawa mung sawatara. Bubar rekaman ya wis rampung."

"Nanging apik banget kuwi. Tegese wong duwe kepinteran ngomong Jawa kuwi ya bisa dienggo golek rejeki, ya nGREJENI. Kendel, ya, Mbak Sapa mau? Cucuk ora, ya, mborong jam siyaran mengkono kuwi?" pitakone si mbakyu.

"Ndeleng moncere Radio Swara Kejawen Mbak Widya yakin yen makarya ing media televisi lan lelandhesan basa Jawa kuwi isih bisa urip lan moncer. Keluwarga Jawa sing isih ngreti lan migunakake basa Jawa saiki luwih saka 80 yuta. Isih kena diasak dijak memateri basa Jawa. Angger olehe nggulawenthah wasis. Wong Negara Walanda sing cacahe wonge mung watara 26 yuta wae bisa madeg negara kanthi nggulawenthah basane kang mligi, kok basa sing diomongake dening wong 80 yuta ora bisa dileles rejekine. Mesthi bisane. Gek wong Jawa ya ora kabeh bodho, lo! Akeh sing lantip lan isih tresna banget karo jiwa lan jatidhiri leluhure. Wong sadurunge tehnologi bule lan paham demokrasi mlebu wong Jawa biyen wis bisa gawe Borobudur, wis bisa gawe Prambanan. Rak ateges dhek samana Gusti Allah wis marungi kadebyan utawa kasekten marang wong Jawa. La kok saiki bareng tehnologi bule lan paham-paham manca mlebu ngejawa, padha nyirik lan nyepelakake kagunan Jawa aseli. Malah ana sing kandha kagunan Jawa aseli kuwi dudu paringane Gusti Allah. La paringane Sapa, wong Jawa bisa nemokake dina Pon-Wage-Kliwon, wuku Watugunung-Kurantil barang kuwi, nemokake dina-dina sing kena dienggo ngingkiri nyinyiri naase lelakon? Ngonon jarene Mbak Widya. Dheweke mangkel ngono, yen ana wong golek dina kanggo keperluan mantu terus dicap jare budhaya gugon tuhon. Kabeh dina apik, jare sing ngecap kuwi. Wong sing ngecap kuwi wis ngrasuk budhaya manca, embuh Arab embuh Landa, lan nyepelakake kawaskithane bangsa Jawa asli, sing biyen wis bisa gawe Candhi Borobudur. Milih dina lan papan kanggo madeg candhi kuwi mesthi wis nganggo petungan kang njlimet lan pratitis, mula bisa madeg Prambanan

kang watune mengklik-mengklik jejer mendhuwur nganti ram-pung dadi telung candhi. Dene saiki candhi sing rusak didandani nganggo piranti tehnologi bule saprene wis rongpuluh taun lawase ora bisa rampung! Nyatane akeh wong jejodhoan tanpa milih dina, wong Jawa uripe ya kethetheran kaya jaman saiki. Kawin-pegat-kawin-pegat dadi modhe. Akibate akeh bocah lola katula-tula utawa *single-parent*. Nuruti omonge budhaya manca, jare kabeh dina padha wae.” Dhasar criwis, yen ngomong Nges-thiratu angel dipedhot.

Mbak yune sumela ora gelem kalah, ngomong dawa nrecel, “Wong Jawa sekti kuwi rak jaman biyen. Tutur basane pepak, rapalan pujine ndhridhil, kabeh bisa migunakake kanthi titi pratitis. Bisa gawe Borobudur; Candhi Prambanan madeg cacah telu kembar watune gedhe-gedhe sakebo-kebo disusun mung-gah, kepriye bisane nyusun, kandhamu mau? Manut legendha Candhi Prambanan kuwi yasane Pangeran Bandung Bondowoso sing dicipta nuruti panjaluke Rara Jongrang, pawestri putra putri-ne mungsuhe ramane, sing gelem dipundhut garwa anggere Sang Pangeran bisa mbangun candhi sewu sajrone sewengi. Bareng ngreti candhi meh rampung kabangun, Rara Jongrang gawe pite-nah, wong-wong tani tangga desa kono dikon nutu pari, baneke dhung-dhung-dhung, kang mratandha yen bengine wis entek wong keprungu wong nutu parak esuk, candhine durung ram-pung mbangune. Gagal. Ngreti yen Rara Jonggrang ngiyaniati, Pangeran Bandung Bondowoso nyepatani Rara Jonggrang dadi reca. Sajrone sewengi Candhi Prambanan sing kembar telu kuwi dibangun!”

“Iya. Siji rubuh marga digoncang lindhu jaman Landa, ora bisa dibangun balik maneh. Presiden Soeharto kuwasa luwih telungpuluh taun, diwangi dibandhani Unesco ya tetep ora bisa mbalekake madege Candhi Prambanan sing runtuh. Sanajan ing abad rongpuluh iki ana piranti mbangun hotel tingkat rongpuluh sing dhuwure ngungkuli Candhi Prambanan migunakake *crane*, tetep ora bisa mbalekake madege Candhi Prambanan sing runtuh.

Wong Jawa jaman biyen panceñ sekti, kaya Prabu Jaya Baya bisa mukswa, bisa mabur kaya Mak Lampir. Nanging saiki bisa apa? Migunakake basa Jawa wae wis ora bisa, dirèken angel, kuna, ora ilmiyah, ora praktis, padha wegah migunakake kasugihane tembung lan wegige basa Jawa. Eklas wong Jawa jaman saiki kelangan kasugihane basa lan kesaktian kang direngkuh lan didarbeki. Wong Jawa malih dadi wong keset lan bodho longa-longo dituntun teknologi global bangsa manca. Kapercayané wis ora kaya jaman biyen, wis digusur karo kapercayane wong manca. Jaman saiki wong Jawa bisa ngilang, bisa mabur, mung bisa digarap ing sinetron,” ujare Ngesthi sing kritis nanggapi kahanane wong Jawa.

“Wong Jawa bisa madeg gawe Candhi Prambanan kaya mengkono kuwi mung legendha. Wong Jawa sekti kaya ngono kuwi ya mung dongenge, Cah Ayu!”

“Wis ngreti! Nanging nyatane nganti saiki watu sakebo-kebo gedhene bisa methangkring ana ndhuwur gek wujud candhi kembar telu ngono, mesthi sing mbangun wong sekti! Tehnology saiki wae gak isa! Lo, Prabu Jaya Baya bisa mukswa kuwi tenan, kok. Aku percaya. Kasekten mengkono kuwi isih dipengeti ing Kediri nganti saprene. Sak orane, kapercayan mengkono kuwi kena dienggo pawitan patriotisme wong Jawa mbangun kagunan Jawa, klebu semangat ngrembakakake basa Jawa maneh. Kasektene wong Jawa bisa golek dina becik kuwi rak ya paringane Allah. Allah kuwi abadi, ora ana wiwitane, ora ana pungkasane. Dadi sing maringi kasekten wong Jawa bisa ngilang barang kuwi ya Allah sing dhek biyen, ya Allah sing saiki. Padha-padha paringane Allah kena apa golek dina becik kuwi mesthi dilirwakake?”

“Iya. Aja ngotot. Saiki wong Jawa bisa ngilang, gak isa mballik. Ika: Herman Handrawan, Petrus Bima Anugrah, Wiji Thukul, Dedi Hamdan. Gak sekti maneh! Nanging wong awake dhewe iki lair dadi wong Jawa ing jaman saiki, dudu dhek jaman Ndaha-Kediri, dadi ya kudu nyembadani urip kasaranani kesaktian

jaman saiki: makarya sing semangat, maca buku nulis buku, pinter migunakake basa-basa donya saakeh-akehe! Aja mung bisa basa siji thok, basa Indonesia! Basa Jawa ya kudu bisa, wong ditakdirke dadi wong Jawa! Wis, mandheg sik. Omongan iki kapan-kapan wae disambung. Saiki aku kesusu budhal. Dadi yen gelem melu aku menyang Surabaya, tata-tataa, sesuk *flight* jam 6 esuk, dadi saka ngomah watara jam 5. Sesuk dipapag mobil kantor, Pak Durahman. Yen mapag adate pas jame," Wara ngreti, yen adhike gelem ngomong, pancen angel dikethok. Bocah cri-wis. Mula yen ora disigeg ngono, omonge bakal nrocos klaweran kaya tlalene gurita. Apa maneh yen ngrengbug prekara Radio Swara Kejawen. Adhike pancen aktivis ing kono.

"Okey."

"Oh, iya. Yen kowe gelem melu nekani seminar *More Preciate Than Gold* karo aku ya mengko tekaa ing Hotel Horizon Ancol, jam 12 awan."

"Seminar bab apa, ta, Mbak?"

"Bab *marketing*. Yen kowe pancen nyinau carane nggulawenthah Radio Swara Kejawen, mesthine kowe ya ketarik karo cara-carane *marketing*, kepriye masarake barang sing angel payu. Basa Jawa klebune rak ya angel dipasarake?"

"Iya. Aku mengko melu. Ketemu neng Horizon Ancol, ya! Jam rolas!"

*

12.

Adreng Ora Mulih

WANGUNE omah kuwi wuwung bakune malang. Kamar tidhure telu jejer-jejer ngadhepi kamar keluarga kang amba-dawa. Mburine kamar isih ana gadri utawa emperan, kena dienggo ngisis lungguhan, nyetrika, lan tandang gawe liyane ing njaban omah ning kepayonan. Saben kamar uga ana lawange tembusan menyang gadri iki. Kamar telu kuwi sing kiwa dhewe kanggo Eyang Sasrapambudi, tengah kanggo Wara Prameshti karo Ngesthiratu, tengen kanggo Bapak Budi Prabawa lan Ibu Pembayun Ratri. Dene kamare Adreng Binathara mrenca ing sisih kiwa ceket ing mburine garasi, diapit karo gandhok kanggo gudhang kang ngiras dadi kamare Sakri. Pawone cukup bawera, mapan ing sisih tengen, gambllok kamare Satiyem. Kajaba bawera pawon kuwi wangune rada moncol mengarep, simetris karo moncole garasi, cendhelane kaca lan tralis, dadi methok, saka pawon kono bisa ngawasi latar ngarep, bisa ngawasi yen ngarepan ana tamu barang.

“Bu, gedhange dionceki saiki, ya?” pitakone Ngesthi nalika ibune mlebu pawon.

“Kowe ora repot? Ora sinau? Ora nyang Swara Kejawen?”

“Rak. Malah engko jam 12 dijak Mbak Wara nekani seminar ing Ancol. Mengko Balenone dakenggone, ya, Bu?”

“Kowe ki wis tegen tenan, ta, nyopir?”

"Wis wae. Apa gunane golek SIM. Karodene ora lanyah-lanyah yen ora kerep praktik nyopir. Iki gedhange jan tuwek-tuwek tenan, lo, Bu."

"Iya. Wingi Sakri gelem golek dhewe menyang Kramatjati."

"Ngesthi! Nges!" Eyang Sasra unyuk-unyuk mlebu menyang pawon, karo nyangking koran.

"Dalem, Yang?"

"Wingi kowe ketemu kangmasmu demonstrasi kepriye? Demonstrasine rame?"

"Ya rame, Yang. Kaya pasar Jatinegara kae. Akeh wong, suk-sukan."

"Ora. Karepku apa nganggo penthung-penthungan barang?"

"Ora. Ya mung padha pating sliri, karo ngecung-ecungake poster, mbengokake yel-yel. Ana sing orasi dirubung kanca-kancane, memper wong dodol jamu neng trotoar Pulo Gadung."

"Terus pulisine? Pulisine priye?"

"Pulisine ya methentheng pacak baris mageri Gedhong DPR, supaya para demonstran ora mlebu menyang ruwang sidhang."

"Terus kangmasmu? Kangmasmu kepriye?"

"Mengko wae, Yang. Dakcrita sing jangkep ngenani pengalamanku melu demonstrasi kuwi. Aku dakngonceki gedhang iki dhisik, wong aku wis kebacut janji rewang ibu. Mengko dakcritani sing lucu-lucu, ta, wis."

"Kowe ki ora genah. Demonstrasi kuwi ora lucu. Pethenthangan! Iki, dakwaca ing koran, jare pulisi lan tentarane bengkerengan karo para demonstran. Para demonstran diusir. Terus iki ana sing mecah kacane mobil pulisi barang. Ana para demonstran sing ditahan, wong telulas. Kowe wingi karo kangmasmu ngalami kaya ngono ora? Kangmasmu kandha apa? Kok nganti saprene ora mulih?"

"Wektu ana kana wingi ya aman-aman wae, kok. Mung pan-can Mas Adreng kandha yen perlu dheweke sakkanca arep nginep neng Gedhong DPR. Merga anggone demonstrasi kaya ngono ora oleh tanggapan blas dening para anggota DPR."

"Aku kok kuwatir, gek mengko sing katut ditahan pulisi iki Adreng?"

"La neng koran kono disebutake ora, jenenge sing ditahan pulisi sapa wae?"

"Ora, wong iki kedadeane wis surup. Alasane pulisi, demonstrasi ing wayah bengi ora oleh. Dadi dibubarke. Nanging banjur klakon bentrok."

"Nanging wingi Mas Adreng wis pamit nginep. Embuh priye klakone, dakkira Mas Adreng wis mikirake nginepe kuwi kepriye. Ora marga bentrok karo pulisi."

"Aku sakjane rak ora seneng demonstrasi-demonstrasi kaya ngono kuwi," Pembayun melu sumela ngomong. "Rumangsaku kok ngarah tindakan primitip. Jaman saiki rak jaman donya wis subasita, sejahe manungsa nata urip bebarengan wis ewon taun, wis nyedhaki melinium katelu, la kok polahe bangsa kita isih primitip wae, rebut kekuwasan sarana grudag-grudug udreg-udregan awak, pamer kekuwatan kanthi akeh-akehan bala. Sajrone rong puluh abad manungsa ing donya iki rak wis padha nata uripe bebarengan sarana wewaler-wewaler sing jenenge undhang-undhang. Undhang-undhang ing donya iki wis pira akehe, mesthine yen wis dituruti lan ditrapake sing trep, owah gingsire kekuwasan negara rak ora perlu demo-demoan kaya ngono. Iki wasanane abad rong puluh! Negara liya wis ora cara, negara kita kok isih ngetrapake lelakon abad wolulas."

"Nanging la wong sing kuwasa saiki mbeguguk makuthawaton ngono. Adigang, adigung, adiguna. Ya wis ben, kudu didemo ngono kuwi. Yen ora ngono ora bakal pejabat-pejabat KKN kae padha lengser. Kadidene Keluarga Pejuwang, aku seneng putuku melu demongrubah tatanan negara kang bathil iki! Mung saiki iki Adreng neng ngendi? Demone jare wis bubar, dibubarake, nanging Adreng kok durung mulih," ujare Eyang Sasra karo ngacung-acungake korane.

"Bibar rak wau dalu, dhawuhipun wau mboten pareng demo ing wanci dalu. Samenika mbokmenawi inggih demo malih.

Wong Orde Lami rumiyin kejongkengipun inggih dipundemo ngantos wulan-wulanan!" Pembayun matur.

"La iya, mbok mau bengi kuwi dheweke mbok mulih. Saiki budhal demo maneh ya ora papa. Nanging genah dhek wingi kandha arep nginep kana, ta?"

"Iya, iya, Yang. Ya uwis, yen wis direstoni ya Eyang ra sah kuwatir. Eklas wae, Mas Adreng ora mulih. Wong wis genah, lungane saka ngomah berjuwang kanggo ngapikake tatanan negara. '*Hidup Adreng Binathara!*' ngono wae, lo, Yang, ngendikane," saute si putu wadon karo ngacungake lading sing lagi dienggo ngonceki gedhang.

"Huss! Kowe ki yen dijak ngomong tenanan kok cengengesan wae! Koran iki, lo, pawartane kok ya ndadak nyritakake ana sing demo mecahke kaca, ditangkep pulisi barang. Mengko gek Adreng antarane," ujare Eyang Sasra nggrundel nglokro. Rumangsa ora oleh tanggapan adreng, wong tuwa kuwi kluyur-kluyur balik menyang gadri. Tanggapan adreng saka Pembayun malah swarane slendro, blero.

Sakjane Sasrapambudi wis ngrasa ora kepenak ngrembug prekara polahe kaum mudha, kepetung Adreng, anggone padha nyrempeng demonstrasi ing Gedhong DPR karo Pembayun lan Nghesthiratu. Mesthi ora cocoge. Wong wadon saomah loro kuwi tansah ora seneng karo tingkah bekasakan yen bab nuntut rejeki, kepetung nuntut keadilane pangreh praja. Kaya iki mau. Mong-sok, wong orasi pethenthengan ing Gedhong DPR kok dipadhak-ake karo wong dodol jamu ing trotoar Pulo Gadung! Clekit ngono rasane ing ati. Sasra kelingan dhek jaman nomnomane biyen, melu rame-rame berjuwang nyuwek birune gendera Landa ing Yamato Hotel, melu pertempuran 28 Oktober 1945 ing Jembatan Merah Surabaya ngusir pasukan Inggris pimpinane Mallaby, melu apa wae udrege wong Surabaya madeg mardikane negara anyaran. Ngono, gene polahe pemudha Surabaya dening Sastrawan Idrus ing critane *Corat-coret Di Bawah Tanah* dianggеп kaya koboi-koboi wae. Lara ngono atine. Kene berjuwang tenan-te-

nan, ing crita sastra mung disebut koboi! La saiki, ndadak putune
ragil sing seneng sastra madhakake demonstrasi ngowahi ta-
tan an negara karo wong dodol jamu ing trotoar wae!

*

13.

Wara Pramesti lan Ngesthiratu

JAM setengah sewelas Ngesthiratu wis samekta nggawa Baleno budhal saka ngomah. Mobil Baleno kuwi duweke bapake, sing kulina nganggo ya bapake. Nanging saiki bapake lagi lunga menyang Singapur, mobile nganggur, ya dienggo wae dening Ngesthi. Pancen kerep wae oleh kalodhangan mobil Baleno nganggur, terus ditumpaki Ngesthiratu lunga; nanging padatan dikancani lan sing nyopir mobile Kang Sakri. Saiki nyopir dhewe Baleno metu, Ngesthiratu nganggo rok terusan ijo lengen cendhak, sing dhadhane sisih kiwa ana sulaman benang kuning gambar vignete Lian Sahar. Ngesthi dhewe sing nyulam. Rumangsane yen nganggo rok kuwi dheweke katon luwih ayu, luwih medoki. Kuwi perlu tumrap dheweke njaga ajine dhiri. Seminar iki dianakake ing hotel bintang, mesthine sing andher ya bangsane mbakyune ngono. Saora-ora beda karo yen dheweke lunga menyang studio Radio Swara Kejawen. Yen rana nganggo klambi kaos, clana jean ora dadi ngapa. Karo dene saiki dheweke nyopiri Baleno dhewe, brukut sajrone lelaku. Aman. Ora numpak ojek utawa bis kota sing kahanane bukakan, susukan karo umum. Ngesthiratu bocah Jakarta, bocah ora ugungan, apal lan kulina banget lelungan nganggo tetumpakan umum, apal lin lan mereke bis kota. Saiki lelungan nyopir Baleno ijen, dheweke ya bisa milih lurung sing ora macet tumuju papan sing diparani. Yakin ora kasep tekan Hotel Horizon.

Nalika parkir Nghesthiratu wis weruh BMW abange mbakyune. Lega. Mbakyune wis teka. Lan tenan, ketemu ing lobi.

"Numpak apa, Kowe?"

"Baleno."

"Diterake Kang Sakri?"

"Rak. Daksopiri dhewe. Kenapa kok mesem-mesem?"

"Aku lagek nyadhari yen adhikku pantes dadi wong wadon karir, eksekutip anom. Lan partes nyandhang jeneng Nghesthiratu, marga lénggange pancer kaya Ratu Monaco."

"Ah, emoh aku yen dipadhakake karo Ratu Monaco. Mengko mundhak tiwas kacilakan mobil. Nanging maturnuwun aku dielem ngono. Awake dhewe pancer pantes nampa urip eksekutip kaya mengkene, rak iya, Mbak? Marga awake dhewe pancer Keluarga Pejuwang. Wiwit eyang nganti jamane kene, tansah berjuwang lan mikirake nasibe bangsa. Tansah mikirake lan ngingitiyarake supaya uripe bangsa makmur raha raja, sanajan awake dhewe ora kadhapuk dadi pangreh negara lan panguwasa bangsa."

"Apa keluarga liyane ora?"

"Dakbedakake karo keluarga liyane, marga rata-rata wong Indonesia kuwi wong sing gampang sambat lan ngresula. Kudune ya disebut Keluarga Sambat, utawa Keluarga Ngresula. Saking akehe Keluarga Ngresula, negara kita dadi Negara Ngresula. Negara sing wonge ngresula kuwi negara sing ora makmur, bangsa sing ora trima karo nasibe, ora mongkok karo kahanane. Nanging mung ngresula thok, ora gelem tandang gawe bengkas kahanane nasibe, ya nasibe dhewe, nasibe keluarga lan nasibe bangsa. Ya sajege urip ora makmur. Sak ora-orane uripe ora jenjem tentrem, wong tansah ngresula. Tansah muring denger kemakmurane liyan. Kemakmurane liyan dianggеп ora halal. Kuwi padha karo nganggеп Allah kuwi ora adil. Manungsa sing ngresula kuwi wong sing kuciwa karo kahanane, cuwa karo nasib peparinge Allah. Keluarga Ngresula ya keluarga sing ora bekti marang Allah, tansah nggrundeli kersane Allah wae."

“Bedane karo Keluwarga Pejuwang?”

“Ya marga kita ora ngresula, nanging tansah tandang berjuwang bengkas becike nasib supaya rahastra tanpa sambat. Mbecikake nasib kita sembadani kanthi mesem, kanthi lega-legawaning ati minangka bekti kita marang Pangeran, bekti matur-nuwun marga wis Diparingi urip lan nasib kaya mengkene. Berjuwang amrih rahastra tumrap pribadi, tumrap bangsa, lan tumrap manungsa urip sapadha-padha. Jare wong Jawa, hamemahayuhayuning bawana langgeng, hamemangun karyeknak tyasing sasama. Urip ing donya peparinge Allah iki ayo padha nggayuh seseneng ing sapadha-padha, lan dileluri bebarengan bisane tansah padha rahastra ing salawase jaman. Ora nganggep bawana iki kadidene Kawah Candradimuka, papan siksan pacobaning Allah tumrap pakartining manungsa. Lan rasa rahastra ing salawase jaman kuwi pancen jumurung marang pakartining manungsa dhewe. Kawiwitan saka salah pakarti lan candrane saben manungsa pribadi-pribadi. Yen manungsa pribadine pancen gampang sambat lan ngresula, ya donyane dadi papan panyiksan kang tansah nguciwani ngana kae. Wong dadi ora krasan urip neng donya. Ora krasan urip neng negarane dhewe. Ora krasan srawung karo bangsane dhewe. Ora krasan srawung karo bangsa liya. Yen manungsa pribadine gelem akas maragawe, seneng hamangun lan hambengkas karya, ya donyane dadi rahastra kaya sing digraita, kaya sing digantha. Kaya donyane para Keluwarga Pejuwang, kaya keluwargane awake dhewe iki.”

“Duwe resepe ngracik dadi Keluwarga Pejuwang?”

“Ya anak manungsa mligine anak bangsa didhidhik aja se-sambat lan aja ngresula. Sesambat kuwi satemene panyuwun kita marang Pangeran. Yen sambat mlarat ya pancen dheweke njaluk mlarat, yen sambat ora bisa, ya pancen dheweke njaluk ora ku-wawa nglakoni. Dene ngresula kuwi pratandha yen ora trima karo uripe paringane Gusti Allah, wis dakkandhakake mau.”

"Bagus. Ayo kita brantas sesambat lan ngresula, aja nganti diucapake bangsa. Cuma kahanan kita wong loro saiki kaya gendera Portugal. Abang karo ijo. Wis ayo, mlebu ruwangan," ujare Wara Pramesthi karo ngguyu krungu wejangane adhike kuwi.

"Aha, isih lumayan, Mbak, diarani kaya gendera Portugal. Angger aja diarani pemaine tim sepakbola Kameron ing Piala Dunia wae," Ngesthiratu isih kober ngimbangi rasa humore Wara Pramesthi. Ing kancah sepakbola Piala Dunia, seragame Kameron saka Negara Afrika, warnane pancen nyolok: ijo karo abang.

*

14.

More Preciate Than Gold

PERANGAN sepisan saka Seminar *More Preciate Than Gold* yakuwi *How To Make Success In Marketing*, sesorah panjurunge Dr. Tio Ham Djoen, dibantu Andreas Singan, ahli pemasaran saka Siemens. Moderatore Rini Dwiwandi, putri ahli ekonomi sing kasil nylametake moneter PT Astra nalika negara digoncang krisis moneter. Sesorahe nganggo basa Inggris, nanging ya campur-campur basa Indonesia. Sing dirembug prekara kepriye carane ngedol barang-barang sing durung dikenal publik, mangka ing pasaran wis ana barang sejenis merk liya sing mblader. Upamane *shampo*. Ing pasaran wis ora kurang-kurang. Nanging priye supaya shampo papan panggonane nyambutgawe kuwi bisa kumedol. Dr. Tio Ham Djoen nerangake carane wiwit saka tingkatan *seller* kliling, nganti peran manager eksekutip.

Sawise wicara sakjam, banjur dianakake wawanrembug. Swasanane dadi gayeng, marga pranyata sing ngestreni uga wong jempolan ing bab *seller's market*. Wawanrembuge ora mung takon lan nampa wangsanlan, nanging uga padha nyritakake pengalaman carane ngedol barang kang ora payu. Luwih-luwih merk anyar sing durung dikenal dening publik.

Jam setengah papat, perangan sepisan lagi rampung. Ngaso setengah jam. Sing andher dimanggakake ngunjuk lan dhahar nyamikan ing ruwang liya.

"Mbak. Donya ekonomi iki jan wis lungit banget, ya. Kajaba prodhuk barang-barang anyar terus tambah, piranti teknik ngedole ya terus maju, cara-carane ngedol ya wis nganggo teori kang njlimet. Lan kuwi mau kabeh padha dirembug dening para ahli kaya ing seminar iki," ujare Ngesthiratu. Dheweke gumun banget, donya sudagaran wis mbandhang adoh banget karo pakulinan pikire. Ora kanyana ruwete kaya mengkono, nanging sing padha ngomong mau kanthi resik lan jlentreh bisa nerangake jurus-juruse.

"Iya, Nges. Aku dhewe sing wis sinau prekara *management* uga cingak krungu donyane *marketing* wis kaya mengkono lungite. Wis mahanani budhaya tehnologi kang liya maneh, kang tangeh bisa dadi budhayane bangsa kita. Coba, delengen, sing teka iki rata-rata mriplate sipit. Warga negara minoritas, isih enom-enom, nanging wis blusukan mlebu hotel lintang kaya ing omahe dhewe. Mrene saperlu ngangsu kawruh prekara budhaya tehnologi *marketing*. Dene bangsa kita, sing pribumi, kaya Dhik Adreng, dina iki isih rame-rame demonstrasi uyel-uyelan rebut kuwasa ing Gedhong DPR kana. Rumangsa dadi pejuwang bangsa marga bisa ngrubah tatanegara."

"Pancen, kok, Mbak. Aku wis suwe niteni lan nyathet, sing paling didhemeni bangsa kita iki dadi wong kuwasa. Dadi pangreh praja. Dadi pangreh praja kuwi sugih lan kuwasa. Kuwi sing dadi rebutane bangsa. Olehe ngrebut sok-sok tanpa akal, nanging mung bandha okol. Ya kaya tingkahe Mas Adreng sak-balane kuwi, jarene ibu sipate primitif. Ora migunakake tehnologi pungkasan. Mangka ing dina kang padha, ing ruwang kene, rebutan sugih lan kuwasa kuwi diseminarake kawruh carane lan akal-akale nganggo methode tehnologi kang lungit, modheren, mutakhir. Sing sugih lan kuwasa kuwi dhestun kaum minoritas bangsa."

"Kamangka donya lumaku terus. Dhik Adreng merlokake adu okol, ora tambah akale. Dene kaum minoritas iki ora ngge-thu adu okol, nanging tansah ngasah akal sarana majune tehnolo-

logi globalisasi donya. Mengko, sepuluh taun maneh, mbokmenawa kaum pribumi isih jegal-jegalan ing panggung politik, kaum buruh isih kudu mogok kepanasan adus kringet marga keku-rangan bayaran, kaum minoritas wis blebar-bleber numpak pesawat Jakarta-Beijing tanpa metu kringete.”

“Ora sah sepuluh taun engkas. Ya kaya saiki iki, taun 1998 abad rongpuluh. Mas Adreng suksukan adus kringet neng Senayan kana, bisa uga dipenthungi dening pulisi, dene wong-wong ing seminar iki padha ngombe kopi anget ing ruwangan AC sing kepenak banget. Nanging aku ora kena meri karo kahanan iki. Marga ya kuwi mau, budhaya pribumi isih ngepenake rebut sugih lan kuwasa, sugih lan kuwasa kuwi pangreh praja lan pangreh negara, olehe ngrebut sarana okol, dene kaum minoritas marga tansah disisihake ing bab rebut pangreh praja, banjur golek rejekine urip sarana akal budi lan dipiranteni tehnologi pisan. Ing akhiri abad rongpuluh iki, bangsa kita isih urip sarana ngagul-agulake otote, nuduhake kekuwatan marga akehe balane, kaya wong Ngastina, dene bangsa liya dadi warga Pendhawa, urip kepenak migunakake akale, budhayane, tehnologine. Ilmu lan kawruh anyar cara-carane nata urip kepenak durung padha disinau. Sing dipeng-pengake mung ngotot teori tradhisional, praktik lan teori jaman kuna sing biyen wis tau sukses dienggo panguripane bangsa.....”

“Ing ngendi-endia, ing perangan jagad ngendi wae, wong sing pintar, sing gelem sinau, kuwi sing dadi wong kuwasa lan sugih. Wong bodho kaya bangsa kita.....” Wara Prameshti nimbrung setuju karo ujare adhike, nanging Ngesthiratu tetep emoh pedhot nrocos nutugake omonge.

“.....sukses dienggo panguripane bangsa. Upamane basa Jawa. Biyen ki wis tau moncer lo, basa Jawa kuwi. Saiki kok ora bisa. La kuwi carane nggondheli lan moncerake maneh isih cara tradhisional wae.”

“Ing ngendi-endia, ing perangan jagad ngendi wae, jagad globalisasi modheren iki, satemene sing dadi wong kuwasa lan

sugih kuwi rak kaum profesional. Ing donya lan ing negara-negara sing bisa katata becik karaharjane rakyate, kuwi rak yen kaum profesionalole papan panguripan kang murwat cocok karo kebutuhan urip tata modheren. Sing profesine bal-balanyurip kepenak marga mligi pintere bal-balany, sing profesine guru ya urip raharja marga anggone mulang muruk bangsa, sing kepinterane menyanyi ya bisa sugih ndadi marga anggone adol suwara, para tekniker ya maju marga keprigelane tandang gawe teknik. Ya wong-wong sing ana kene iki, bakale genah kuwasa lan sugih marga nekuni labuh dadi wong profesional. Sanajan negara perang, apa bangsane ruwet tukaran ngereh praja, kaum profesional *marketing* kaya wong-wong iki ora katut ketaton. Bisa wae omahe sing gedhe, apa anake sing ayu dadi kurban anane cecongkrehan negara, nanging wong liyane sing sakaum, tetep wae bisa nyandhang mangan enak marga makarya profesional," si mbakyu tetep nglairake panemune, sawise ngenteni adhike sing mendha anggone ngotot ngomong.

"Lah, la yen kaum pribumi bangsa kita, apa bisa mligi dadi guru urip tata kepenak, yen ora disambi ngelesi mlekothro muride? Wong pinter bal-balany, ya bisa urip makmur yen disambi dadi pegawe pangreh praja. Wong dhokter wae ya ora bisa urip kepenak marga ampuh nambani bangsa kang lara, yen dheweke ora ndhaftar dadi punggawa negara! Kabeh kaum profesional pribumi kuwi bisa kepenak marga cluthake, marga sambene golek panguripan liya. Pokoke urip kepenak kuwi yen bisa dadi panguwasa, dadi pangreh praja. Kuwi gagasane kaum pribumi bangsa kita. Mula ya mung mrono, marang politik, kaum pribumi kuwi rebut dhucung antem-anteman, nganti gawe konflike bangsa dhewe. Kaum profesional pribumi, uh, mampus ora bisa ambe-gan ketrajang ambisine wong rebut panguwasa praja! Yen arep melu raharja ya kudu golek samben liya sing dudu profesine, nanging kekuwasaan sosial liyane." ujare Si Criwis Ngesthiratu.

"Kaum pribumi kita, ora ngendelake kekuwatan profesional, nanging luwih diububi dening kekuwatan *adventurir*. Ora ngen-

delake akal pikir kang gumathok, wawasan kang jembar, nanging buteng kadereng nuruti pengalaman emosi kang makan-tar-kantar," Wara Pramesti sumela.

"Emosi makantar-kantar mbelani benere dhewe, mbelani kekuwatane golongan dhewe, dadi cupet pikire. Yakuwi mau, Mbak, kepengin cepet sugih kanthi rebut kuwasa ngereh wong liya ngalahake saingane, merga kanthi kakuwasan kuwi bisa keturutan kekarepane dhewe lan sagolongan dhewe kabeh, ora preduli bala saingane satemene ya bangsane dhewe, ya rakyate dhewe sing dadi kurban," Ngesthiratu mancahi maneh, rumangsa persoalane dadi luwih cetha lan prasaja yen manut omongane kuwi. Ora ndadak nglawer ngalor ngidul kaya peprincen analisise mbakyune.

Wara Pramesti kepeksa mung mesem ngulu peprincene, ngreti yen adhike pancen ora tau gelem kalah utawa dieng-gokake adrenge karep yen lagi ngomong.

"Aku kepengin menangi kahanan negara kita sawise ontran-ontran mbubarake anggota parlemen rekayasa iki, tutuge kepriye. Upama ontran-ontran iki kasil mbubarake parlemen KKN, apa kahanane negara terus bisa adil makmur rakyate? Upamane sepuluh taun maneh mengkone, aku kepengin menangi apa para wakil rakyat sing dadi pangreh prajane kuwi padha arif wicaksana ngereh rakyat bangsa kita? Muga-muga dahuru mbubarake parlemen KKN sing nggendhutake wetenge dhewe iki ora muspra, ora siya-siya. Peprentahane negara mesuke dadi becik kaya sing kita gantha," omonge Wara Pramesti nglendhheh. Omonge ora ngotot.

Wara Pramesti klambi abang rambut diore kuwi banjur ganti salaga ngiling wedang kopi, setengahe nyingkiri dhebat seru adu argumentasi mungsuh adhike.

Ngreti mbakyune mendha, Ngesthiratu klambi ijo meneng uga, terus nututi mbakyune menyang meja cepakan nyamikan, tiru-tiru wong liyane njupuk panganan kang cumawis. Banjur

nyomak-nyamuk mangan kue nyamikan sing dheweke durung tau weruh, durung tau ngrasakake.

"Mbak-mbak. Kue iki enak banget, lo. Bahane apa, ya? Eh, daknjupuk dakgawane mulih. Iki ibu mesthi bisa gawe. Mengko ben ditiru ibu."

"Kowe ki kok ya open timen. Mangan kue enak kok ya kelingan ibu!"

"Lo, ibune dhewe ki lantip lan wicaksana, lo. Pethel nyambutgawe, akeh akale, ora seneng tingkah bekasakan. Apa-apa sing sipate bengkerengan tansah dirembug kanthi negosiasi padha bathine, diarah ora ana sing kalah lan ora ana sing menang. Mengko ibu mesthi seneng dakoleh-olehi panganan kang migunakake tehnologi mangsak ngene iki."

*

15.

Widyaningrum

"HALO, Ngesthi!"

"Eh, Mbak Widya! Kok wonten ngriki, Mbak?"

"Lo, aku sing gumun. Kok kowe tekan kene? Iki rak seminar *bisnis*, dadi sandhang-panganku. Bareng kowe, isih enom, senengane budhaya Jawa, kok kluyuran ngambah jagade *tehnologi bisnis*. Eh, nyandhang becik kaya ngono kowe saya ayu, Nges! Ora kaya seniwati kejawen sing gawene maca geguritan, nanging kaya peragawati."

"Heh, maturnuwun, Mbak. Jare aku biyen kaya Kleting Ijo? Ngendikanipun Mbak Widya rumiyin menika, nalika badhe dameel drama *Kleting Kuning*."

"Ya wong arep dakdhapuk dadi tokoh antagonis nanging sing ayu, ya Kleting Abang apa Kleting Ijo. Apa maneh yen weruh kowe nganggo klambi ijo ngene iki. Jan jebles karo Kleting Ijo sing dakbayangake. Pilihanku biyen mantep. Mung wae Kleting Ijo aja kaya ing dongeng kae, ayua kae tilase diambungi Si Yuyu Kangkang. Karo sapa kowe?"

"Eh, jabangbayik! Kula niki teksih thing-thing sanget, le, Bu! Eh, Mbak! Dereng nate disenggol jaka. Oh, Kleting Abang kalih Kleting Ijo, nggih, Mbak? La menika, kula inggih kalih Kleting Abrit, mbakyu kula. Nggih ayu-ayu kula kekalih niki, lan nggih sanes tilase Si Yuyu Kangkang, ha-ha-ha. Menika mbak

yu kula, Mbak, ingkang ngajak mriki. Mbak Wara Pramesthi. Mbak, iki direkture Jaya Jawi Jaya Nusantara sing nggulawen-thah Radio Swara Kejawen, Mbak Widyaningrum."

Wong wadon loro salaman.

"Apa panjenengan uga wong bisnis?" Widya langsung takon.

"Ah, ora. Aku mung karyawan pabrik boneka Pretty Girls."

"Bagian pemasaran apa? Lan bonekae angel dipasarke?"

"O, ora. Aku dhestun bagian produksi, utamane *designer*. Nanging embuh, managerku kok ngakon aku nekani seminar iki, jare perlu banget tumrapku ngreti lan nguwasani prekara pemasaran."

"La priye, rekasa ngedole, apa?"

"O, ora. Iki pabrik boneka Amerika, kok. Pabrike ing Cikarang, bahane lan olehe ngedol ing Amerika lan Eropa. Cikarang mung dadi papan produksine thok, merga tenaga buruh ing kene murah."

"Oh, layak, kok merlokake ngirim karyawane ngestreni seminar kaya ngene. Dakkira yen perusahakan pribumi wae isih durung gaduk kawruhe ngenani *marketing* lan perlu ngestreni seminar kaya mengkene iki. Apa kono mengkone ya melu diglaldi rong minggu ing Lippo Cikarang?"

"Ora. Apa ta, kuwi? Kepriye?"

"More Preciate Than Gold iki rak paket *management marketing*, Seminar iki rak mung bebukane. Tutuge wong-wong iki padha diasrama ing Lippo Cikarang, ing kana diwenehi ilmu teori lan praktek *marketing*. Mbayare pakete pitung yuta rupiyah saben wong sing melu."

"Embu, ya. Aku mung diutus ngestreni dina iki. Paket iki sakjane dudu tumrap aku. Nanging saiki wonge ndadak kudu lunga menyang Amerika."

Widyaningrum lan Wara Pramesthi dhisike ngomonge cara Jawa lan Indonesia. Suwening suwe padha cas-cis-cus nganggo basa Inggris, marga ing ruwangan kono basa srawunge basa Inggris.

"Mbak Widya inggih tumut dipunasrama, Mbak?" sumelane Nghesthiratu.

"Iya, Nges. Iki penting banget tumrapku. Marga sing arep dakpasarke barang sing angel banget didol."

"Barang menapa, ta, Mbak?"

"Basa Jawa. Aku rak panggulawenthah bisnis basa Jawa. Akeh sutresnane, akeh sing nganggo, nanging racake mung padha judheg kepriye kok ora bisa *ngedol* basa Jawa. Rak wis lumrah, wis dadi *pemeo*, wong Jawa ki bisa gawe, nanging ora bisa *ngedol*."

"Leres, Mbak Widya. Eyang kula niku rumiyin pejuwang, angsal Bintang Gerilya menapa. Mongkok kalih perjuwangane ngedegaken negara, nanging samenika judheg, bangsa lan negarane ora kopen. Bisa ngedegake negara, nanging ora bisa ngo-peni. Rumiyin berjuwang jare kanggo makmure bangsa, jebul saniki bangsane nggih mboten makmur," Nghesthiratu nyandra pikirane Eyang Sasra.

"Contone ora sah melip-melip kaya ngono. Buku critamu kuwi, lo. Buku sastra Jawa sing jare arep kokbandhani terbite. Mbokmenawa kowe bisa gawe, bisa nerbitake, nanging ora bisa ngedole. Marga, manut Doktor Tio Ham Djoen mau, kanggo mayokake produk barang anyar kuwi diperlokake promosi. Promosine watara 25% nganti 30% saka ubenge dhuwit produksi. Dadi upama bukumu kuwi produk cithake wolung yuta rupiyah, saora-orane kowe kudu duwe telung yuta rupiyah kanggo promosine. Promosine kuwi ya wujud pariwara, apa sarasehan bedah buku, apa mbayari penulis kritik lan risensi. Bukumu wingi jare kanggo ongkos cithak thok wolung yuta, rak iya, ta? Priye, wis oleh dhana durung?"

"Dereng. Dibantu, ta, Mbak. Critane A.B.Ambarsari, *Mungsuh Mungging Cangklakan*, niku sae, le, Mbak. Wong kula waos seri sekawan wulan ing Swara Kejawen serat penggemare sadhabreg ngaten."

"Iya, Nges. Dakbantu pemasarane. Aku mrene iki uga lagi blajar masarake produk barang kang angel payu. Basa Jawa. Klebu bukumu kuwi mengko. Saiki iki kowe ngreti, para sutresna basa Jawa kuwi yen kon ngrungokake, yen kon maca gelem. Seneng, jare nyengkuyung banget. Mung, anggere bisa oleh gratis. Yen dikon tuku, cucul dhuwit, kuwi wegah, padha emoh. Kuwi pancer carane masarake barang tradisional, kaya sing disemoni dening Doktor Tio Ham Djoen mau. Dodol buku payune ngenteni penggemare. Gawe bal-balanan, payune ngenteni sing tuku karcis. Ngedegake bioskop, bisane bandhane muter ngenteni sing nonton akeh. Kuwi cara sing wis kuna banget, nanging isih dienggo dening panggung kethoprak utawa wayang wong. Yen sing nonton akeh ya sida main, yen ora ya wurung. La saiki wis ana televisi, radio, komputer, ATM. Ya kudune direkadaya, piranti urip anyar kuwi dienggo melu moncerake barang-barang sing arep didol mau. Main balbalan bisa semarak, marga disiyarake ing televisi. Mlebune dhuwit ora merga mung akehe sing nonton langsung. Bioskop diputer terus ya ora merga gumantung akehe sing nonton. Nanging merga reklame sing disorot ing kono, mbayar."

"Yen buku niku dospundi?"

"Ya rencanakna aja mung payu gumantung saka akehe pengemar. Nanging ancasmu ngedol kudu luwih bawera. Upamane sing kokincer para kolektor buku. Kolektor buku kuwi durung karuhan maca buku sing dituku. Upamane wong tuku kamus. Ora bakale njinggleng ngapalake isine kamus kuwi. Nanging dienggo jangkep-jangkep kapustakane. La kuwi wujud bukune kudu gedhe, kandel, ora kedlesep yen dipajang ing lemari utawa rak bukune. Dadi yen gawe buku, aja cilik-cilik kaya roman picisan, nanging sing gedhe kandel, kaya kamus. Elinga, sing nguripluripake balbalan ing donya iki dudu payone karcis sing nonton langsung ing stadion. Mengkono uga sing ngengurip bukumu kuwi dudu payon saka pengemar. Nanging, la kuwi sing aku perlu banget nekani paket *More Preciate Than Gold* iki. Aku isih

perlu ngangsu kawruh saka kene. Ngreti sutresna basa Jawa geleme mung gratisan, ya usahakna bukumu bisa dinikmati para maose kanthi gratis. Nanging wong sing seneng tuku buku, kuwi wong sing duwe dhuwit, lan senengane tuku buku mesthi buku sing gedhe-gedhe. Coba mlebua menyang Toko Buku Gramedia. Wong sing tuku buku ing kono sing dipilih rak buku sing gedhe-gedhe. Dadi buku crita Jawamu kuwi ya kudu kok cithak sing gedhe, sing kandel. Aja cilik-cilik formate, kang uga nyangkut dawane critane.”

“Nanging, Mbak. La novel Jawa niku padatan mung cendhak-cendhak. Dipacak teng seri majalah ping sepuluh, rong puluh, pun cuthel. Dadi yen didadoske buku enggih mung cilik-cilik, tipis-tipis. Marga pun kulina, yen ajeng damel novel panjang, mesakake pengarang sanese, angsale giliran kapacak antri wektu panjang ing majalah minggon.’

“Kowe mesthi mikirke pengarang Jawa kuwi biyasane karangane diwaca mung liwat majalah basa Jawa. La kuwi klebu pengarang tradisional, pengarang weton saiki ning cara kuna. Ancas tujuane ngarang mung marang majalah, mangka majalahe wis genah sapa-sapa sing bakal maca, dadi pengarang kuwi memproduk crita kang ancas konsumere para maos majalah kuwi. Kuwi pikiran cupet. Pengarang sing gamben, anggone ngarang ancase kudu luwih jembar, luwih bawera. Sing diener ora mung para maose majalah, nanging uga wong umum, saluware para maos majalah. Elinga, wong balbalan supaya payu terus didol ing televisi, kuwalitas cara maine tansah dibecikake. Mengkono uga ngedol crita. Kuwalitas critane kudu tansah dibecikake, nganti ora mung para maos majalah Jawa wae sing ketarik maca, nanging uga wong sing ora tau maca majalah Jawa. Carane mbe-cikake kwalitas crita kepriye? Kuwi gumantung kreavitase pengarang lan penerbit. O, akeh banget carane. Upamane karangane didawakake, yen biyasane mung satus kaca dadi limang-atus kaca, supaya yen diterbitake dadi buku kandel lan gedhe.

Yen wis dadi buku rak sing maca ora mung para pelenggan majalah Jawa?"

"Wah, Mbak. Yen pengarang Jawa ken uwal seking para maose majalah Jawa, saged damel crita sing disenengi luwar para maos majalah, wo, padatan terus mboten damel crita Jawa melih. Pindhah teng crita basa Indonesia!"

"La yen ngono pengarang Jawa pancen durung wani berjuwang babad alas kanggo moncerake basa Jawa. Yen pranyata dheweke pengarang gaben, kudu wani golek pasaran para maose ora mung liwat majalah basa Jawa sing kinondisi para maose kaya ngono, nanging kudu wani babad alas nggolek pasaran wacan Jawa sing luwih bawera. Dadi aja ngresula marga mediane cupet, para maose kok dudu sarjana, sing seneng maca crita Jawa kok dudu bocah nomnoman. Dheweke kudu berjuwang ndhedher para maos anyar crita basa Jawa ing donyane wong ngomong Jawa iki."

"La, ning, Mbak. Kajengkula ngecap buku niku rak sanes ngunthut bisnise, golek bathi dhuwit. Nanging niki investasi budhayane. Wong anane crita apik kaya kuwi, eman yen ora didhokumen, didadekake buku. Yen dipacak teng majalah niku, yen pun terbit majalah sing enggal, crita sing dipacak ing majalah lami terus kesilep. Mboten mbejaji melih. Yen dados buku, rak, saben-saben taksih ditingali. Dhawuhe H.B.Jassin rumiyin, jaman perjuwangan mengsa Landi, nggih ngoten. Sing perlu naskah niku dicap dhisik dadi buku. Disimpel teng lemari jaman lelampahe boten dados sebab. Mangke, wong pun dadi buku, saged ugi ing jaman liya, jaman sing kari-kari, critane mesthi kaungkap ing bebrayan donya."

"Iya. Ning yen bukune cilik tipis ngono, para kolektor utawa pustakawan sing arep tuku ya ora ketarik. Upama tukua ya disimpel jejer karo buku-buku basa liya, kesilep. Mula, goleka crita sing dawa, sing nganti limangatus kaca, nanging kwalitase ya sing becik, mengko aku dakcawe-cawe melu mbandhani sedyamu kuwi."

“Wahdhuh, Mbak. Yen ngoten carane, kula kedah ngumum-ke sayembara, ‘sing sapa duwe naskah buku crita basa Jawa kandele limangatus kaca, kirimna marang aku, mengko critane bakal diterbitake dadi buku’, ngoten. Pancen leres Mbak Widya, cakrawalane pengarang Jawi menika namung dumugi para maos majalah Jawi. Angel uwat saking majalah menika. Nanging mbokmenawi Pak Danurwenda saged damel crita panjang mekaten. Pak Danurwenda menika, menika, lo, Mbak, ingkang damel skenarionipun sinetron *Keluwarga Kasmaran* ingkang kondhang menika. Menika rumiyin rak inggih pengarang sastra Jawi, asal muasalipun nyerat cariyo. Mangke kulapadosanipun alamatipun. Wonten Jakarta, kok.”

“Kudune goleka calon pengarang Jawa sing wis katon bribik-bribik bakate, terus tariken menyang omahmu, jaken nyambut-gawe ing Radio Swara Kejawen, jaken melu seminar kaya ngene iki, jaken urip kaya donyamu. Mengko yen kulina nginep hotel bintang, numpak pesawat nggegana, transaksi liwat bank, cakrawala uripe rak beda. Terus asil karangane ya beda.”

“Kula taksih dereng yakin, Mbak. Margi kathah tiyang Jawi gesang mubra-mubru kados ngaten, ing wasana ya lali ngomong Jawa, ndhidhik anak-anake ya ora ngomong Jawa. Terus mengke asile ngarang nggih boten basa Jawa.”

“Nanging aku ora lumuh tansah ngrembakakake basa Jawa, lo, Nges. Ora mung dadi kelangenan, nanging berjuwang nyoba mrantakake ing jaman mengko dadi basa komunikasi tutur lan tulis bangsa-bangsa sadonya. Dadi basa ibu kang modheren saurute jaman. Aku isih rumangsa bisa golek rejeki kanthi bahan bakune basa Jawa, kok, Nges. Kowe rak ngreti dhewe madege Radio Swara Kejawen, lan usahaku liyane.”

“O, inggih. Kadospundi telenovelanipun? Siyos punasta?”

“Sida. Kowe sida dakdhapuk ngisi swarane Luz de Blanca, lo, mitra rakete Carolina. Yen nyandhangmu kaya ngene, ya pantes banget kowe nyulihi Luz de Blanca! Muga-muga suwaramu sing renyah kuwi ya cocog karo pratingkahe dheweke.

Dubbinge minggu ngarep. Aku saiki isih golek panyulihswarane Rebecca, ibune Carolina. Ing crita kuwi sing didhapuk dadi Rebecca Victoria Ruffo, wong ayu kalem sing rambute ireng ketel kae. Kowe ora duwe kenalan wong sing basa Jawane medhok, terus swarane kedher kalem-kalem sing cocog karo prejengane Victoria Ruffo?"

"Sapa, ya?"

"Mbokmenawa ibumu? Sakjane suwarane mbakyumu kuwi ya apik, nanging omonge wis ketularan basa Amerika cas-ciscus ngono. Gek sajake wong pethel makarya, mesthi ora duwe wektu alihswara, ya? Nggih, Jeng?" omonge langsung marang Wara Pramesthi.

"Oh, enggih. Pun enten, enten, teng griya," ujare Ngesthiratu gumbira.

"Sapa, Nges? Sibu?" Wara melu takon, kepengin ngreti pilihane adhike.

"Mbak Yem! Basa Jawane medhok, gek warna swarane, yen ngucapake wanda ma, sajak nyemek-nyemek priye, ngono. Nggih, Mbak, mengke kulatarine tiyange. Nanging piyambakipun pembantu, le, Mbak, pedamelanipun ing griya."

"Ora papा. Pembantu rak ing omahmu. Ing telenovela mengko swarane dadi swarane ibu bangsawan. Kuwi padha karo ngangkat drajate saka pembantu dadi bangsawan. Kuwi, lo, Nges, sing dakpikirake. Tehnik televisi kuwi mahanani piranti urip kabudhayan anyar, sing bisa ngrekut wong golek rejeki rowa bawera. Ya penari, penyanyi, pemusik, aktor, aktris, dhangelan, padha golek rejeki liwat televisi. Eman yen wong Jawa lan basa Jawa ora katut kepyuran rejeki saka piranti urip kabudhayan anyar kuwi. Eman yen rejeki ing televisi kuwi mung dienggo bancakan wong sing basane pasaran ngana kae. Basa Jawa sing becik kudu tansah dikumandhangake liwat tehnologi anyar, liwat televisi, supaya kerep keprungu. Lan ora mung basa Jawa nyeknyekan dadi bahan lelucone Srimulat thok, sing diku-mandhangake. Pendhidhikan basa sing paling cespleng, yakuwi

wujud suwara sing kerep diperungu. Bayi sing durung bisa maca nulis, bakale bisa basa Jawa kanthi becik, anggere tansah krungu basa Jawa ing sabendinane. La yen basa Jawa tansah keprungu ing televisi, ing telenovela *Katresnaning Carolina*, mesthi wong Jawa sing krungu iya padha eling basa Jawane sing becik."

"Bener, kuwi, Nges. Mangka televisi ing Indonesia iki sing paling akeh nonton njinggleng ing ngarep layar gelas ya wong Jawa. Eman yen basa Jawa, kabudhayan adiluhunge bangsa, ora katut sumulur digegulang ing televisi. Basa kuwi cikal-bakal dhasure seni kabudhayan bangsa. Seni-budhaya ora bakal mekar ngambar yen wong ora nguwasan basane. Yen arep mekar ngambarake seni-budhaya Jawa, paling dhisik ya kudu ngreti lan bisa basa Jawa, yen arep nggilut seni-budhaya Amerika ya kudu ngreti lan bisa basa Amerika, yen arep mrasuk seni-budhaya Arab, ya kudu ngreti lan bisa basa Arab. Mangka wong Jawa sing akeh-akeh ora bisa basa manca. Dadi seneng urip cara Amerika, ya ora bisa seneng kang sejati, wong ora ngreti cikal-bakale seni-budhaya Amerika, yakuwi basa Amerika. Seneng urip cara budhaya Arab, nanging ya mung bisa imitasi wae, yen ora bisa caturan cara Arab. Nyandhange cara Arab, nanging rohe isih tetep Jawa. Mangka wong Jawa wis kebacut ngoncati basa Jawa. Dadi arep urip kepenak nganggo seni-budhaya Jawa ya wis kagol. Wong Jawa saiki akeh-akhe ora bisa nikmati seni-budhaya Jawa, ora njiwani seni-budhaya manca liyane, bisane mung seni-budhaya kemampo gadho-gadho," Wara urun rembug.

"Eman yen wong Jawa njinggleng televisi meh sedina-dina, meh saprowolun umure entek dienggo nonton televisi, murakabe mung dicekoki budhaya lan tehnologi manca thok. Wusana kene mung dadi konsumen peresan thok. Upama sapi, wong Indonesia mung diperes susu powane thok," ujare Widyaningrum.

Nalika pisah karo Widyaningrum, Wara Pramesthi bebisik takon marang Ngesthiratu, "Heh, Nges. Bu Widya kuwi rak ibumu. Tegese pemimpin perusahakanmu sing pantes kokhor-mati, kokundang Ibu. Kowe yen ngaturi kok 'Mbak'?"

"La kono njaluke ngono, kok. Jare wong wadon enom yen durung krama kuwi patute diundang 'mbak', dene yen wis krama kuwi diundang 'bu' minangka rasa aji kurmate. Rak ngono kang dumadi ing pasrawungan Jawa saiki?"

"O, Bu Widya kuwi durung krama, ta? Kenapa, ya, ayu, gandes, luwes, pinter, ngono kok durung kersa krama?"

"Aku ora wani komentar. Nanging wong ibute pancen kaya mengkono, sajake kebebasan kang kaesthi, krama ateges ngiket kebebasane. Kuwi mbokmenawa, lo, ya. Tumrapku, Mbak Widya kuwi pancen durung oleh jodho. Yen wis oleh jodho, mengko rak ya eklas ngiket kebebasane."

"Jane ora papa, modhel kaya bintang-bintang sinetron jaman saiki. Ayu, ibut megawe, kawin-pegat, kawin-pegat, ora papa. Ana pengalaman, lan malah dadi termasyur. Kebebasan para pawestri Indonesia saiki wis kepama banget dening masyarakat. Ora bakal kena sanksi ukum lan dosa. Malah kena kanggo komoditi dol-tinukune pribadine, kang ndadekake sugih lan kesuwur ing nalika nglakoni uripe, hi-hi-hi!" ucape Wara setengahe nyemoni lan ngece.

*

16.

Crita Tiwase AWS Mallaby

BMW ABANG lan Baleno biru mlebu regol omah Rawamangun wis jam sepuluh bengi. Mobil dikandhangake, mobil Panther duweke Adreng tetep durung ana.

“Cah wedok loro, bengi-bengi padha kluyuran! Kowe ki padha saka ngendi, ta?”

“Alaaa, Yang Kakung! Iki Kutha Metropolitan Jakarta, Yang Ing pucuke abad rongpuluhan. Wong lanang lan wadon padha drajate, padha bebas nindakake kwajibane dhewe-dhewe,” wangslane Ngesthiratu, entheng, rongeh.

“Aku mau rak wis bolak-balik ngebel mrene, yen aku lan Ngesthi lagi ana seminar ing Hotel Horizon Ancol,” Wara anggone nanggapi luwih maton. “Ibu sing nampa. Iya, ta, Bu?”

“Iya. Eyangmu kuwi lagi ora jenjem menggalih Adreng. Nganti saprene kok ya durung mulih. Ora ana kabare. Mula putu-putune liya ya dicatur.”

“Wong Mas Adreng ya wis mahasiswa ngono, lo. Wis kerep sinau bebarengan nginep ing omahe kancane. Kok isih arep di-cencang wae.” Ngesthi sing gemremeng.

“Ngesthi yen ngomong rak lancip! Sinau bareng, nginep ing omahe Ardi, kuwi rak wingi-wingi. Negara durung geger. La bareng saiki, ungsum demonstrasi, gek wingi kowe ya ketemu dhewe ing Gedhong DPR, rak pantes atine eyangmu ora jenjem,” ujare Pembayun.

Wara terus wae mlebu kamare, ora ngrewes apa sing padha dicatur ing ngomah.

Dene Ngesthiratu, rumangsa calak-cangkol bareng disaruwe ibune, lakune ora sida ngetut mbakyune, nanging terus nyleyot marani eyange. Eyange sing lungguhan ing kursi karo mirsani televisi, terus dirangkul karo diaras pipine.

“Wis, ta, Yang. Aja susah-susah. Mas Adreng saiki lagi berjuwang. Berjuwang mbengkas ngowahi tatanan negara sing kisruh. Awake dhewe iki ngendikane Eyang biyen keluwarga pejuwang. Dadi ya kudu malah mongkok ngono, ngreti Mas Adreng dilampu ora mulih marga lunga berjuwang. Jare Eyang biyen yen berjuwang ya lali ngomah barang.”

“Ah, ngaduh kana, ambumu kecut!”

“Eh, ngenyek, Eyang iki. Rexona, lo, Yang, setiya setiyap saat!”

“Nges! Sesuk budhal isuk, lo. Tata-tataa sandhangan sing kokgawa! Pak Durahman yen mapag ora tau kasep,” Wara nge likake sadurunge mlebu kamar.

“Padha arep menyang endi sesuk kuwi?”

“Sesuk aku arep mabur nyang Surabaya, ndherék Mbak Wara. Aku wis pamit, lo, ya, Yang. Aja dipikir-pikir negatif. Direstoni, didongakake oleh rejeki sing akeh, ngono, lo, Yang. Eyang mun dhut oleh-oleh apa? Surabaya kota kenangan. Jare Eyang biyen berjuwang neng kana?” Muni ngono Ngesthi karo bali ngrangkul karo ngesuni eyange.

“O, iya. Aku biyen numpak mobil bareng-bareng karo para anggota Kontak Biro Indonesia lan Inggris sing padha arep ngle remke kahanan bedhil-bedhilan. Nanging iring-iringan mobil ora bisa mlaku banter, merga akehe Arek-arek Surabaya sing padha ngepung gedhong-gedhong kutha sing dijegi tentara Inggris, mlaku saka Kantor Gubernur menyang Jembatan Merah. Pihak Indonesia ana pejabat-pejabat kutha kaya Dul Arnowo, Sudirman, Sungkono, Dr.Sugiri. Aku sakmobil karo Cak Ruslan Abdulgani, lan uga Kapten Shaw, pasukan Inggris. O, iya, Cak Ruslan rekake

ya nganggo seragam TKR lan pangkate uga Kapten, jare ngurmati kancane sakmobil wektu kuwi, Kapten Shaw. Ing mobil liyane uga ana Brigadir Jendral Mallaby sak andhahane. Karepe para anggota Kontak Biro arep ngleremake sing padha bedhil-bedhilan, yakuwi pihak tentara Inggris nglawan Arek-arek Surabaya. Tentara Inggris sing ngejegi gedhong-gedhong ing tengah kutha, kabeh wae, kaya sing ana ing Gedhong Internatio adu arep karo pucuke Jembatan Merah sisih kulon barang kuwi, wis dikepung rapet dening Arek-arek Surabaya. Tentara Inggris sakutha Surabaya ora bakal bisa oncat slamet. Pasthi ancur! Mula Brigadir Mallaby tindhihe pasukan Inggris, panik, njaluk tulung supaya Presiden Soekarno dirawuhake ing Surabaya, supaya pertempuran ing Surabaya kuwi bisa disuwak. Sing bisa menggak kanepsone Arek-arek Surabaya mung wong Indonesia sing dipercaya banget dadi pemimpine wektu kuwi, yakuwi mung Presiden Soekarno. Kudu enggal disuwak, *cease fire!* Ing Jembatan Merah, Brigadir Mallaby kasil ngomong-ngomong karo komandan tentara Inggris sing bertahan ing Gedhong Internatio. Anggota Kontak Biro Indonesia ora ana sing ndhampingi, mung nyekseni saka kadohan. Bar ngomong-ngomong sedhela ing ngarep Gedhong Internatio, Brigadir Mallaby terus nrabas Willem-park Noord, nutugake laku menyang arah kretek Jembatan Merah. Arek-arek Surabaya sing ngepung gedhong, ora trima, njaluk keterangan supaya pasukan Inggris ing gedhong dikon lunga saka gedhong. Dadi uyek-uyekan rame. Macet. Sidane Mallaby arep bali mrentahake anak buahe ing gedhong supaya lunga, nanging Arek-arek Surabaya gak ngolehake komandhan kuwi balik nyang gedhong. Utusan wae marang tentarane. Sida utusan prajurite, yakuwi sing mentas sakmobil karo aku, Kapten Shaw. Dening pihak Indonesia uga dikon ndhampingi, yakuwi TKR sing ketok paling tuwa, yakuwi Mohamad Mangundiprojo. Karo TD. Kundan, warga India Surabaya minangka penterjemah. Ndadak ora nganti 10 menit para utusan mau mlebu gedhong, ana tembakan gencar saka njero gedhong tumuju lapangan ngarep gedhong. Ya semburat kabeh para

Arek-arek Surabaya sing padha ngepung Gedhong Internatio. Na, bedhil-bedhilan campuh rame maneh. Aku lan pejabat Kutha Surabaya anggota Kontak Biro ambyar keplayu saparan-paran nyingkiri tawur mimis saka Gedhong Internatio. Aku, Cak Ruslan, Dul Arnowo, lan embuh pejabat kutha sapa maneh, ambyur nyang kali. Terus nlisir pinggir kali sisih kulon, rambatan pinggir kali ngidul, mentas, terus nglumpuk ing cedhak Hop Buro Pulisi, Wis bengi, peteng. Padha mulih sowang-sowang. Ing kana, esuke, dikabarake Brigadir Mallaby, jendrale tentara Inggris kuwi tiwas ing ngarepe Jembatan Merah sisih kulon. Kuwi lelakon gugure Mallaby, tindhihe pasukan Inggris. Aku menangi neng kana. Tanggal 30 Oktober 1945. Mas Trisnapambudi, kangmase eyang tumuli, iya gugur ing kana dina kuwi."

"Aku ya mongkok, kok, duwe eyang pejuwang! Aku janji, uga arep nutugake perjuwangane Yang Kakung ngreksa bangsa. Dakenerke pisan, berjuwang ing babagan basa lan kabudhayane bangsa."

"Ya, kene. Genten dakambungi. Putuku cah ayu dhewe, kok. Cah criwis!"

"Ta, rak ora kecut maneh, ta? Dudu Rexona, nanging kri-nge Ngesthiratu asli, kok, Yang. Mesthi wangine!"

"Nges. Kowe sesuk sarapan apa? Roti bakar, ya? Isih kesuken Mbak Yem ora bisa klethekan gawe sarapan, mesakake," Pembayun, ibune Ngesthi, taren.

"Ibu ra sah repot. Jare Mbak Wara tekan Surabaya isih esuk, kok. Mengko sarapan neng Surabaya wae. Kopi susu apa roti bakar, yen aku mengko butuh dakgawe dhewe. O, iya, Bu. Aku mau ngrasakake kuwe enak ing hotel. Iki, dakgawa contone. Ibu bisa ora ya, gawe ngene?"

Pembayun nampani, lan ngicipi. "O, iki keringan kacang. Iya, pancen enak iki. Nanging embuh kepriye, ya, jladrone. Tepung, mertega, gula alus, wis genah. Mung ukurane kepriye. Suk-suk dakcobane."

*

17.

Satiyem Dadi Rebecca

ISUK-ISUK Mbak Yem wis uthek nggawekake kopi-susu karo nyepaki roti bakar. Dhek wingi bengi-bengi wis dikontak dening Bu Pembayun. Prentah slenthing ngono wae, Mbak Yem wis tumanggap. Nalika Wara karo Ngesthi metu saka kamare wis dandan apik lan nyangking tase dhewe-dhewe, Mbak Yem wis mapag manggakake sarapane wis cumepak.

“Mbak Yem rak mesthi tambah repot mengkono,” Wara maoni. Nanging ya terus marani meja dhahar, nyruput kopi-susune, mangan roti bakare.

“E, Mbak Yem. Kowe daklamarake nyulihi swarane Victoria Ruffo sing didhapuk dadi Rebecca. Gelem, ya?” Ngesthi kenes nari Mbak Yem.

“Ngamar nyulihi swara dospundi?”

“Kae, lo. Ngiseni suwara ing telenovela sing wonge sanajan bule dadi bisa guneman cara Jawa. Victoria Ruffo kuwi sing dadi Kristina wuta, ing crita Carmenita. Nanging ing telenovela sing daklamarake kuwi, kowe ora wuta, dadi ibune Carolina, jare jenenge Rebecca. Embuh aku dhewe ya durung weruh critane. Gelem, ya?”

“Wahdhuh, rak angel banget. Kula napa saged, ta, Dhik. Wingi nika ture nggih ajeng direkam maos crita nggih dereng dicobi. Kula pun mboten saged tilem, mikirke napa kula saged nglampahi.”

"O, Allah, Mbak. Wong mung ngomong cara Jawa ngono wae, kok, sing baku. Bayarane akeh, Mbak. Padha karo aku, mengko."

"La mangke keng ibu menapa marengaken?"

"Pareng, ya, Bu, Mbak Yem dakkon nyulihi swara ing telenovela Jawa?"

"Oleh wae. Kuwi rak ningkatake rejekine Satiyem sarana ngetog kapinterane. Aku seneng, wong bisa saya migunani tumrap wong liya," Pembayun sarana kursi rodhane iya wis tangi mruput ngreti anak-anake padha arep lunga isuk.

"Mbak, Pak Durahman wis samekta," Sakri ngaturi sing padha arep lunga.

"Iya. Sik, dakentekne dhisik ngombeku. Mesakake Mbak Yem ngaya-aya anggone nggawe," ujare Wara. Banjur nututi Ngesthi sing wis dhisik menyang latar.

"Aku dakkungguh ing ngarepan, ya, Mbak?" Muni ngono Ngesthi karo mbukak lawang ngarep, jejer sopir.

Wara ora preduli, awake dhewek cepetan mlebu ing jok mburi. Lawang gage ditutup. Mesin mobil wis nggereng. "Wis, Pak."

Nanging Durahman tetep ora ngowahi presnelinge. Mobil tetep nggereng thok, ora mangkat.

"Oh, Ngesthi! Sabuk pengamane nggonen!"

"Ora sah, we, Mbak."

"Yen ra sah Pak Durahman ya ora gelem nglakokake mobile. Iki sopir perusahaan Amerika, lo, Nges. Peraturan nyopir kudu dicakake tenan, disiplin. Yen kowe emoh nganggo sabuk pengaman terus Pak Durahman nglakokake mobile, dheweke sida dipecat tenan, tanpa ampun."

Karo melet ngakoni bodhone Ngesthiratu migunakake sabuk pengamane. Rampung, lagi Durahman nglakokake mobile.

*

18.

Adreng Ditahan Polda Metro Jaya

DURUNG NGANTI sepuluh menit saka budhale Wara lan Ngesthi ninggalake ngomah, lan diuntabake dening Sakri, Sakri lagi wae ndhodhok maneh arep nguceki kumbahan, keprungu thek-thek-thek wong othek-othek lawang pager. Thek-thek-thek. Thek-thek-thek. Ana wong sing kepengin maradhyayoh.

"Sakri. Kae kok sajake adhik-adhik padha bali. Ana sing klalen mbokmenawa," jare Satiyem sing wiwit uthek ing pawon.

"Dudu adhik-adhik, kae. Yen adhik-adhik mesthi ora thek-thek, nanging ngebel," Pembayun maoni. "Kae mesthi wong sing ora tau mrene. Yen marani pager nggawaa pisan dhuwit, sok-sok wong njaluk sokongan."

"Kalih melih wong Dhik Wara lan Dhik Ngesthi nggih mbeta kunci piyambak-piyambak, kok, Bu. Mesthi mboten thek-thek lawang ngoten," ujare Sakri karo mlaku marani lawang pager. Banjur gemremeng, "Isuk-isuk kok wis ana wong golek sokongan? Iki negara wonge mlarate wis kebangeten apa priye? Apa dhasare wong keset? Negara apa ta, kok wonge maleeess banget nyambutgawe! Bisane urip mung ngemis, njaluk sokongan! Njaluk sokongan dadi penggaotan! Aku biyen ya glanhangan, nanging ora sae simbok lan aku golek sandhang pangan sarana ngemis! Kemlawekna tanganmu sithik, ta, Lee, bangsa lan negaramu ben ora dianggеп bangsa kesrakat dening bangsa liya!"

"Kowe ki mlaku karo gumremeng dhewe nggedhumel ngono kuwi gek njapani sapa, ta, Kri? Esuk-esuk apa arep ngundang prewangan?" Si Mbokcilik sing ana pawon nglaruhi, sanajan ngreti yen anggone gumremeng Sakri marga ana ethek-ethek wong njaluk sokongan esuk-esuk, njelehi.

Ana wong lanang loro sing othek-othek lawang pager.

"Mas. Kene apa bener omahe Adreng? Adreng Sapa Kae?"

"Adreng Bintara apa ngono," sing siji mbenerke.

"Iya. Adreng Binathara. Nanging wonge saiki ora ana ngomah," wangslane Sakri nanggapi sing padha njaluk lawang. Kecelik, dudu wong njaluk sokongan.

"La iya iku, mesthi wae. Wong Adreng ditahan neng Polda Metro Jaya. Aku mrene iki arep ngandhani wongtuwane. Wis rong bengi iki ditahan neng kana."

"Apa? Adreng ditahan neng Polda?" Bareng ngreti prekrane, Sakri dadi agahan mbukak gemboke lawang, ngakon nom-noman loro kuwi mlebu pekarangan omah. "Priye larah-larahe kok ditahan mrana?"

"La mergane demonstrasi. Terus grombolane diusir pulisi. Ya mangkel, wong anggone ngusir kasaran. Aku barang ngene iki digebugi. Ya terus padha mbalela. Diusir ya diusir, nanging gak ngono carane! Pulisi dilawan, kene nganggo gaman sakecandhake. Ana watu, ya disawatake watu. Na, ngeneni kacane mobil pulisi. Pecah sumyur. Kene terus ditandangi dening pulisi. Grombolane kene ditahan. Adreng sing ngaku dadi pemimpine kene, katut ditahan. Diinterogasi neng kana."

"Wis, wis, wis. Mengko critaa dhewe marang ibune. Ayo, mrene," Sakri ngirit tamu lanang loro marani omah, sawise lawang pager digembok maneh.

"Sapa, Kri?"

"Kancanipun Dhik Adreng. Dhik Adreng dipuntahan pulisi, le, Bu."

"Apa?"

Sanalika kono saisi ngomah geger. Pembayun, Satiyem, Eyang Sasrapembudi padha ngrubung marani tamune.

“Priye? Priye? Critakna! Sing ditahan wong pira?”

“Nggih mung wong tiga niki. Wong sanese nggih ditahan, ning terus dilepas, wong mboten salah. Jane kita mboten ngretos sinten sing mecahke kaca mobile pulisi. Nanging kula kalih Bram niki sing diarani, sing disandera. La Adreng rumaos sing tanggung jawab regu MPD, terus mbelani kula kekalih. Kita ditahan, nanging nggih tetep ngaling, mboten ngaku yen sawat-sawat mobile pulisi napa. Wong kula mung nglawan margine digebugi dhisik.”

Sabanjure Bramantya karo Dahana ditanggap supaya crita luwih genah maneh prekara kuwi. Sanajan loro-lorone padha crita rada geseh, nanging pokoke wis genah. Adreng ditahan pulisi marga grombolane nglawan pulisi nalika digiring ngaduh saka Gedhong DPR. Anggone nggiring carane kasar. Wis cukup adoh saka Gedhong DPR, wis tekan Jalan Sudirman, pulisine sajak saya gemaib, rumangsa menang, terus kaya-kaya ngirid prantean sing dipindah buwene, yen ana sing ora nurut terus digebug. La, merga digebuki terus, banjur nglawan, brontak. Ndilalah ana mobil pulisi diliwati, dadi sasaran rusak-rusakan. Ora bisa diranggeh, ya banjur disawati watu. Kena kaca ngarepe, sumyur. Prekarane owah, grombolane MPD dianggep anarkistik. Ditahan pulisi, digawa menyang Polda Metro Jaya, sing ora adoh saka panggonan kono.

“Aku wis ngira. Wong grombol-grombol ngono kuwi mesthi gampang kobong emosine. Marga akeh balane, rumangsa bakal menang mbelani lan ngukuhi panemune, terus ingas rame, wani mati yen wis ngono. Kowe ki ya mahasiswa kancane Adreng kuliyah?” ujare Pembayun.

Bram mangsuli “enggih”, Dahana mangsuli “sanes”.

“Sing bener. Kowe wong loro kuwi satemene pernah apa karo Adreng?”

"Kula rumiyin kanca kuliyah, saniki pun mboten," Bram sidane ngaku.

"La terus, kok bisa bareng-barengan demonstrasi?"

"Dijak Adreng. Damel regu piyambak, tiyang sedasa..."

"Wong rolas. Telulas karo Adreng," saute Dahana. "Genah kene umpsel-umpselan neng Panthere Adreng ngono, lo."

"O, enggih. Tigawelas. Kita jenengi MPD, Mahasiswa Pejuwang Demokratis. Kita damel poster. Adreng sing orasi, sing mimpin, sing mbayari kita sedaya."

"Ning kowe kuwi saiki dudu mahasiswa?" Eyang Sasra sentak.

"Sanes. Mila mboten purun diwawancarani wartawan. Kedah Adreng piyambak sing njawab. Sing ngretos niyate demonstrasi nggih Adreng piyambak. Sanes-sanese mung elaelunen mawon, dibayari, waton kathah balane, seneng."

"Wis ora genah kabeh! Berjuwang ora ngreti karepe!"

"Dospundi, Yang, samenika? Ngomah lagek ora ana wong. Sinten samenika ingkang kedah murugi teng Polda?"

"Dhik Adreng ditahan neng Polda. Terus, Panthere ana ngendi?" Sakri ngomong.

"O, aman diparkir ing GKBI. Kene saka kana mlaku bebarengan, kok, nyang Gedhung DPR Senayan," wangsulane Bram.

"Aman rak dhek wingi. Saiki wis nginep rong bengi rak ya dadi prekara."

"Wis. Aku dak sing ngurus mrana. Sakri, terna aku nyang Polda, marani putuku. Pulisi ki saiki ya ngawur wae. Wong berjuwang tenan kanggo ngapikake tatanan negara kok ya ditahan. Wong Polda kuwi ora ngreti apa, yen Adreng kuwi anak keturunane wong berjuwang, Keluarga Pejuwang. Ora ngreti yen Adreng ki putune Mayjen Sasrapembudi, Si Kancil Lasykar Kere sing biyen mbebasake Kutha Sala! Kene, dakparanane. Adreng kuwi pejuwang murni, kepengin ngrubah tatanan negara kang korup iki! Sik, dakdandan sik!"

"Nggih siram, sarapan dhahar barang, wong neng Polda kuwi mengko rak ya ora mung sedhela. Yem, tataa dhahar sarapan. Ngunjuke kopi aja lali. Sakri, tutugna anggonmu cuci-cuci, gek ndang siyapa ndherekake Eyang. Iki, Mas-mas Iki rak ya dha durung sarapan? Yem. Mas-mas Iki ya tatakna sarapan. Iki mau rak langsung saka Polda Metro Jaya?"

"Enggih. Langsung dilepas seking Polda, terus madosi grijane Adreng. Niki disukani cathetan, kalih dhenahe napa," wangslane Bram.

"La daleme ngendi?"

"Kula teng Duren Jaya, Bekasi. Dahana niki teng Pondok Ungu."

"Bekasi rak adoh. Kok ya bisa padha kumpul."

"Enggih, dikoling Adreng ngempal teng Terminal Rawamangun."

"Wis, kana, sarapan sik. Karepmu melu menyang Polda apa kepriye?"

"Ajenge mantuk mawon. Pokoke Adreng teng tahanan nomer 3B."

*

19.

Tugase Wara Prameshti

JAM 8.15 esuk Wara lan Ngesthi wis ndharat ing Bandhara Juanda Surabaya. Langsung numpak taksi Prima, tumuju Hotel Shangri-La ing Lurung Mayjen Sungkono. Rada macet sithik ing Jembatan Layang Mayangkara, nanging ora nganti limalas menit wis mlebu hotel. Dipapagake *belboy*, mampir menyang resepsionis, terus langsung dianter menyang kamar 312, kamar pesenane Jim Faraday saka pabrik boneka *Pretty Girls* Cikarang Bekasi. Jadwal *Soft Opening Luncheon* Property Mahkota Raya jam 12.30, dadi ana cukup wektu ngaso utawa nglencer-nglencer ing Kutha Surabaya.

"Kowe rak ora kesel? Yen kesel ya lerena ing hotel, yen ora, dakjak menyang Pasuruan gelem ora?" tarene Wara.

"Kesel ki nyambutgawe apa, wong genah sarwa nenumpak penak ngono. Ya melu wae nyang Pasuruan, Mbak."

Si Adhik semrinthil wae. Ing batin gumun, mbakyune kok oleh fasilitas kaya ngono mewahe, beda banget karo rata-rata wong Indonesia sing diprangguli Ngesthiratu, kuwi satemene penggaweane apa? Mangka Wara Prameshti kuwi wadon. Kok tingkah lakune tatag-teteg, lantip, nguwasani lan sajak kuwasa. Migunakake fasilitas mewah ora miyar-miyur, ora gojag-gajeg, bebas mardika. Mangka ing paran kono kuwi, mbakyune ora dipapag kancane sing ngawat-awati, ora kudu ketemu karo

wong-wong sing wis dikenali. Kabeh mau, ing pesawat, ing bandhara, ing taksi, ing hotel, wong liya, fasilitas umum sing wah. Lan mbakyune srawung migunakake tanpa kudu diawat-awati kaum priya. Nyang endi-endi katon aman, cak-cek, trengginas, sumringah, ayu ngeresepeake pandulu, resik, *glamour* lan *d'elegance*. Pancen, Ngesthiratu ya wis tau mikir, yen satemene wong lanang karo wong wadon kuwi padha wae drajat lan pangaribawane. Nanging ing Indonesia iki, durung akeh wong sing lega-lila ngeculake wong wadon tumindak laku kaya mbakyune kuwi. Sanajan wis cukup raket srawung karo mbakyune, wis kenal karo pikirané lan cara uripe, nanging lagi dina iki Ngesthiratu ngetutake mbakyune lunga ijen srawung ing njabane ngomah. Jan gumun banget karo tatag-teteg tindak-tanduke Wara Prameshi lan fasilitas uripe kang sarwa wah.

“Mbak-mbak. Satemene ngono, Mbak Wara ki tugas penggaweane saka kantore apa, ta? Utamane lungane menyang Surabaya iki?”

“Mengko awan, pista ngrungokake pameran lan ceramah prekara Property Mahkota Raya, gedhong bisnis perkantoran kang bakal dibangun ing Surabaya kene. Terus kene sesuk sedina *city tour*, ndlajahi kutha kanthi fasilitas saka Property, paling utamane ya nyekseni panggonan kang bakal didegi gedhong, jare wis wiwit dibangun mlaku sepuluh prosen. Sorene ana pista maneh lan pendhaftaran sing padha arep nyewa utawa tuku gedhong perkantoran kuwi.”

“Mengko Mbak Wara ya melu ndhaftar? Dhaftar arep tuku utawa nyewa?”

“Iya. Ya kuwi tugasku mrene iki,” Wara omong karo ngguguyu gumune adhike.

“Terus, Mbak Wara ya terus ndhaftar, mbayar, milih pane, kabeh ditindakake ijen, tanpa nganggo surat-surat tugas saka kantor, apa hubungan rundhingan, lapuran dhisik karo kantore Mbak Wara?”

"Kantorku wis percaya karo aku. Apa tindakanku wis mesthi bener."

"Mangka yen nyewa utawa tuku, mesthine rak ya mbayar yutan rupiyah? Ya ora dikontrol utawa diwatesi dening kantore Mbak Wara? Upama Mbak Wara nylinthutake dhuwit sayuta, ngono rak bisa?"

"Ya ana carane ngontrol lan matesi, nanging kuwi kabeh wis diatur cara tehnologi administrasi sing maton. Aja maneh kok sayuta rupiyah. Mbok konangan lan kebukten kecerer limang sen wae, lan kuwi genah disengaja, aku bakal dipecat, lan kena dhendha. Kabeh wis diatur, lan kudu dilaksanakake ing Perusahakan Boneka *Pretty Girls*. Mula kowe mau ngreti, kowe ora nganggo sabuk pengaman, Pak Durahman ya ora gelem nglakokake mobile. Kuwi uga perjanjian peraturan saka perusahakan."

"Kok ndadak tuku gedhong perkantoran kene kanggo apa, ta, Mbak?"

"*Pretty Girls* arep mbukak pabrik anyar ing Pasuruan, kawasan industri PIER."

"PIER ki apa, ta?"

"Pasuruan Industrial Estate Rembang. Mula saiki ayo menyang PT SIER dhisik, apa ana kemungkinan kene diterake menyang Pasuruan. PT SIER iki sing ngelola PIER. Jare dilakoni ora nganti sakjam nyang lokasi PIER Pasuruan."

"Ya, ayo!"

"Sik, prayogane kene salin nganggo klambi sing feminin wae. Sanajan iki mengko kene marani calon pabrik ing kawasan industri, nanging aku makili *Pretty Girls*. Kowe ya madhaa srawung. Aja nyandhang unisex kaya kuwi."

"Iki ya katut perjanjian yen dadi karyawane pabrik boneka *Pretty Girls?*"

"Ora. Iki inisiatif saka aku. Mbokmenawa klebu siyasat dagang. Muncul srawung bisnis karo wong liya, kudu tetep nuduhake cap *Pretty Girls*, sanajan ora ngatonake logo kanthi blolo. Tanpa logo ya tetep bisa makili roh jiwane *Pretty Girls*. Nanging

pancen karyawan staf *Pretty Girls* dikudokake lantip pamikirane, pikirane kudu mlaku lelabet marang pabrike. Karyawan pabrik boneka, nanging ora oleh dadi boneka.”

*

20.

3-in-1

"SAKRI! Ayo budhal, Kri!"

"Inggih, Yang," wangslane Sakri. Dheweke melu-melu putra-putra, ngaturi Mayjen Purnawirawan Sasrapambudi 'Eyang'. Lan Keluwarga Pejuwang kono ora ana sing protes, sanajan Sakri satemene mung ngenger ing kono.

"Ngatos-atos, le, Pak. Punurus kaliyan mesem, ampun kaliyan muring-muring unjuk kuwaos," Pembayun nguntapake kan-thi mirmir, marga. ngreti tenan watake maratuwane sing sok ngendelake jasa-jasane marang negara kandidene pejuwang.

Eyang Sasra nganggo seragam Pepabri jangkep, ora lali bros Bintang Gerilyane ya dienggo ing dhadha kiwa. Sing dienggo seragam bathik sing kari dhewe, yakuwi nalika Mantan Wakil Presiden Tri Sutrisno mangarsani sapatemon Pepabri ing Gedhung Wahanabhakti. Ing nalika samana Eyang Sasra kebeneran lungguh jejer karo Pak Tri, terus disorot kamera televisi. Dina iki Eyang Sasra menyang Polda perlu ngurus putune, muga-muga pulisi sing ngurusi putune biyen ya nonton televisi sing nyiyar-ake sapatemon Pepabri kuwi. Saora-orane bakal ngreti sapa Sasrapambudi kuwi!

"Mongsok, aku Si Kancil saka Lasykar Kere, sing tau ngo-brak-abrik Kutha Sala sing dijeki Walanda, ora bisa ngurus pre-karane putuku Adreng Binathara," sesumbare Mayjen Purnawirawan Sasrapambudi ing batin. Dheweke cancut taliwanda.

Isih esuk, muncule serngenge ing bang wetan dibarengi muncule manungsa Jakarta ing dalan-dalan. Saya awan saya panas, manungsane saya mbrudhul metu saka umpetan omahe dhewehewe, ngebaki lurung, dadi kaya semut gumramang arep pindah panggonan. Pating bleber, pating blulung, pating sliri, pating krubung. Padha golek kendharakan, krubung-krubung banjur greng kaya semut sing oleh krubungan cothang jangkrik kudu dikrubung ditarik bebarengan menyengat lenge.

Ngreti tujuane menyang Polda Metro Jaya, Sakri gage mancal Balenone ngungkuri serngenge ngener tol. Agahan menek tol tumuju Cawang, mupung isih sepi. Mengkok nyimpang ngiwa sing dipilih tujuan Grogol, mlengkung nengen banjur nggabung karo sing saka Bekasi. La kuwi kecepeta dadi ora lancar, ora bisa disepet kaya maune. Marga uga wayahe wong dhaerah Bekasi padha pating blulung nyambutgawe golek sandhang-pangan menyang Jakarta. Dhek lagek dibukak tol sepisanan wong Bekasi padha kluruk, omahe ing Bekasi, budhal nyambutgawe sajrone sepuluh menit bisa tekan kantore ing kawasan Semanggi. Bareng saiki, kudu isuk-isuk banget budhal, mergane jalan tole wis kebak kendharakan saka Bekasi, uyel-uyelan. La wong wong Bekasi saiki sugih-sugih, kabeh padha nduwe kendharakan. Saben dina kendharakan anyar saka toko mesthi ana tambahe, mluncur mecaki lurung, dene lurunge ora enggal tambah amba, panggah wae. Kisenan barang anyar ngono terus, mesthi wae sanajan lurung tol sing dhisike bawera, ya suwe-suwe kebak.

Wah, kasep. Polda wis cedhak, ing sisih kiwane lurung tol, mula kudu enggal metu saka tol, nanging wayah jam samono sing arep metu padha umpel-umpelan. Macet. Lakune sing arep metu saka tol ing sisih kene prasasat nggremet. Grak-grek, akeh greke. Mlaku sepecah, seprapat puteran rodha, mandheg maneh. Jan rendhet banget. Kasep. Mau budhale kurang isuk. Bareng bisa metu saka tol, ndhreeeng, cit. Mlayu sithik, terus mandheg ing pinggir lurung. Mangka mobil ngarepe ora mandheg.

"Kena apa, Kri?" pitakone Sasrapambudi sing lungguh jejere. Wis ayem luwar saka kemacetan laku kok Sakri mandheg.

Ing pinggir lurung ana wong wadon rok abang, ngekep map. Nyawang Sakri. Sakri nyasmitani, lan terus mbukak lawang mobil jok mburi. Wong wadon rok abang agahan mlebu ing mobile, lawange banjur ditutup.

"Sampun jam pitu, kenging 3-in-1," wangslane Sakri sawise nglebokake wong wadon mau ing mobile. Mobil terus budhal maneh.

"Oo! Kok kowe ngreti yen dheweke joki? Biyasane rak bocah cilik-cilik."

"Sopir-sopir pribadi pun sami niteni. Enten koghene, kok. Mbeta map sajak karyawati kantor, ngoten. Laris, Dhik?" pitakon sing kari tumrap wong ing jok mburi.

"Saweg angsal tumpangan samenika, kok, Pak," wangslane rok abang.

"Biyene priye kowe kok terus dadi joki kaya ngono?" Sasra melu takon-takon, nggrapyaki. Sanajan pangkat lan martabate wis mencit kadidene bangsa, nanging dheweke kuwi pangreten, lembah manah, lan sifat kerakyatane kandel. Srawung karo rakyat ora "sapa sira sapa ingsun". La ya wong Keluwarga Pejuwang tulen. Tindak tanduk lan penalarane ya isih tetep nggegayuh makmure rakyat bangsane bareng-bareng, makmur bareng sapadha-padha, ora dhewe-dhewe, "aku makmur kowe embuh!".

"La inggih pados pedamelan rekaos, Pak. Mangka anak kula kalih saweg sami sumega ingkang kedah kulaopeni."

"La bojomu?"

"Inggih dados sopir."

"Anak-anakmu ya kokjak njoki?"

"Mboten, Pak. Sampun sami sekolah. Klas sekawan kaliyan klas kalih."

"Sing ngurusi neng ngomah sapa?"

"Bidhal-mantuk sekolah, lan dolan piyambak. Sedinten-dinten inggih mekaten. Sami dados anakipun serngenge."

"Dadi anake serngenge ki priye?"

"La namung yen dalu kepanggih bapa-biyungipun. Menawi siyang wancinipun serngenge medal, sami lola, kecalan bapa-biyung. Mila menawi dipuntakeni tetanggi, 'Bapakmu endi?', wangulanipun 'Bapakku serngenge. Yen awan methangkring ing nggegana, yen bengi lagi padha muncul malih uwong'."

"Heh-heh! Yen kaya ngene carane, mardika adil-makmur-tata-raharjane negara kita iki isih adoh klakone, ya, Kri?"

"Inggih, Pak. Sajakipun tangeh lamun. La wong praturan negari saged dipuntumbas ngaten."

"Dituku kepriye, ta?"

"La inggih sistem 3-in-1 ngaten menika, kita saged bebas kanthi mbayar gangsal ewu rupiyah ngaten kok, he-he-he."

Bubar nglowiati penjagakan 3-in-1, terus gage mlebu Polda. Mandheg dhisik, ngudunake wong wadon rok abang. Ngakali praturan persis ing ngarepe kantor pulisi.

*

21.

PT SIER Pasuruan

SAKA PT SIER Surabaya menyang lokasine PT PIER Pasuruan panceren ora nganti sakjam dilakoni nganggo Panther. Prawan loro ayu-ayu, Wara Pramesti lan Ngesthiratu, dibalap nganggo Panthere perusahakan liwat Bunderan Waru, terus munggah tol, prasasat ora ana lendreg-lendrege. Bunderan Waru sing adate macet, kendharakan sing liwat kepeksa mlaku alon-alon, awan terang kuwi ora patia riyel, Panther ireng kuwi mbandhang wae kaya dibledig setan. Sing nyopir Panther Insi-nyir Wahyu Berbudi, staf Bagian Pengembangan PT SIER, priya-yine isih enom, cakrak, trengginas. Mesthine sopir kendharakan dhines kuwi ana dhewe, nanging dina kuwi lagi ora mlebu, mula banjur dicekel dhewe dening insinyir anom mau. Malah ketok satset, cakcek lan rigen. Satemene sanajan wis ana janji lan semayan yen bakal ana utusan saka *Pretty Girls* Cikarang minggu kuwi arep teka nontoni lokasi calon pabrik ing Pasuruan, nanging pihak PT SIER ora ngira yen esuk kuwi utusane mau tekane. Lan, luwih dening dadi gumune, jebule utusan saka Pabrik Boneka Amerika *Pretty Girls* ing Cikarang kuwi panceren *pretty girls* tenan. Dudu prawan Amerika, nanging prawan Jawa ayu-ayu, ora kalah karo bintang-bintang sinetron. Mula tekane ing PT SIER ya ditanggapi sarana gupuh kabeh. Lagi ora ana sopir ya pangarsa Staf Bagian Pengembangan dhewe sing nyandhak kendharakane.

Sanajan satemene wis ana perjanjen arep ana sapatemon lan ngeterake menyang lokasi calon pabrik, ewadene bareng kanyatan sing teka dudu bule nanging prawan ayu-ayu, tangkepe Wahyu ya gupuh. Wiwit nyekel kendharakan metu saka kantore mau wis sarwa salah tingkah. Ndadak Wara sing dadi lajere kaperluan milih lungguh ngarep jejer sopir, jejer dheweke. Dene Nghesthi trima lungguh mburi ijen. Wara lungguh jegreg terus masang sabuk pengaman. Insinyir Wahyu sing nyopir ora masang, mung ndang-ndang mlayokake mobile metu saka parkiran kantor.

“Kok ora masang sabuk pengaman?” Wara nyaruwe.

“Oh, dhelok engkas tuku bensin dhisik. Cedhak ing njabane kantor kono, kok,” wangsulane Wahyu, apiapine. Satemene dheweke klincutan. Sabuk pengaman kuwi kulina ora kanggo nggawe.

Ngisi bensin ing cedhak kantor, isih ing kompleks industri kono. Bareng mlaku maneh, Insinyir Wahyu ngeling-eling tenan, sabuk pengamane dienggo.

“Kok enak, ya, ngisi bensin ing njeron kawasan industri,” aloke Wara.

“Kuwi duweke PT SIER dhewe, kok. Nanging rugi, bathine ora sepiraa. Wong bayarane karyawane kudu manut aturan BUMN, gedhe-gedhe. Mula arep didol wae. Nanging yen diedol, karyawane kuwi sing padha protes, mesthi bayarane ora bisa gedhe mengkono yen dicekel swasta,” ujare Wayu Berbudi karo nyopir maspadakake lurung.

“Ngono kuwi wis dadi rahasia umum kok, Mas. Privatisasi BUMN mesthi dialang-alangi karo karyawane, marga rata-rata BUMN sing mblendhuk sugih karyawane, nanging BUMN-ne dhewe rugi, ora ana dharmane marang negara. Ya kaya ngoprak sekake pompa bensin kuwi mau! Kahanane ngrugi, ngrugekake negara, nanging yen diprivatisasi, karyawane protes. Tegese rak padha wae dhuwite negara ora dienggo rakyat kabeh sapadha-padha nanging mung kanggo mbayari oprasine BUMN ku-

wi wae?" komentare Wara nalika anyake laku, sadurunge ngliwati Bunderan Waru mau.

Wahyu Berbudi saya mrinding. Ngreti, sanajan wadon tamu sing dieringake iki pancen wong sing perlu dieringi.

Metu saka Bunderan Waru, nglanjak menyang lurung tol, Wara ngregengake pasrawungan maneh, wiramane beda, ora nggekeng bisnis, nanging kendho, grapyak semanak, "Mas Wahyu iki wis keluwarga apa durung?"

"Uwis. Anakku mbrojol telu, lanang kabeh."

Wara mangap ngempet jerit terus tutuke ditutupi drijine sing lancip-lancip. Kisinan marga kecelik. Wong sanajan janggute brewoken katone isih enom, nggantheng ngono, dikira karyawan PT SIER kuwi isih jaka. Wara tansah ketarik karo priya sing nggantheng, rijig, rigen, sembada. Insinyir Wahyu Berbudi kedhaftar priya kang mengkono kuwi.

"Aku percaya, wong nggantheng lan pinter kaya Mas Wahyu meshti enggal payu omah-omah. Isih adoh, Mas?" Wara tetep njaga grapyake srawung.

"Nlusuri enteke lurung tol iki nganti kemput, isih ngliwati Bangil, terus tekan."

"Nanging ora nganti sakjam, ta?"

"Ora nganti."

"Kemakmurane kutha lan desa sakitere lokasi kepriye, Mas? Tegese kesugihane, pendhidhikane, watak wantune? Pasuruan padununge cukup makmur, rak iya, ta?"

"Makmur. Rata-rata sekolahe apik. Pamulangan luhur ing kutha sakupenge akeh, lan becik-becik. Dadi sanajan wong ing desa, pendhidhikane cukup becik. Kenapa, ta, kok takon ngono?"

"Pretty Girls rak mbutuhake tenaga kerja saka kutha-kutha sekitere pabrik. Sumberdaya manungsane adate serasi karo tingkat kemakmurane kutha-desane. Ana sing ngurusni tranportasi, Mas?"

"O, akeh. Pasuruan ana perusahakan otobis Tjipto, cukup gedhe. Bise anyar-anyar, trayeke nganti tekan Jakarta barang.

Ing Jawa Wetan ana praturan bis umum antarkota antarprovinsi umure ora oleh luwih saka wolung taun. Kudu ganti."

Metu saka tol Panther sarana logo PT PIER kuwi tetep mbandhang arah menggok ngiwa. Rada lendreg nalika nrajang tengahé Kutha Bangil, banjur mbandhang maneh. Oncat saka Bangil tekan papan sing ngilak-ilak, mobil terus menggok nengen mlebu gerbang sing dijaga satpam. Lagi weruh mobil Panther ireng marani papane, para satpam wis padha samekta ngurmati.

Wahyu Berbudi mbukak jendhela kaca sopiran saamba-ambane, minangka etika, sanajan mobile PT PIER dhewe para satpame ya kudu ngreti apa isine. Males kurmate para karyawane. Apa maneh saiki sing digawa wong wadon. Supaya satpam ngo-nangi lan ora mikir sing ora-ora, Wahyu perlu nerangake blak-blakan. Mula anggone ngendhegake ya teteg cetha ing ngarepe para satpam.

Satpam loro ngurmati Pak Wahyu, ngreti kuwi pangarsane PT PIER sing padatan diterake Pak Mat, sopire Panther. Nanging mriplate ya tetep cilengan nyawangi njeron mobil. Kok sing nyopir Pak Wahyu dhewe, apa Pak Mat sing dadi penumpang? Jebul sing disekseni wong wadon ayu-ayu ora dikenal. Dudu karyawati PT SIER apa PT PIER.

"Kok punsopiri piyambak, Pak?" pitakone Satpam sisih tingen, curiga.

"Pak Mat boyoke kumat."

"Kaliyan ibu, ta, Pak?" Satpame karo mesem nyawang wong wadon ayu ing sisihe Pak Wahyu. Pancen durung tau weruh garwane Pak Wahyu.

"Hus! Iki tamu penting. Sing arep ngedegake pabrik boneka Amerika. Aman, ta?"

"Aman, Pak. Mangga. Ah, kula kinten badhe wonten syuting sinetron."

"Kok bisa kandha ngono kuwi, lo!" aloke Wahyu Berbudi mencerengi satpame.

"Marga aku wong nomer loro ing proyek iki, dadi dipothoki garapan cukup akeh. Jim nari aku, lan aku nyanggupi. Rencanane Jim minggu iki mrene iya pancen karo aku. *Pretty Girls* ngelar ngedegake pabrik ing kene kanthi kekuwatan padha karo sing ana Cikarang, total jendral mbutuhake rong ewu tenaga kerja, wiwit buruh asoran nganti sing tingkat staf, mekanik, menejer, direktur. Kajaba direktur, kabeh tenaga njupuk wong Indonesia aseli. Sing dipasrahi ngrekut wong samono kuwi aku. Marga aku wis cukup ngreti karo jiwané perusahakan, lan ngreti tenan karo jiwané wong pribumi. Bayangna, Ngesthi, rong ewu wong bakal makarya ing pabrik kene. Rong ewu wong pribumi bakal gumantung uripe saka Pabrik Boneka *Pretty Girls*, saka buruh kasaran nganti tingkat sarjana. Durung mengko para buruh kuwi padha duwe keluwarga. Aku isih kudu nenimbang golek tenaga kerja sing asline cedhak-cedhak pabrik kene wae. Sanajan tingkat sarjana ya sing asline saka kutha ing Jawa Wetan kene wae. Perlune yen ana kelonggaran wektu libur ben padha mulih menyang dhangkane. Kuwi bakal nyokong raharjane wong nyambutgawe. Bisa uga kanthi mengkono kita ora perlu nganakake liburan mligi ing dina libur nasional, pabrik bisa tetep lumaku terus. Marga tumrape wong Amerika, *time is money*, urip iki kudu diproduk satanja-tanjane kanggo ngiseni karaharjaning donya. Mumpung isih urip kudu mrodhuk sing gawe raharjane urip, aja nganti nganggur, aja nganti mbuwang-mbuwang wektu. Kaya contone pabrik ing Cikarang kae. Stafe omahe akeh ing Jakarta. Budhal kantor macet. Umure entek ing ndalan. Kuwi urip muspra, ora produktif. Kuwi sing kudu dakpikir aku ngrekut karyawan ing kene. Mula aku mau takon prekara perusahakan transportasi barang."

"Lo, ing Cikarang transportasine karyawan ora nganggo bise perusahakan *Pretty Girls* dhewe?"

"Biyen pancen ngono. Duwe armada bis nganti 50. Nanging pranyata tekane asring kasep. Gek kudu ngopeni bis, gawe bengkel, ngingoni sopir. Umyek. Saiki bise kabeh didol, karyawan

22.

Pabrik Boneka Pretty Girls

SAKA kantor ruwangan AC, Wara lan Ngesthi dijak Wahyu menyang lokasi calon pabrik, papane panas ngenthak-enthak. Ewasamana Wara njaluk mudhun saka mobil, arep weruh setiti kahanane calon pabrik. Ngesthi sing ora kepentingan apa-apa ora gelem kari, melu mudhun saka kendharakan. Insinyir Wahyu gupuh ngegarake payung sing sumedhiya ing mobil. Mung loro, siji edhang kanggo Wara lan Ngesthi. Wahyu dhewe migunakake gambar dhenah lokasi kanggo kudhung. Ewasamana Wara kerep wae nempelake lengene marang Wahyu, marga pancen perlu oleh katrangan sing cetha. Kahanane prampang, panase pancen sumelet, gumate.

“Mbak. Iki ya tugase Mbak Wara nliti lokasi calon pabrik iki?” pitakone Ngesthi nalika Wara lagi pethal karo Wahyu.

“Sakjane iki proyek bakune Jim Faraday, mbukak pabrik anyar ing PIER. Dheweke perlu regu kanca nggarap. Aku dipilih dadi wong nomer lorone, dadi kudu ngreti kabeh apa sing arep digarap Jim. Rencanane wis tharik-tharik. Nanging dhek emben kok langsung diceluk ndadak balik menyang Houston, ana pre-kara sing luwih penting. Dadi rencana-rencana minggu iki sing bisa daksulihi ya daktandangi, dene sing liyane ya diedum karo sakkanca regu. Sing wis kadhung janjen yen bisa aja diblenjani.”

“Kok sing ninjo lokasi pabrik barang Mbak Wara sing nandangi. Apa ora ana staf priya sing bisa makili?”

"La menika, Maudy Kusnaedi kalih Wulan Guritno sampun dipunboyongi mriki ngaten," ujare si satpam karo nyasmitani para ayu sing jejer sopir lan sing ana mburine sopiran Panther.

"Hus, sembrana, ki!"

"Nges, awake dhwewe dielem ayu-ayu karo satpame. Wenehana dhuwit cilik dheweke, Nges, kono sing cedhak. Yen ora ana dhuwit cilik, dhuwit gedhe ya ora papa!" aloke Wara Pramesthi marang adhike.

Ngesthi gagean mbukak muter kaca cendhelane mobil prenah papane satpam. Janggute ditemplekake ing lingire kaca cendhela, banjur mbengoki para satpam nalikane mobil wiwit mlaku, karo muter sirahe saka tengen mangiwa, "Pak! Pak! Kagum sama say? Wajar aja!"

Kawasan industri Pasuruan ing wilayah Rembang kuwi pan-can amba tenan. Wis padha didegi bangunan pabrik pating jeng-geleg, malah ana sing wis oprasi kanthi buruh kang cukup akeh, ewadene kawasan sing durung payu isih rowa, ngenthak-enthak.

"Aku terus jujugna menyang lokasi sing dipesen Faraday," ujare Wara Pramesthi.

"Iya. Nanging aku perlu njupuk dhokumene, lan uga perlu nuduhake *makete* ing kantor. Mangga, ben jelas."

Mlebu ing kantor ruwangan AC, Wara lan Ngesthi padha nginthil Wahyu. Para karyawan lan karyawati grapyak nyalami sugeng rawuh marang Insinyir Wahyu lan tamu sing diiringake. Nanging ora bisa padha ngempet cingake, dene sing diiring Pangarsa Pengembangan kok putri ayu-ayu kaya peragawati. Luwih pantes dadi bintang sinetron katimbang kaum industriawati. Nanging ndeleng Insinyir Wahyu Berbudi anggone nerangake lokasine adreng lan andhap asor, para karyawan uga ora wani grusa-grusu apa clometan ngladeni tamu-tamune.

*

disewakake transportasi Blue Bird. Pokok karyawan mlebu ora oleh kasep. Dadi ora rebyek urusan sing ora magepokan karo produksi boneka. Mengkono uga liya-liyane. Upamane urusan komputer. Biyen nginstal dhewe, duwe montir kanggo *maintenance*, duwe ahline. Mangka keperluan komputer kuwi saben-saben owah. Saben ana cara utawa teknik anyar, komputere kudu diowahi, kudu dipadhangkake karo sing dienggo ing Pusat Perusahakan ing Houston. Dadi saiki komputer ya nyewa ngono wae. Nyewa menyang perusahakan fasilitas komputer *Cable & Wireless*, perusahakan gabungan Inggris lan Pan Asia. Lan saiki marga ana bahayane virus global, wingi kae prekara proteksi komputer saka serangan virus *Pretty Girls* mroteksi komputere saka *Schlumberger*, perusahakan Amerika Serikat.”

“Sik, Mbak. Sing keri dhewe mau, suwarane Slambersi nangng tulisane *Schlumberger* ngretiku kuwi rak perusahakan pengeboran lenga bumi ta, Mbak?”

“Perusahakan lenga bumi sing gedhe dhewe sajagad, uga oprasi ing Indonesia. Nanging saiki duwe sistem proteksi komputer saka serangan virus sing hebat, mula perusahakan liya sing padha nganggo jaringan komputer internasional mercayakake proteksi komputere marang *Schlumberger*. Ya ngono kuwi, perusahakan gedhe internasional kuwi saiki wis ora lumaku ijen, siji lan liyane padha nyambutgawe bebarengan kanthi ngendel-ake profesional dhewe-dhewe. Kuwi lo sing kudu disinau de ning bangsa kita, sanajan beda produke, nanging bisa nyambutgawe bebarengan saling nyengkuyung, terus asile bisa hebat lan kuwat. Manut dhawuhe Eyang Kakung, biyen bangsa kita kuwi ya mengkono, bangsa sing akeh beda-bedane, ya sukune, agamane, budhayane, bahasane, nanging jamane Eyang Kakung, bisa nyawiji kuwat madeg dadi bangsa nasional Indonesia. Bareng saiki, dhestun beda-bedane kuwi sing ditonjolake, dibelani mati-matian, dadine produk nasionale saya ringkih, bangsa kita ora kuwat madege, dirongrong dening konflik bedane panemu.”

"Pancen prekara nasional kuwi jamane Eyang Kakung karo jaman saiki wis ngrembaka liya. Mesthine saiki kudu ditata maneh dhisik, pengertian nasional kuwi apa lan kepriye. Wis, aja ngrembug kuwi dhisik. Kuwi mau, lo, Mbak. Prekara nyewa piranti komputer wae kok ndadak nyewa perusahakan luwar negeri, apa ing kene durung ana sing mumpuni lungite? Apa tukang-tukang lan ahli komputer Indonesia iki ora ana sing becus? Rumangsaku saiki saben jawatan rak mesthi nganggo komputer, lan sing padha ngelola, nggulawenthah, mandhegani lan ndandani yen lagi rusak, uga wong-wong bangsa Indonesia dhewe?"

"Penggunaan komputer ing pabrikku dipadhakake pusat ing Houston. Saben-saben ana sistem tambahan apa teknik temon anyar, jaringan komputer kabeh Pabrik Boneka *Pretty Girls* sing pinencar ing saindhenge donya, Indonesia, Malaysia, India, Afrika Kidul, Brazil, lan liya-liyane kudu nganggo sistem kuwi kabeh. Dhek biyen, ya kaya transportasi kuwi, duwe perkakas lan montir komputer dhewe. Saiki ora. Nganggo perusahakan internasional. Ngurangi rebyek, ngurangi risiko."

"Risiko apa, Mbak?"

"Ya upamane ana perang virus ing situs komputer, biyen *Pretty Girls* nanggulangi ditandangi dening tukange dhewe. Pranyata rebyek, lan asile ora nglegakake. Akeh komputer sing dibuwang. Mula banjur migunakake perusahakan sewan komputer *Cable & Wireless* wae. Yen ana onyane prekara komputer *Pretty Girls* ora melu nanggung."

"Terus, sing teka ndandani apa nggulawenthah nyang pabrikmu ya wong Inggris, ngono, Mbak?"

"Ya ora. Para teknikere ya wong pribumi kene wae. Nanging wis didhidhik ngenani sistem lan sakabehe sing dibutuhake, profesional tenan. Ora mung bab komputer lan transportasi ngo-no kuwi perusahakan gedhe internasional milih nyewa fasilitas saka perusahakan internasional liyane. *Pretty Girls* uga ngganheng Rockwell Automotive minangka ngontrol prekakas lis-

tri ke, Higashi Midori minangka ngrembakane *marketing* ing wilayah Asia Oceania, ngasuransekake pabrike marang perusahaan asuransi Assalamualaikum duweke Brunei Darussalam. Dadi ora madeg oprasi ijen, nanging kerjasama saling nguntungake karo perusahakan-perusahakan internasional liyane. Nanging yen ana cilakane perusahakan, risikone ya ora ditanggung perusahakan dhewe. Upamane wingenane kae ana karyawan *Pretty Girls* sing dibajak ditatoni ing Philipina. Asuransi jiwane wis ditanggung dening perusahakan asuransi jiwa lan kawarasan duweke Brunei Darussalam.”

“Bakale apa kabeh karyawan *Pretty Girls* diasuransekake?”

“Iki bakale ya dakusulake, karyawan sing bakale dakrekrut iki. O, yen prekara asuransi ngono wong bule wis dadi kebutuhan uripe. Ditanggung dening perusahakan iya, cara pribadi dhewe iya. Mula kacilakan utawa kelaran nganti mlebu rumah sakit ngendi wae, upamane lagi lunga menyang Australia terus lara weteng, diusung menyang rumah sakit lan ditambani dhokter nganti waras ora perlu mbayar, asal ketemon identitase wae. Kabeh wong bule mesti wis duwe asuransi kuwarasan.”

“Yen wong kene mlebu rumah sakit uga kepikiran bakal pira mbayare. Kerep wae luwih lara mikirake bakal mbayare katimbang larane awake. Cekake wong mlarat ora oleh lara, ing negara Indonesia kene,” komentare Ngesthiratu.

“Bakale buruh lan karyawan Pabrik Boneka *Pretty Girls* sing dakrekrut iya dakusulke mlebu asuransi jiwa, kewarasan lan pensiun. Aku wis mikirake nganggo perusahakan asuransi jiwa internasional, mengko ben bisa dibayar nganggo dollar.”

“Iya. Ngono luwih teteg, ya, Mbak, nyambutgawene buruh lan karyawan ing pabrikmu.”

“Pabrik Boneka *Pretty Girls* tansah ngemong karaharjane karyawane. Ana kesempatan olah raga, rekreasi keluarga bareng-bareng menyang papan pariwisata sing dibayari dening perusahakan, para karyawan ditraining keslametan, upamane kepriye carane yen lagi ana gedhong tingkat terus ana lindu,

kepriye carane anjlog nganggo parasit, kepriye carane angkat junjung barang abot, kepriye carane nyopir sing bener. Kabeh ditraining, lan kudu dicakake nalika lelaku, dikulinakake dadi kelakuane utawa karaktere. Dadi yen sawayah-wayah ana musibah, panik, saben wong kudu bisa lan ngreti kepriye nglakoni nylametake awak sing bener, kaya sing wis ditraining. Kuwi kabeh manut standar internasional, sing nglatih ya perusahan profesional ing bab kuwi. Sanajan mbokmenawa gaji buruhe sing pribumi beda karo sing bule Amerika, nanging rasa-ne cukup makmur kok, nyambutgawe ing *Pretty Girls*. Lan yen ana karyawan sing menjila kepinterane, diwenehi kalodhang-an ngudi kepinterane kuwi nganti sapantoge, sanajan bisa uga nalika mlebu ing staf dheweke ketrampilane dudu babagan kuwi. Mung, jarang banget. Marga nalika ngrekut karyawan, wis dipilih wong sing pancen ahli. Dadi nalika nyambutgawe ing pabrikku, ya mung tansah ngudi kelantipane ing babagan kuwi. Ora kober mikir utawa golek kalonggaran nyidhat ing babagan liya."

"Wah, kemakmurane dijaga ngono, enak, kuwi. Buruh Indonesia sing diuthek-uthek padatan mung undhake gaji. Kemakmurane utawa karaharjan kaya mengkono kuwi durung kepikiran. Rumangsane angger gajine gedhe, kemakmurane terjamin. Mula angger dijak nuntut undhak-undhakan gaji grudugan ngono adreng eram. Ketok rame-rame akeh, tuntutane mesthi keturutan. La wong pikire uripe tansah rumangsa ketleyek," Si Adhik komentar.

"Mas, Mas. Iki kulon sisih ngendi, ya?" pitakone Wara Prameshi marang Wahyu Berbudi, sumela ing antarane ngomong ngecipris karo adhine.

"Sisih mburi panjenengan."

"Dadi aku iki madhep menyang calon ngarepe pabrik? Apik banget. Apik banget bakal madhepe pabrik iki."

"Arep mbangun pabrik kok ndadak disipat keblat lan penjurune barang, kaya mbangun Candhi Borobudur utawa Kraton

Yogya, ta, Mbak? Nanging bener dhing, Mbak. Kuwi pratandha yen kowe kuwi isih duwe sipat Jawamu. Murih slamete, mbangun omah apa pabrik perlu digolekake syarat keslametane. Sipate, keblate, madhepe, dinane. Gek mengko bangunane dicireni mawa sangkalan, candrasengkala utawa suryasengkala, sanajan iki pabrik perusahakan Amerika," criwis Nghesthiratu mamerake kawruh Jawane.

"Emane aku ora mikir ngono. Nanging uga ora kalah adiluhur kaya ganthamu kuwi. Sing dakpikirake, aku mengko usul ing pojok ngarep kene dibangun mushola, cedhak karo gerbang satpam. Marga liwat Bangil barang mau, urut dalan dakdelok akeh masjide. Sing dakrekrut minangka tenaga andhahan dakkangkah akeh wong saka sekitar kene, mesthi akeh wong Islame. Dadi para karyawan mengko anggone sholat ora perlu metu saka pekarangan pabrik. Dakusulake ing ngarep, perlune uga karyawan pabrik liya bisa numpang ing kene."

"Kok nganti tekan samono, sih, pikirane Mbak Wara?"

"Lo, tanggung jawab karaharjane karyawan iya dadi tanggunganku, lo. Wong aku sing dipasrahi ngrekut. Aku wong nomer loro ing proyek investasi anyar iki."

*

23.

Ing Polda Metro Jaya

PRANYATA sing ngladeni urusane Adreng pangkate mung kapten. Kapten Samiaji.

Ngreti urusan prekara Adreng, paling dhisik Sasrapambudi ditemokake karo Adreng ing kamar sel 3B.

“Priye, Dreng, larah-larahe kok kowe nganti ditangkep ngene?”

“Lo, kok sing rawuh Eyang?”

“Bapakmu tindak Singapur. Wara lan Ngesthi menyang Surabaya. Ngomah ora ana wong. Priye urusane, kok kowe ora dibebasake kaya kanca-kancamu mau? Mau padha ngabari nyang omah kana.”

“Ben, Yang. Ben aku dienggo tumbal. Ben, kanca-kanca ditokane, aku sing dadi jaminan. Wong pulisi nggugu karepe dhevwe, ngusir wong demonstrasi nganggo maratangan, nganggo menthungi wong barang. Tindakane kasar, ora prikamanungsan.”

“Nanging sing dicekel kok mung kowe? Karo kancamu mau? Sing dipenthungi rak wong akeh?”

“Bramantya karo Dahana dicekel marga konangan sawat-sawat barang, la terus ngenani kacane mobile pulisi. Kaca ngarepe pecah.”

“Sing sawat-sawat rak ya akeh, kok bisa konangan yen sing mecahake kaca kancamu mau? Lan kowe rak ora melu sawat-sawat, la kok ya dicekel?”

“Ya mung Bram karo Dahana sing sawat-sawat. Klompok liyane ora. Lan genah watune Dahana sing ngenani kaca mobil.”

“La kowe kok terus melu dicekel?”

“La aku pemimpine.”

“Kok ngreti yen kowe pemimpine?”

“La Bram nggawa postere kene. Posterku, postere MPD, Mahasiswa Pejuwang Demokrasi. Dadi aku sing tanggung jawab.”

“Kanca-kancamu wis dibebasake kok kowe durung?”

“Ben. Aku tetep ora trima. Pulisi tumindake kasar, ora prika-manungsan, kok. Gek kon ngijoli regane kaca mobil sing pecah barang. Ben, aku emoh ngalah, emoh ngijoli. Aku lan kanca-kancaku rak berjuwang mbrantas pejabat KKN lan korupsi. Para pangreh negara saiki rak padha korup. Kudu diowahi. Kudu didemonstrasi kaya ngene iki! Aku nindakake hak-hak sipilku mbrastha pangreh kang sawenang-wenang! Aku niru Eyang jaman 1945 biyen, wong aku ya keturunane wong dharah pejuwang. Sanggup kurban jiwa raga kanggo mbecikake negara. Ben, Yang, aku ora papa ditahan mengkene marga tingkahku mbrantas korupsi!”

Sasrapambudi mesem mongkok. Ngeplek-eplek baune Adreng karo ngelem, “Bagus, bagus, bagus! Anak turunku kudu tetep dadi pejuwang bangsa, pejuwang keadilan! Wani kurban jiwa raga, kaya aku biyen nalika ngedegake negara iki.”

“Mula mengko yen pulisi gelem ngetokake aku nanging syarate mruthes keadilan, aja gelem ngladeni, Yang. Pendheke kon mbayar ganti rugi pecah kaca mobil, aja gelem. Wong pecah kaca mobil marga tumindake pulisi sing siya-siya marang wong sipil, wong rakyat sing nuntut keadilan, kok! Mobil kuwi ya mobile rakyat!”

Akhire Kapten Samiaji mlebu, karo mesem-mesem katon sabar. Nggawa cathetan.

“Priye, Pembrontak? Gelem ngakoni salah, ora? Gelem janji kapok, ora arep demonstrasi maneh ora? Kuwi, lo, dipapag simbah. Simbahmu selak kangen.”

"Emoh. Berita acara kuwi gak bener! Pangreh praja saiki ora adil. Ora makmurake rakyat. Korup. Kudu dibrastha. Wong-wong DPR kae dudu wakile rakyat, nanging asil rekayasan kanca-kancane dhewek. Dibrastha sarana pranatan hukum ora bisa, ya kudu didemonstrasi ngana kae! Rakyat lan mahasiswa generasi enom tetep arep demonstrasi. Aku ora kapok! Emoh tandhatangan berita acaramu!"

"Demonstrasi wayah bengi kuwi ing negara kene ora pareng. Grombolanmu wingi kae salah, nglancangi hukum. Apa maneh nganggo mbalangi pulisi, mecahake kaca mobile pulisi. Wis, ta, ngakonana salah, tandhatangan kene, gek kowe metu."

"Dadi putuku ora dibebasake marga ora gelem tandhatangan berita acara pengusutan kuwi? Dreng, kenapa?" Sasra-pambudi melu urusan.

"Berita acarane ora mung ngono, thok, Yang. Aku kudu ngakoni klompok reguku demontran kuwi ora murni. Demontran bayaran."

"Wis genah ngono. Nganggo jeneng MPD, nanging sing di culke mau esuk, sing nyekeli poster, nyatane dudu mahasiswa. Kuwi jenenge rak slundupan!" jare Samiaji.

"Wis, ta, Dreng. Tandhatanganana. Sing perlu kowe ndang metu," Eyang Sasra nglarihi putune. "Prekara surasane berita acara kuwi rak ora tansah nempel ing awakmu. Rak mung dadi arsipe pulisi kene."

"Isih ana embel-embele, Yang. Aku kudu tanggung jawab, ngijoli pecah kaca mobil, rong yuta rupiyah."

"Wah! Kuwi ora bener! Sing pecah kuwi kaca mobile pulisi, duweke negara. Yen pecahé marga dienggo tugas, ya ora perlu diijoli."

"Wis, ta. Syarate bebas mung ngono, Mbah. Tandhatangan berita acara, mbayar kontan rong yuta rupiyah, dheweke bebas."

"Apa pemudha loro kançane mau uga mbayar rong yuta rupiyah?"

"Ora mbayar, marga dudu pemimpin. Sing tanggung jawab pemimpine. Iki, putune kuwi sing ngaku mimpin grombokan mahasiswa apa mau? MPD, Mahasiswa Pejuwang Demokrasi. Ngaku-ngaku mahasiswa, nanging satemene dudu, ndadak wani ngrusak abrage pulisi barang. Nrajang praturan, nrajang pranatan, kaluputane pira wae, kuwi?" ujare pulisi sengak.

"Iki sing kudu dakurus. Putuku ora luput apa-apa. Wis dadi hake dheweke mrotes pejabat sing ora adil, pejabat sing nggrogoti dhuwite rakyat. Iki kudu dakjelaske marang Kapolda. Sing wajib demonstrasi mrotes kuwi ora mung kudu mahasiswa, nanging rakyat kabeh sing rumangsa ora oleh keadilan. Aku daknemoni Kapolda dhisik," Si Embah Lanang murina.

"Kapolda brifing nyang Cilandak. Wakile menyang Wali-kota Jakarta Pusat. Urusan tahanan B3 tanggungjawabe marang Kapten Samiaji, lan giliran karo Kapten Kolopaking," ujare Samiaji, mantep, dhines, manguwasa. Tanpa esem. "Mbah. Yen wis kateg omong-omong karo putune yen lunga pamit sik karo aku, ngreti? Ruwanganku neng kamar sing ana fotokopyne kae. Kapten Samiaji. Putune dibujuk supaya gelem tandhatangan berita acara iki, ben ndang bisa mulih. Yen putune ora gelem tandhatangan, embahe ya kena kadidene sing tanggungjawab. Ngono apa priye? Jam nemoni putu ora ana watese, arep ngancani nginep kene ya kena wae."

"Lo, kowe aja kurangajar kaya ngono. Aku iki ala-ala purnawirawan angkatan darat, pangkatku Mayor Jendral. Tau oleh Bintang Gerilya, iki tandhane. Yen mung ngadhep Kapolda wae aku ora rikuh. Arep njelaske prekarane putuku, aku bisa njaluk tulung Kapolri. Mantan Kapolri Sidartabrata, kae adhik angkatanku. Kangmase biyen kanca racketku. Saprene isih kerep aku srawung. Mesthi gelem dakjaluki tulung ngetokake putuku, pokok syarate resik."

"Nuwunsewu, Mbah. Penggaweanku isih akeh. Yen putumu ora gelem tandhatangan, ya ora papa. Aku ora bisa ngeculke.

Karo Simbah aku ora duwe urusan, nggih, ta? Sugeng enjang,” ujare Samiaji, terus lunga klepat.

“Kurangajar! Pulisi saiki ilang drajate! Ilang tatakramane. Sing ditonjolke mung anggone pinter ngereh!”

“Pancen kasar, kok, Yang. Ora ngayomi hak sipil, nanging malah mleko tho wong sipil. Ora ngayomi rakyat, nanging ngiles-iles rakyat. Rakyat digoleki salahe, kecandhak terus diukum! Ora kok nyametake utawa mrenahake wong sipil aja nganti salah. Mula wis ben, Yang, aku suwe ditahan neng kene. Aja Eyang sing ngurus. Mengko bapak wae yen wis rawuh. Yen bapak mengko, yen mung nganggo tebusan rong yuta wae mesthi ora kabotan mbayar. Mengko aku dakterus crita menyang koran. Arep dakhujat jenenge Kapten Samiaji kuwi! Mengko ben bapak wae, Yang, sing ngurus.”

“Ora. Aku ya arep ngurus marang Panglima. Eyang isih duwe kenalan wong pangkat, wong kuwasa, jendral bintang papat. Mongsok ora bisa ngetokake kowe. Aku, bapakmu, lan sedulur-sedulurmu kabeh kuwi rak Keluwarga Pejuwang. Mongsok ora oleh pangayoman pengadilan ing negara sing aku melu ngedeg-ake iki. Aku berjuwang sarana ngurbanake kakang-kakangku papat cacahe. Mung kari aku sing bisa urp lan mbangun keluwaraga kaya ngene sawise negara iki merdeka satus prosen. Awas, titenana, pulisi iki, yen nganti munasika putuku sing uga berjuwang mbecikake tata-negara!”

Kanthi uring-uringan priyayi sepuh kuwi jumangkah rikat tumuju mobile.

“Kondur, Yang?” pitakone Sakri nalika majikane wis lungguh njejeri dheweke, lan mobile wis wiwit ninggalake parkiran.

Eyang Sasra saiki seneng lungguh jejer Sakri yen lelungan numpak mobil. Ora kaya dhek isih dadi pejabat, numpak mobil nganggo sopir lungguhe mesthi njlegrek ing bak mburi.

“Ora. Ora. Menyang Lurung Juanda.”

“O, badhe mundhut karcis Arga Bromo?”

“Huss! Aja guyon! Menyang omahe Dhik Widagda, Mayor Jendral, biyen tau nyekel Kasdam Jaya. Saiki wis purnawirawan.”

Kantri trampil Sakri sleyat-sleyot nyingkiri kemacetan bablas ngalor liwat Sudirman. Wis rada awan, lancar-lancar wae. Nanging ngarepake ngliwati Reca Kretakencana, dalanan dadi rendhet. Dienggokake lurung liya.

“Kena apa, Kri?”

“Demonstrasi ing Istana, Yang.”

“Alah, Juanda mung kari kono wae kok ya ndadak mubeng!”

“Jakarta, Yang. Demokrasine dereng manut undhang-undhang, nanging unjuk kekuwatan teng margi-margi ngeten niki. Demokrasi jalanan!”

*

24.

Kene Wong Wadon Legan, Lo

WARA PRAMESTHI cukup rampung olehe mriksa lokasi bakale pabrik. Isih durung nganti jam sewelas. Bali mlebu mobil.

“Mas, Pasuruan kuwi adoh saka kene?” pitakone marang Wahyu.

“O, cedhak. Seprapat jam numpak mobil saka kene.”

“Mengko coba liwatna Pasuruan dhisik, ya, yen mulih.”

Wahyu ngiyani. Anggone nyopir tumuju menyang kantor proyek dhisik. Mbalekake peta dhenah. Lan pamitan.

“Aku ora sah mlebu mrono maneh, ya, Mas.”

Tanpa mangsuli Wahyu agahan metu saka mobile, mlebu menyang kantor.

“Mbak, kok ndadak mampir Pasuruan barang ki kena apa? Golek sovenir?” pitakone Nghesthiratu.

“Ora. Ing Cikarang, para karyawan-karyawati andhahan padha mondhok ing perumahan rielestat, sing dadi terus reja. Rejane ora marga mung saka pabrik *Pretty Girls* thok, nanging saka pabrik liyane uga. Cacahe karyawan *Pretty Girls* thok wae sewulimangatusan luwih. Dakbayangke neng kene, kepriye kedunungane, omahe, wong pabrike kene isih kremya-kremya ngene. Yen *Pretty Girls* bisa enggal produksi semarak kaya ing Cikarang, aku rak kudu nyiyapake perumahane karyawan. Golek lahan sanjabane kawasan industri kanggo ngedegake asrama dakkira ora jinangka dening perusahakan. Dadi luwih becik aku

ngukur adohe Kutha Pasuruan kanggo papan pondhokane karyawan, perusahakan ngundhakake sangu transport, utawa nyedhiyani angkutan bis dhewe,” katrangane Wara karo masang sabuk pengamane.

“Mbak Wara kok nganti mikir kaya ngono barang?”

“Lo, tanggung jawab ngrekut karyawan iki dipasrahake aku srah. Aku rak ya kudu mikir keproduktifane pabrik lan uga karaharjaning buruhe. Yen buruh tentrem-raharja, produktifitase mesti tambah. Mengkono uga bangsa. Yen bangsa raharja, produktifitase mesti saya keket. Emane bangsa kita saiki akeh sing durung raharja. Dadi durung kober mikirake keproduktifitase uripe ing donya. Urip iki kudu produktif, lan produktif kuwi nekakake karaharjan, siklus urip kaya ngono kuwi ora tau kepikirake dening akeh-akehe bangsa kita. Aku mupung bisa mikir, oleh kapercayan lan bisa nyembadani, coba daktrapne ing pabrik boneka iki.”

“Kaya dhawuhe Eyang, kita iki pancer diileni dharah Keluarga Pejuwang, dadi sakcuplik sakjangkah laku kita, tansah mikir karaharjane bangsa lan manungsa sapadha-padha. Dalan raharja, dalan rahayu, kuwi sing tansah dakluru. Biyen dakkira mung sarana ngugemi kasusastran lan kabudhayan Jawa, kita bisa tumapak ing dalan raharja kuwi. Saiki aku ngreti uga, ing teknik industri uga ana lajer-lajer urip kaya mengkono,” jare Ngestiratu.

“Dakkandhakake mau, bangsa kita isih bloboh mbuwang umur ing marga, ing ndalan. Greget makarya supaya produktif, ora tau klebu ing ati. Mangka bangsa liya wis lumban jor-joran nemokake piranti kanggo urip kang keker produktif, kaya ta ponsel, komputer, jet. Urip iki kudu produktif,” jare Wara Pramesti.

Wahyu Berbudi mlangkah sigrak mlebu menyang sopiran mobil, Panther terus dilakokake. Metu saka gerbang PIER ora ngiwa tumuju Surabaya, nanging manengen menyang Pasuruan. Dicepet wae, supaya wektu ora kabuwang ing ndalan.

"Mas. Iki rak ora ngiseni bensin maneh, ta?" pitakone Wara Pramesti.

"Ora. Mau wis dakiseni kebak, kok."

"La kok sabuk pengamane ora diagem?"

"Oh! Kulina!" ujare Wahyu, semu klincutan agahan masang sabuk pengamane.

"Kuwi pasemone bangsa kita, Mas. Satemene majune teknologi ngepenakake urip iki wis dipiranteni jangkep kanthi keslametane. Nanging bangsa kita kurang ngrewes migunakake piranti keslametan kuwi. Dadine akeh sing ora slamet. Mengkono uga nggulawenthah negara. Wis dipiranteni, disaranani, diprasaranani jangkep nganggo wewaler keslametan, nanging bangsa kita ora disiplin migunakake, ya dadine bangsa kita ora slamet. Sabuk pengaman kang awujud tatacara, cara main, hukum lan pranatan kuwi uga wis ana ing pangreh praja, pangreh negara, nanging ora padha dienggo kanthi disiplin dening bangsa kita, mula praja kita ya dadi ora aman. Kesrakate bangsa ora marga sarana lan prasaranane urip ora nyukupi, nanging marga watak-wantune manungsane kang kurang preduli," ujare Wara Pramesti.

Insinyir Wahyu Berbudi jan klincutan tenan diwaoni dening Cah Ayu Wara Pramesti. Wis insinyir, wis dipercaya dadi Pangarsa Perkembangan, isih lirwa prekara kang sepele. Nanging wong ya salah kaprah, klincutane ya enggal tinebus kanthi lakune mobil. Mlebu Kutha Pasuruan, wis bisa ngladeni tamune, nggoleki kampung-kampung sing sakira prenah kanggo pondokane para buruh andhahan.

Rampung anggone nenonton, metu saka Pasuruan tumuju menyang Surabaya, Wahyu wis bisa nawani dhahar awan, "Iki mampir dhisik nyang Pak Soleh, ya?"

"Pak Soleh ki sapa, ta?"

"Warung enak tenan ing Pandakan. Dhahar dhisik neng kana, ya. Ben ngreti mangsakan kondhang enak lan nyentrik ing Jawa Wetan."

“Nyentrike priye?”

“Nggone nylonong adoh ing kampung tengahé sawah, parandene larise eram. Sing teka mrana mobil-mobilan. Mung mligi marani warunge Pak Soleh kuwi.”

“Ah, ora, Mas. Ora sah mligi ngentekake wektu arep mangsan. Iki wis jam yah mene. Aku ana acara jam siji ing Shangri-La. Maturnuwun.”

“Yen mengko bengi priye? Rak ora ana acara? Dhahar ing Handayani Prapen, ya? Dakpapag. Karo rembug-rembugan sithik bab investasi iki rak kepenak. Ora kumus-kumus ngene iki.”

“Njenengan nggawa staf?”

“Apa perlu?”

“Yen ora, ana syarat liya. Kudu karo keluwarga. Saora-orane Nyonya Wahyu. Marga kene wong wadon legan, lo, Mas. Yen Mas Wahyu tanpa pengawas bengi-bengi bisa kagodha setan blayangan. Aku gelem dijak dhahar ing ngendi kono, nanging nyonya kudu melu.”

“Ya, mengko daktarine Nyai Ratu.”

“Yen ora gelem melu, ora sida wae. Terus aku enggal telpunen, Hotel Shangri-La kamar 312. Aku siyap nampa telpun kira-kira jam lima sore.”

“Okey.”

*

25.

Mbah Sasra Panas Atine

JALAN JUANDA saiki wis jejel riyel dadi gedhong perto-koan lan perkantoran. Dhaerah bisnis. Nanging Widagda isih tetep manggon ing dhaerah kono, omah lan pekarangane saiki wis ditutup gedhong-gedhong kukuh bangunan anyar. Omahe kuwi biyen sebagian saka sekolah Cina, dirampas dadi milik negara nalika ganti jaman, lan dadi rumah dhinese Widagda nalika dheweke kuwasa, banjur diwalikjeneng dadi duweke. Sing diwalikjeneng mung watara 400 meter presegi, yakuwi sing nganti saprene dienggoni. Saperangan liyane embuh biyen kepriye, nanging saiki wis dadi beton tembok dhuwur. Widagda wis krasan ana kono, emoh diuthik-uthik maneh bareng wis purnatugas. Jakarta wis ngelar wilayah ngambra-ambra, kanca-kancane Widagda padha oleh omah ing dhaerah-dhaerah anyar sing saiki wis malih dadi padunungan asri, pekarangane gedhe bawera, nanging dheweke isih tetep wae nggondheli kenceng apa sing wis didekep nalika dheweke kuwasa.

Tekan omahe Mayjen Purnawirawan Widagda wis jam rolas awan. Kebeneran priyayine ana, lagi uwet nyemproti tanduran anggrek ing pekarangan ngarep sing sacuplik. Biyen ngrasa marem yen bisa nyembadani tugas negara, saiki marem banget yen bisa kasil nangkarake kembang pethetan alas kang maneka warna ulese kuwi, ya sing abang, sing kuning, sing putih. Dongkol prajurit kuwi isih bregas lan kiyeng, wong umur-umurane

kaprenah adhike Sasrapembudi. Dadi bayangkarine negara ora menangi gegeran Gurkha-Nica, nanging wis mardika satus prosen. Ewasamana karo Sasrapembudi srawung akrab, nalika padha-padha tugas ngrebut Timor Wetan. Lan nalika dipurnatugasake, mapane padha ing Ibu Kota Jakarta, mula yen ana kumpulan Pepabri isih ajeg padha srawung lan kangen-kangenan.

"Kok dingaren, Mas. Sajake ana keperluan?" pitakone Widagda sawise padha satata lungguh.

"Rebut cukupe, Dhik, aku ki kepengin njaluk tulung ngentasake reribet. Putuku ki rak melu demonstrasi, ing Gedhong DPR. La kuwi ditangkep pulisi, saiki ditahan neng Polda. Iki mau dakurus, arep dakwetokake. Ndadak pulisine njaluk tebusan rong yuta rupiyah. Ya aku nampik. Jamane awake dhewe kuwi ora ana grogotan kaya mengkono kuwi jare. Gek kene iki rak pancer berjuwang kanggo ngamanake negara, makmurake rakyat. La kuwi karepku, kowe sing wis tau dadi Kasdam Jaya, dakkon ngubungi Kapoldane apa wakile ngono, sapa-sapa sing duwe prabawa ing Polda. Bisa, Dhik?"

"Wahdhuh, Mas. Saiki iki aku wis ora aktip maneh ngurusi apa ta apa, Dadi konsultan perusahakan, ngurus-uruske ijin perusahakan apa yayasan pembangunan, ya wis daklereni kabeh. Mung kari ngurusi kembang anggrek kuwi, lo. Kepriye bisane kembang luwih ndadi. La kuwi mengko yen ndadi, bisa dadi bisnis kang muyek. Negara Landa wis suwe ngincer pasaran ing kene. Saiki Jepang wiwit bribik-bribik ngrimuk kebon anggrek ing Cipayung....." ngethuprus critane tilas prajurit kuwi. Nanging jalure wis slenca karo mempenge kekarepane dhayohe.

Sasrapembudi isih kober takon-takon sapa kirane sing isih kuwasa kena dijaluki tulung ngluwarake putune. Widagda gedhag-gedhog ora bisa nuding uwong utawa nyebutke jeneng. Saiki jare sing kuwasa wis generasine para putrane, dudu adhike maneh. Putra wae putrane waruju. Warujune Widagda ya meh saumure Wara Pramesti. Barakane putune Sasrapembudi!

"Tindak pundi samangke?" pitakone Sakri.

Nyang endi? Nyang omahe sapa kanca jendral pejuwang sing saiki isih nduwensi kekuwatan ing pangreh praja? Kanggo ngasorake Kapolda kuwi saora-orane kudu pangkate jendral. Nanging tetep ora ana jeneng utawa gambaran kanca jendral kang muncul. Komet! Edan, pulisi sing nguwasan sele Adreng mau kok ya ora nonton yen Eyang Sasrapambudi telung sasi kepungkur disiyarake ing televisi, lungguh cedhak omongan-omongan karo Tri Sutrisno, mantan Wakil Presiden. Lan ora nggubris yen Sastrapembudi biyen ya wis tau dadi jendrale ABRI dhines aktip neng Hankam ing Jakarta. Ngundang dheweke wae, "Mbah", ora "Pak Jendral". Pulisi goblog! Pulisi saiki jan ora ngreti sejarah, ora bisa ngajeni para seniore! Bener kandhane putune wadon, Ngesthiratu. Wis kesuwen ing sekolahku wihi ora padha diwulang budipekerti, diwulang tatakraka, diwulang sejarah ngajeni para leluhure. Leluhure isih durung mati wae, wis diadhepi padha dienggo nyek-nyekan, nyebute "embah"! Ora nampa pendhidhikan sejarah lan budipekerti asile ya kaya pulisi sing njaga sele Adreng mau! Pethutha-pethuthu, pangkate kapten wae olehe sompong eram! Sapa jenenge mau? Ah, lali! Mau karepe arep dicathet, arep dilapurake marang ndhuwurane sing saiki. Dilapurake nganggo surat rak genah! "Nanging Simbah lali jenengku, ha, ha, ha, ha!" sing katon wandane Pulisi Goblog kuwi nggeguyu nyengenges, marga rumangsa menang. Kekuwasane ora kengguh dicongkel "Mbah Sasra"! Panas ngono, atine Mayor Jendral Purnawirawan TNI Sasrapambudi.

"Wis mulih! Mulih!" panggrutune Eyang Sasra. Watege umob, nanging graitane lumpuh. Buteg!

"Pak Widagda kok sampun ketingal sepuh sanget, nggih, Yang," ujare Sakri.

"Mangka kuwi umure saadhikku. Ora melu perang jaman Revolusi Surabaya. Wis weton Akademi Militer Magelang."

"Yen Eyang rumiyin ndherek bertempur teng Surabaya, nggih?"

"O, iya! Saiki wis ora ana sing kelingan perang ing Surabaya mungsuhan pasukan Inggris. Wong saiki wis ora ngrewes!" Umure isih menangi jaman wae kok jamane wis ora ngrewes dheweke, jenenge, jasane lan kakuwasane biyen wis dilalekake uwong!. "Aku ki biyen melu perang neng Surabaya, lo. Ing dhaerah ngen-di wae ing Indonesia kuwi durung ana sing nglawan pasukan Sekutu, Arek-arek Surabaya wis brontak nampik wong Inggris ngidak bumi Surabaya, bedhil-bedhilan karo pasukan Gurkha! Saiki sapa sing nyathet lan ngajeni jenengku? Sapa? Sapa sing isih urip saiki menangi jaman samana ing Surabaya? Oh, iya. Cak Ruslan Abdulgani! Yen ora percaya takona Cak Ruslan Abdulgani! Dheweke mesthine isih eling karo jenengku! Rapat neng Kantor Karesidenan, sing saiki dadi Kantor Gubernuran dipimpin Gubernur Suryo, terus teka utusan Inggris, nanging Pak Suryo ora gelem nampa marga isih mimpin rapat prekara ekonomi. Cak Ruslan Abdulgani karo aku sing dikongkon ngusir wong Inggris kuwi. Kapten Shaw. Iya, jenenge Kapten Shaw. Cak Ruslan Abdulgani mesthi kelingan lelakon kuwi, lelakon aku lan dheweke nemoni Kapten Inggris kuwi! Lan uga tau aku, Cak Ruslan lan Kapten Shaw numpak sakmobil saka Gubernuran menyang Jembatan Merah. Takona Cak Ruslan Abdulgani, yen kowe ora percaya."

"Cak Ruslan Abdulgani niku sinten, ta, Yang? Kula kok dereng nate mireng namine?" pitakone Sakri.

"Kowe ki ora ngreti sapa Cak Ruslan Abdulgani? Sontoloyo! Wis, wis! Setirana mulih. Mulih! Nyang Rawamangun! Ana revolusi Surabaya kaya ngono hebate kok, ora ana sing ngreti jeneng-jenenge pahlawane! Ora ana revolusi Surabaya Indonesia wurung merdeka! Balik dijajah Landa! Landa Nica ndhompleng pasukan Inggris, liwat Surabaya!"

*

26.

Ing Jakarta lan ing Surabaya

NALIKA Sasrapambudi uluksalam mlebu omahe Widagda, putu-putune wadon pas padha metu mudhun saka mobil Panther ing latare Hotel Shangri-La.

"Maturnuwun, lo, Mas. Iki ora mampir dhisik?" pitakone Wara karo nenglengake sirah, ngliling Wahyu, mesem, rambute sing ireng njanges nglewer sithik ing pipine. Grapyak, rumaket, madoni. Ngempanake tindak-tanduk srawung senjatane wong ayu kanggo nglumpuhake atine priya.

"Aku sing maturnuwun, wis kersa mirsani barang dagangan-ku. Lan nuwunsewu, ora bisa ngeterake manjero. Nanging mengko bengi jam pitu wae, ya, dakpapag," tanggape sopir Panther.

"Aja lali karo Nyonya Wahyu, lo, ya? Lan becike aku dikabari dhisik. Jam lima."

"Aku ya maturnuwun, lo, Mas," Ngesthi sumela karo ngawek-awekake tangane.

Karyawan hotel sing padha mapag, mundur, bareng ngreti yen sing mudhun Panther tamune hotel sing mau esuk.

"Jam rolas. Isih ana wektu kanggo salin lan dandan. Aku marem, lungaku menyang Surabaya wektune tanja, ora kebuwang muspra. Bisa nonton lokasi calon pabrik ing PIER, bisa ngestreni undangane *launching* Property Mahkota Raya," ujare Wara nalika mlebu lift.

"Nanging ya kesel uga, ya, Mbak. Mau rasane prampang ngono, neng ara-ara kana mau," saute adhike.

"Yen kowe kesel, ora papa mengko lerena wae ing kamar."

"Ora. Aku isih kepengin ngangsu kawruh njampangi kegiyatane Mbak Wara, kok. Donya anyar sing perlu daksemak."

*

"Dospundi, Pak?"

"Pulisi saiki wis edan kabeh. Ing tingkat apa wae jalukane disogok. Mrihatinake banget negara iki! Mongsok kanggo ngetokake Adreng dijaluki dhuwit rong yuta. Terang-terangan, kuwi, neng kantor pulisi kana!" Bapak maratuwane terus akeh-akeh crita marang Pembayun prekara anggone ikhtiyar ngluwari putune. Sing dicacad pulisi, entek amek kurang golek. "Huh, upama jaman aku isih kuwasa biyen, krungu kaya ngene iki, o, sida dakrangket pulisi kaya Kapten sing jaga sel kuwi. Wong njaga tawanan kok ya didhuwitake! Kranjingan tenan, Alat Negara saiki!"

"Inggih sampun. Mangga dhahar rumiyin. Kula sampun, kok."

Pembayun Ratri sawise ngaturi dhahar, banjur nggledheg kursi rodhane menyang pawon. Ketemu Sakri sing uga lagi madhang ing pawon.

"Kri. Kowe aja kesel, ya. Bubar mangan kuwi aku mengko terna niliki Mas Adreng. Aku uga ngajak Yem, ben sing nyurung kursiku."

"Inggih, Bu. Sendika."

"Yem. Kowe dandana. Aku ya dakdandan."

Nalika njupuk salin ing lemarine, Pembayun ora lali njupuk dhuwit kontan simpenane ing pethen, sayuta rupiyah. Dijir, terus digolekake amplop, diamplopi, dilebokake tas, digawa sangu lungan iki mengko.

*

27.

Ketemu Bathari Satiti

ACARA *Soft Opening Launching* diramekake dening Ireng Maulana *and his band*, lan penyanyi kondhang kaya Dewi Gita, Harimukti, lan Si Bocah Giovani. Uga ana tontonan sulap, sing dadi incerane bocah-bocah sing padha dijak nekani *launching* kono. Ing ruwangan digelar pameran maket gedhong sing bakal dibangun. Pirang-pirang maket diperang-perang dadi profil. Lan mesti wae ana booklet, peta, gambar dhenah. Saben perangan ana sing njaga minangka dadi juru penerange. Sing rawuh ing kono, wong pancene wis wayahe dhahar awan, bisa mundhut dhahar kanthi kepenak. Sambi dhahar bisa mirsani kahanane pameran, lan ngrungokake musik. Nanging arep ngersakake lungguh ya disediyani kursi mrenca-mrenca.

Wara lan Ngesthi mlebu ing kono kanthi kalem wae. Swasanane pancer beda karo dhek ana PIER mau. Adhum, adhem, ayem. Wara mlebu ruwangan pameran kaya-kaya luwih nengenake ngrahabi anane pesta katimbang ngleksanani tugas arep tuku lan milih bagiyana saka Gedhong Mahkota Raya sing arep dibangun ing dhaerah Ngagel Surabaya kuwi. Mula lakune karo nggandheng adhike sing ora kalah ayu, karo ngomong ngecipris ngrembug prekara Jim Faraday sing banget ditresnani. Nglungake undhangan marang panampa tamu sajak ora kanthi niyat kang gumathok.

Nglirik mbakyune, Ngesthi iya banjur asikep mengkono. Ngrungokake tenan kojahe mbakyune kang jebul wis duwe congcongan priya bule. "Kowe seriyus, Mbak?"

"Sajake ngono. Marga Jim sajake nggatekake banget karo usul-usulku bab ngelar investasi Pabrik Boneka *Pretty Girls* iki. Aku kepengin tresnaku marang priya iki uga murakabi banget kanggo raharjane bangsaku," mangsuli mengkono sinambi ngguyu mlengeh, seneng banget.

"Ha, ha, ha! Wong ya keturunane Keluarga Pejuwang! Ya wani kurban apa wae, hi-hi-hi, kanggo raharjane bangsa. Tresna asmara dikurbanake kanggo raharjaning bangsa," Ngesthiratu katut bungah, mlebu ruwang pameran tetep gandhengan tangan karo mbakyune.

Mlebu ruwangan sajak ora nggatekake gatine pameran, nanging sing dijujug dhisik dhewe nggon hidhangan panganan, bagian buwah-buwanan. Mana suka. Putri-putri Keluarga Pejuwang, kanthi ulat bingar, njupuk buwah sing wis oncekan lan irisan, digawa mlaku-mlaku ing ruwang kono karo diemploki nganggo garpu cilik, sasunduk-sasunduk. Luwih memper andher ing pasamuwan pista katimbang ndeleng pameran bisnis. Nitik sandhangane kang modhis, pawakane kang seksi, pakulitane kang mrusuh, rupane kang ayu, tingkahe kang bebas gumbira, malah akeh sing ngira tekane putri loro kuwi ing kono mung kanggo sedhep-sedhepe sawangan pista. Dudu tamu penting. Mangka sarana samudana satemene Wara Pramesthi iya ora kilap maspadakake maket-maket sing digelar ing kono. Kepara nganggo mripat nalar katimbang mripat wadhak.

"Iki sing aku dikon milih. Jogan lima lan enem. Satemene yen manut ambane mono saben jogan padha wae. Uga wangun dhasare ora bisa brubah. Nanging ing kene jogan enem kok dienggo ruwang pamer, dudu kantor. Mangka bakale mbesuk dienggo kantor kendhaline pabrik ing PIER. Aku mesthi golek conto ruwangan sing ditata lan dipraborti kanggo kantoran. Ora sah pleg, nanging bisa dakdadekake cekelan kepriye kira-kira

bakal ngature prabot," Wara karo mamah irisan pelem crita medhar nalar marang adhike. Ora lali njupuki *booklet* utawa kertas keterangan sing lumadi ing kono.

"Ngene kok ora ngundang wartawan televisi, ya?" ujare Ngesthi kesengsem nontoni kahanan.

"Biyasane ana, kok," mbakyune nyaut. "Mbokmenawa wartawane telat, utawa kene direkam dhedhelikan."

Lelagon ing panggung diselani acara pitepungan karo para dhireksi lan unit marketing Property Mahkota Raya. Juru wicarane pinter banget anggone ngomong, nganti para dhireksi sing padha ngadheg ing panggung dipidana dadi kaya bintang-bintang film sing nampa anugrah Oscar wae. Acarane katon wah, regeng, gumbira lan ngresepake. Saben bintang kajaba disebut jenenge uga banjur dicritakake sarwa sethithik riwayate, ora lali dicandra pawakane utawa sandhangane sing aneh-aneh, ndadekake ger-geran.. Sethithik, nanging narik kawigaten, marga kebak humor.

"Sakjane yen nyekseni kahanan kaya mengkene iki, Indonesia wektu iki isine lelakon ora mung gegeran wae, ya, Mbak? Akeh wong suka, akeh wong ngguyu. Ora udrek lan sarwa cilaka kaya sing digiyarake ing pawarta televisi kae!" komentare Ngesthi-ratu ing selane guyu.

"Pancen wong urip kuwi bisa milih ing papan masyarakat dhewe-dhewe. Sing seneng politik, sing seneng bengkerengan, ya kana ben bengkerengan. Sing seneng urip pista andrawina, kepenak, kondhang, ya kana padha dadi penyanyi apa pemain sinetron. Bebas manut pilihane dhewe-dhewe, kok. Gusti Allah ora nglarang. Lan ing ngendia negara padha wae. Ana babagan sing ngrasa cilaka, ana babagan sing ngrasa gumbira. Ing Amerika ya ngono, ing Negara Cina ya ngono. Ana sing sugih nanging cintraka, ana sing mlarat nanging raharja. Bisa milih urip mana suka. Mula yen ngreti ngono, kenapa kita ora milih urip sing sarwa seneng lan kepenak wae? Iya, ta?"

“Nanging ing Indonesia iki rasane urip mung tansah gegeyan wae, lo, Mbak.”

“Kuwi rak jarene pawarta ing televisi lan koran. Nyatane kowe ya urip ing kene rak tetep bisa milih, karepmu arep urip sing kaya ngapa? Kowe wingi ya nyoba urip bengkerengan ing Gedhong DPR, ya bisa. Saiki neng kene, sarwa abyor lan tentrem, ya bisa. Manut pilihan kita, ora ana sing nglarang. Bisa uga politik, ekonomi, hukum, agama padha ngecakake karahar-jane urip kanthi prinsip angger-anggere dhewe-dhewe sing banjur bentrokan karo angger-anggere liyan, nanging tetep wae naluri kita sing tetep milih ngecakake urip sing kepriye.”

“Tetep nglakoni renaning ati, tindaking suku, kedhepe netra, ndhas buta pating jenggeleg malang marga daksampar daksandhung, jare Raden Premadi, ya, Mbak? Nanging wong Indonesia akeh sing ora bisa milih, Mbak. Akeh sing sarwa kepeksa. Upamane kepeksa urip mlarat, rekasa makarya, kecingkrangan sandhang pangane, marga paekane wong liya bangsa dhewek sing ngereh negara.”

“Pancen kuwi singjenenge penindhesan hak asasi. Akeh sing kepeksa ora bisa milih. Nanging dhasare urip, Gusti Allah maringi urip jangkep, klebu waras lan bebas milih. Angger manungsane gelem nggaduh paringane Allah kanthi syukuring ati, oleh waras lan pareng milih kuwi mesthi bisa ndadekake uripe kepenak. Yen kowe Diparingi waras, kowe miliha urip sing kepriye, mesthi klakon. Lan daktuturi, kowe miliha urip kang atimu bungah. Aja nelangsa, aja sedhiih. Ing negara sing jaremu mau akeh sing ora bisa milih, kowe isih bungah, marga pilihan atimu pancen kuwi. Gusti Allah kuwi tansah maringi apa pepenginan uripmu, kok, anggere koksесuwun ora kanthi sambat lan nelangsa. Yen kowe sambat lan nelangsa, ya kuwi urip sing Diparingake, uripmu rekasa.”

“Mbak Wara bisa kandha ngono marga Mbak Wara pintar, sugih, kecukupan.”

"Koksengguh marga pinter ya kena, sakarepmu. Dakkan-dhani, ing Indonesia iki wis akeh wong pinter, sugih, kecukupan, nanging uripe lara-laranen, ngrasa rekasa lan sengsara, atine ora tentrem. Mangka kowe ngreti, Indonesia iki beda karo Ethiopia, negara cengkar ing Afrika sing nganti telung taun ora tau oleh udan. Indonesia iki subur, bumine isih bisa aweh pangan padununge sing rong atus yuta uwong. Mesthine saben wong bisa urip ing kene kanthi kepenak. Kari ndulu carane mikir. Yen kowe kepengin sugih lan kecukupan kaya aku, ya caramu nyandra urip kuwi nirua aku. Dakkira yen urip ing Indonesia iki, urip kepenak apa ora kepenak kuwi ora gumantung kahanane negara, geger apa ora, mlarat apa sugih, nanging gumantung marang swasana atine dhewe-dhewe. Kowe ngarani aku pinter, sugih, kecukupan, marga panjurung swasana dhasar atiku pancer mengkono Aku Diparingi waras lan bebas milih, mula aku ngaturake maturnuwun sarana nanjakake warasku lan bebasku milih, nanjakake peparinge Allah kang paling aji tumrapku kuwi. Warasku lan bebasku milih daktanjakake tenan dadi semangate uripku, minangka atur panuwunku marang paringane Gusti Allah." Si Mbakyu Wara Pramesti anggone gumremeng mengkono ora kanthi ulat suntrut, nanging karo nyecamil buwah kates kang wis diiris i kubus-kubusan.

Diselani omong gremang-gremeng mengkono, ing panggung acarane terus lumaku. Cucuk laku wicarane lantip, sadhengah tembunge nyengsemake atine sing padha andher. Dadi gergeran lan cekikikan.

"Kang jumeneng ngagem *Shanghai-dress* abang kerlip-kerlip kaya abyore lintang ketiga tanpa rembulan kuwi asmane Bathari Satiti. Guwaya lan pawakane, gunung kembare, ora kalah karo Dolly Parton, bintang film Hollywood sing kondhang dielemen-marga mentheke payudarane paling apik sajagad; nanging yen wis gelem obah lenggak-lenggok, Bathari Satiti iki seksine ora kalah karo Britney Spears. Jabatane ing Mahkota Raya *sales promotion and marketing manager*. Pesta awan iki ing kene iki krasa

resep lan nyenengake ora bisa ora ya marga kreasine Ibu Bathari Satiti kuwi....!" ujare MC-ne.

"Sapa jenenge kuwi, Nges?"

"Embuh. Bathari Sapa ngono!"

"Bathari Satiti! Oh, kuwi ta, Bathari Satiti! Kaya Dolly Parton! Hahaha!" Dhisike Wara kaget, adreng kepengin namatake wonge, nanging enggal dislamur ngguyu nyekakak, supaya kagete ora konangan wong liya. Ora ketemon utawa dicireni Nges-thi adhike. Wara kudu enggal nyamudana, ngumpetake sapatemon kuwi. Bathari Satiti!

"Apane sing lucu, ta, Mbak?" Ora wurung Nghesthiratu ya ngrasa aneh karo sikepe mbakyune. Anggone ngguyu kok cekakakan. Mangka liyane mung mlengeh.

"E, kok dipadhakake karo Dolly Parton. Kowe ngreti, sapa Dolly Parton?"

"Gak. Sapa ta?"

"Dolly Parton kuwi penyanyi *country*, pancer kondhang ing Amerika Serikat kana. Ora mung marga nyanyine lan gitarane, nanging uga plenthune payudarane. Dheweke mongkok banget karo payudarane, mula tansah dipamerake ing saben dheweke manggung kanthi pamrih supaya penggemare ora gela nyawang penampilane. Awak kang becik kuwi paringane Allah, lan yen bisa nyenengake liyan, kenapa kudu ora dipamerake? Jare Dolly Parton, tugase ing urip ing donya kuwi nglelipur wong liya, ora preduli nganggo suwarane, ketrampileng nggitar, apa mlenthune payudarane. La iya, ing Amerika kuwi nduwe payudara apik wae kena dienggo urun golek rezeki. Ing kene, aku isik meksa nggeguyu ngakak, ora bisa dakempet. La coba tamatna payudarane sing nganggo *Shanghai-dress* abang kae, apa kira-kira dheweke ya nganggo filsafate Dolly Parton?"

"Ah, MC-ne ngawur. Angger ngomong, waton golek guyu thok wae. Wong sing nyandhang *Shanghai-dress* kae ing pernah dhadhane ya rapet ngono, lo. Ora katon mlenthune. Malah le-

ngene lan pipine sing katon mulus kaya Titiek Puspa ora disebut-sebut. Sanajan wis rada tuwa wong kae isih katon ayu, ya, Mbak!"

"Sing dakgeguyu pancen promosine Si MC. Kaya ngana kok jare memper Dolly Parton. E, kaya ngono ta, wong tuwa sing disebut ayu kuwi!" omonge Wara ketara sengak.

Pancen, omongan sing pungkasan kuwi omongan slimuran. Dislimurake. Sing satemene Wara ngepenake sapa lan kepriye ta, Bathari Satiti kuwi. Dheweke kelangan ngendikane ibune, wong sadonya iki ora ana sing ngembari jenenge, Bathari Satiti. Wong iki ta sing dibutarepake dening ibune? Wong saiki ibune wis lumpuh, ya mesthi wae kalah. Kalah samubarange, ya tampile ing umum, ya sempurnane awake, ya palungguhane ing masyarakat. Meh wae Wara mau arep crita marang Ngesthi, yen Bathari Satiti kuwi dhemenane bapake. Ibune sing crita. Nanging sabrebetan kuwi uga critane diempet, ora kewetu. Ora sabaene yen wong liya ngreti yen Bathari Satiti kuwi dibutarepake dening ibune. Sanajan Ngesthiratu, adhike. Luwih becik ora ngreti, ora krungu, lan ben nyawang Bathari Satiti apa blegere, tanpa purbasangka elek. Lan malah Wara ya ora arep crita marang ibune, yen dheweke wis ketemu karo Bathari Satiti. Rerasan bab Bathari Satiti, wong wadon liya pepujane bapake kajaba ibune ing keluwargane, luwih becik diputus samene wae, ora ngambra-ambra dikonangi wong liya-liya. Apa meneh saiki Wara ketemu Bathari Satiti ing Surabaya, nalika bapake lagi dhines ing Singapur. Adoh lete. Ngendikane ibune kok sajak ora mathuk. Emosine mudal, kegedhen rumangsa. Apa maneh bapake lunga dhines nyang Singapur marga wigati banget, ora bisa digajuli pejabat liya, marga prekarane wis kari *finishing touch*. Wara ya mung nyathet Wong Wadon Bathari Satiti kuwi dadi binggete srawung keluwargane. Mumpung cedhak, sanajan mung bingget-binggetan Wara Prameshti kepengin tepung luwih raket. Nuruti pepeginane, Wara terus marani Bathari Satiti, ora kadi wakile Pabrik Boneka *Pretty Girls*, nanging luwih nyalawadi kaya kucing ku-

wuk ndhedhepi manuk greja, kadi wakile Keluwarga Pejuwang Doktor Insinyir Budi Prabawa.

Pitepungan ing panggung rampung, acara musik lan nyanyi diterusake. Para dhireksi mau mudhun panggung banjur mblawur maneh karo para tamu, melu ngladeni tamune. Saiki wis genah kalungguhane, dadi para tamu anggone njaluk katrangan saya luwih tumanja.

“Ayo nyedhaki Bathari Satiti, yo,” pangajake Wara marang adhike.

“Kowe kok adreng kepengin nyedhaki wong kuwi. Apane ta, sing narik kawigatenmu?”

“Alah ya mung kepengin arep weruh cedhak, apa cocog diparabi Dolly Parton ing ruwang kene. Kepetung nyetitekake mlenthune payudarane.”

Ora. Wara ora arep blaka marang adhike, kenaapa dheweke ketarik banget karo Bathari Satiti. Mula omonge dislingerake. Nanging bab payudara kuwi mbokmenawa bener. Wara kepengin weruh cetha kaendahane wanita kuwi, kepetung kaendahane pawakane, kenapa kok nganti bapake kepencut. Wara pancer kemecer ngreti saya akeh bab wong wadon saingane ibune kuwi. Saingan ngrebut tresnane bapake.

“Aku makili Pabrik Boneka *Pretty Girls* Cikarang. Apa bisa nyuwun katrangan luwih akeh bab jogan lima lan nenem?” Wara nepungake dhiri karo gayane sing merbawani.

“*Pretty Girls?* Lo, jarene Jim Faraday sing arep teka dhewe?”

“Nuwunsewu, Jim dhek wingi oleh undangan ndadak menyang Houston. Penggaweane dipasrahake marang aku. Jenengku Wara Pramesthi.” Karo ngacungake tangan, Wara nyoroti praupane, mripate, irunge, lambene, janggane, terus mengisor nganti tekan mlenthune payudarane Bathari Satiti ing wektu mung saklerapan. Pancen wadon setengah tuwa kang kerawat kasulistyané. Ora mokal yen wong lanang gampang kepikat srawung karo wanodya iki, apamaneh priya saumur-umurane bapake.

"Bathari Satiti," nyandhak tangane Wara karo nyebutake jeneng, lan terus omong grapyak. "Mesthi Jim kepranan duwe wakil kaya sliramu, ya. Ayu merak ati, hihihi."

Ngreti Wara wakil saka *Pretty Girls*, banjur wae Bathari ngomong basa Inggris *casciscus-casciscus*.

Wara ora nepungake adhike. Wara ora kepengin adhike ngreti yen ibune mbutarepake wong wadon kuwi. Lan ora kepengin Bathari Satiti ngreti yen Ngesthiratu kuwi adhike. Wong tekane mrene prekara bisnis, kok ngajak-ajak adhike barang. Lan, sing banget dilewadi, aja nganti Bathari ngreti yen dhevewe kuwi putrane Budi Prabawa! Aja nganti! Nanging Wara dhewe anggone kadereng kepengin ngreti uripe pribadi Bathari banget. Mula ing selane ngomong bisnis, dheweke ndhedhesi pitakon-pitakon sing sipate pribadi, kaya para wartawan saiki yen ndhedhesi pitakon rahasiyane negara marang pejabat. Bener ibune, Bathari Satiti pancen tipe wadon kang lenjeh, nanging disanggari sifat intelek kang mumpuni. Omonge, eseme, pilihan rembuge tansah mranani ati, tansah kababar kanthi niyat men-cutake wong sing dijak rembugan. Ora lidok yen wong lanang sanajan pejabat agung gampang kebandhang marang dheweke.

*

28.

Adreng Dibebasake

PEMBAYUN RATRI disurung kursine dening Yem nemoni Adreng ing kamar 3B. Sakjane wis akeh sing dingreteni saka ngrungokake kandhane maratuwane, nanging meksa isih kepegin ngrungokake saka critane Adreng dhewe. Kenapa kanckancane wis padha ditokake kok Adreng durung. Critane panggah, Adreng sing tanggung jawab atas polahe klompoke. Lan semangate makantar-kantar kepengin ngrombak tatanan pangreh kang korup.

"Aku tetep keri neng kene ora papa, Bu. Mengko yen bapak rawuh aturana mrene, ben pirsa yen aku ya duwe dharah pejuwang. Lan mengko pulisi yen weruh bapakku sapa, mesthi bakal mungkret! Eyang wis kandha yen tilas pejuwang sing nam-pa Bintang Gerilya, isih wae pulisi nyepelakake. Mengko yen ngreti kalungguhane bapak, pulisi mesthi keblerengen!" nge-cuprus omonge Adreng. "Mesthine ibu ora perlu tedhak mrene. Ngisin-isini wae. Ngetarani yen ora eklas putrane dadi pejuwang. Apamaneh ibu ngagem kursi rodha ngono, katon ora ndayani. Wis, ta, aku slamet kok Bu, neng kene. Mengko bapak sing bakal ngetokake aku, mrantasi gawe."

"Aku ki ibumu, Dreng. Ora bakal tega ngreti anake dikunjara."

"Dikunjaraa kae wong ora prekara kriminal. Nanging marga berjuwang mbenerake tata tumindake pangreh kang ora adil! Aku mongkok, Bu."

"Mengko dakuruse. Mau Kapten Samiaji brejanji mberesake urusanmu."

"Aja gelem kompromi, lo, Bu. Yen dijaluki dhuwit tebusan aja diwenehi. Aku iki berjuwang mbrastha korupsi lan sekongkelan. Ibu aja sekongkelan. Kuwi uga wujud KKN, budhaya sing kudu dibrastha."

Pembayun Ratri digledheg Satiyem nemoni Kapten Samiaji sing lagi maca koran.

"Pripun, Bu, putrane? Pembrontak, niku, Bu. Mbebayani negara. Dikurung pun meh 60 jam, tesih dereng kapok. Emoh tandhatangan niki, le, berita acarane. Pun, kajenge medhak nganti kapok dheweke," nginguk saka suwalike koran Samiaji wis mundhamana. Wong wadon ing gledhegan ora dimanggakake ora barang. "Mengke yen ajeng kondur tapakasta teng absen buku tamu mriku, Bu."

"Pundi berita acarane? Kula sing tandhatangan. Anak kula ajeng kulabeta mantuk saniki," ujare Pembayun Ratri, karo terus marani ngadhep mejane pulisi maca koran.

"Lo, mangga. Syarate pun ngretos, ta? Ibune inggih saged tandhatangan. Nanging mengke nggih tandhatangan serat pranyatan, yen putrane pun bakal mboten demonstrasi ngongkreh-ongkreh pangreh negara malih. Lan ampun kesupen, kedah mbayar ijole mecahke kaca mobil, kalih yuta kencèng, saweg putrane saged medal."

"Menika wonten setunggal yuta. Namung menika. Saged mboten?" omonge Pembayun cekak aos. Muni ngono karo nyelehake amplop bungkusian dhuwit ing meja sing diadhep.

Weruh amplop, Samiaji gage gumregah, korane dibuwang. "Pinten, Bu?"

"Setunggal yuta."

"Wahdhuh, sakjane kalih yuta. Tambah setengah yuta melih saged, ta, Bu?"

"Boten saged. Namung menika."

Kapten Samiaji nyeret amvelope, terus ngijir dhuwite. "Nggih, ngggih. Sakjane niki teksih utang. Cobi, regine kaca mobil kijang patroli pulisi niku napa angsal kalih yuta? Gek dereng ongkose masang. Mangga ditapakastani berita acarane. Niki kula tikke serat pranyatan yen Ibu tanggung jawab putrane boten bakal demonstrasi melih, nggih? Asmane Ibu sinten? Ratu Mbayun? E, Pambayun Ratri? Sekedhap."

Samiaji terus marani juru ketik, ndhikte surasane layang pranyatan. Cepet rampung, wong kabeh wis cumepek jangkep. Mung kari ngetik jenenge sing tandhatangan, Pembayun Ratri. Rampung, terus balik menyang mejane. Pembayun dikon tandhatangan.

Sadurunge tandhatangan, Pembayun maca layange.

"Kula mboten angsal kwitansi?"

"Lo, mboten, Bu. Mriki niki rak sanes kantor lelang? Sanes toko prabot rumah-tangga, dibayar barang keri diwenehi kwitansi. Ibu kersa tandhatangan berita acara niku nggih tegese syarat maringi yatra niki pun katut teng surasane niku. Mangga, putrane kula dalne."

*

29.

Ngesthi Ketemu Wartawan TVPS

"HALLO, Swara Kejawen!"

"Heh, Mas Wartawan! Lagi apa, Mas, neng kene?"

"La kono, lagi apa? Dadi penggembira, ya?"

"Wah, ngenyek, ki! Rupaku apa wis *artifersial* kaya mengkono? Ayu ning murahan?"

"Eh, guyon! Guyon! Aja lara ati. La yen wingi, neng Gedhong DPR kae kono genah nyangklong tas rekam karo corong rekaman. Golek berita. La bareng saiki neng kene, kono genah kaya peragawati ngono. Ngelingake aku marang Michelle Pfeiffer ing film *Up Close & Personal*."

"Maturnuwun, aku dipadhakake karo wanita sing wis duwe anak loro," Ngesthi mencep, tandha ngreti sapa sing disebut kuwi.

"Lo, karepku ora tuwa-enome, Rek. Nanging solah bawamu sing *fit and proper* dadi rerenggane swasana suka andrawina iki, lo."

"Maturnuwun maneh, dipadhakake karo wong pilihan dadi dhirektur bank."

"Embuuh, wong kok mbantah terus. Anu, apa Swara Kejawen uga diundang ngliput mrene? Diangkah melu mromosekake Property Mahkota Raya iki?"

"Ora. Isih adoh, Swara Kejawen nglanjak prekara *property*. Yen sampeyan tugas, ya? Endi kamerane?"

“La kae, disediyani papan sing kepenak neng kana. Methok. Kabeh keblat bisa disorot saka kana. Kanca kameramanku sing njaga kana. Aku oprasi dom sumuruping banyu, campur bawur karo para rawuh lan nguping kepriye rerasane bab promosi iki.”

“Wah, mbok aku diajari carane oprasi, Mas. Aku iki mung dadi turis, kok. Nganggur. Mung ndherek mbakyuku. Kae, klambi ijo sing lagek rembugan karo Dolly Parton. Heh, ning aja mrana dhisik. Ayo, aku ajarana nguber warta sethithik.”

“Ayo. Cedhak Cah Ayu we, aku dhemen wae! Aku kelingan jenengmu populer ing Swara Kejawen Ngesthiratu, sing sok nggenteni sing tunggu brok pilihan lagu awan, Swandayani. Kowe kelingan jenengku apa ora.”

“Genah Mas Graita Digdaya ngono. Aku rak ya sok njinggleng pekabaran TVPS, sing munculake sampeyan.”

Marga oleh kanca wartawan TVPS, Ngesthiratu pethal saka Wara Pramesti, lan ora ngreti blas prekarane Bathari Satiti sing nlusup dadi eri ing daging kluwargane. Ora ngreti babar pisan yen mbakyune anggone nguber nyedhaki *sales promotion & marketing manager* Property Mahkota Raya kuwi luwih nengenake ngureg pribadine katimbang prekara bisnise.

“Ibumu nyedhaki dhirekturku. Sajake bakal seriyus Swara Kejawen mborong jam siyarane telenovela esuk ing TVPS, nggenteni *Maria Rosalinda*.”

“Kok kowe ngreti? Apa kowe kenal ibuku?”

“Rak Bu Widya, ta? Dhirektris Jaya Jawi Jaya Nuswantara? Jare telenovelane nganggo basa Jawa, kaya ciri-cirine Swara Kejawen. Kowe didhapuk ngiseni swara ora? Mesthine ya didhapuk, ya, wong swaramu mligi lan renyah ngono, pantes kanggo paraga wanita kang ethes.”

“Nanging sajake ora kanggo rol putri, marga sing dadi Carolina Alicia Machado, ayu lemu lan polahe rada klemak-klemek. Mbak Widya isih golek wong Jawa sing basa Jawane medhok Jawa Tengahan, ora criwis kaya aku. Dhek wingi daktawani swarane Mbak Yem, pembantuku. Embuh dienggo sulih-

swarane Victoria Ruffo, embuh dienggo sulih-swarane Alicia Machado, kiraku klemak-klemeke cocog. Nanging durung dites. Muga-muga cocog."

"Eh, swara pembantu ing telenovela dadi rol?"

"Sing perlu omong Jawane medhok lan alus. Wong omong Jawa payu bisa kanggo penguripan. Timbang jaman kepungkur, kepinteran nggunakake basa Jawa mung dienggo bahan lelucon kethiplakan. Eh, eh, Mas Graita! Kae mbakyuku kok sajak ngo-mong seriyus karo Bathari Satiti. Apa kowe ora perlu ngrekam?"

"Okey. Eh, Dhik Ngesthi. Mengko sore sampeyan apa ya diundang Mahkota Raya nyang Hotel Elmi? Yen mrana mampira kamarku. Aku diinepke neng kana. Kita bisa ngomong prekara bos-bos kita, ngrasani perkawinan antarane TVPS karo Radio Swara Kejawen. Aku seneng basa Jawa mlebu televisi, basa Jawa dadi komunikasi massa jaman teknologi lungit. Basa Jawa ora mung moncer kanggo srawunge wong jaman Krajan Mataram thok. Basa Jawa ora dadi basa museum."

"Aku mono sore mengko nganggur, kok. Bisa wae aku mrana. Mengko daknjaluk idin Mbak Wara. Acarane kono jam pira?"

"Jare acarane sing diundang mung pers thok, konperensi pers. Yen acarane tenan ya jam pitu. Nanging yen arep omong-omong kowe ya mranaa sore-sore wae."

"Okey. Kene, aku njaluk kartunamamu, dienggo koleksi. Anu, cathetna nomer kamarmu ing Hotel Elmi mau. Sip. Mengko dirembug meneh. Saiki kae rekamen. Adhuh, eman, wis pisah. Mbak! Mbak! Sik. Sik. Iki wartawan TVPS, lagi tugas ngrekam pesta promosi iki. Ngomonga karo Bathari Satiti maneh, Mbak, ben direkam, lan mengko disiyarake ing TVPS," pambujuke Ngesthi marang Wara.

"His, aja! Ayo, wetengku wis klikikan, ayo golek sega. Ayo, Mas Wartawan. Tepungke, aku Wara, mbakyune Ngesthiratu."

"Aku Graita. Nas, Mbak, iki ora bener yen aku salaman karo njenengan. Direkam terus karo kancaku, jare. Iki rak dikira aku mburu kenalan wong ayu-ayu thok. Mangka aku lagi tugas."

"Ora papa, salaman tenan. Nanging mengko aja disiyarake. Mas Wartawan. Aku pesen tenan, aku lan Ngesthi aja dikatutake direkam ing kameramu saiki, ya? Iki bener-bener, lo, ya. Andherku lan Ngesthi ing kene *off the record*," ujare Wara marang Graita.

"Kena apa, Mbak?" Ngesthi miterang.

"Wis, ta. Nggugua aku!"

"Nanging aku mengko melu Mas Graita iki. Oleh, ya, Mbak?"

"Oleh, nanging aja dadi objek pekabarane! Janji!" Ketara yen Wara asal ngomong wae. Tanpa kakehan pikir, angger oncat saka rekaman pekabaran televisi.

"Swear! Ning kena apa, ta, Mbak?"

"Top secret! No comment!"

*

30.

Dhebat Prekara Pangreh Korupsi

"DADI Ibu ngetokake aku iki karo nyogok pulisi? Ora adil! Ora mathuk karo iramane perjuwanganku! Emoh, aku ngene iki! Aku iki mbrastha korupsi, mbrastha KKN, brastha sogok-sogokan ngene iki. La kok Ibu saiki malah nglakoni tindak nistha ngene. Rak percuma anggonku berjuwang ngreformasi tatanan negara bubrah iki! Sakjane aku luwih becik tetep dikunjara, dadi kurban kaculikane pangreh! Aku kepengin disekseni bapak! Aku mongkok!" ujare Adreng Binathara. Metu saka sel B3, dheweke ngetutake ibune sing digledhog Satiyem ing plataran Polda Metro Jaya tumuju papan parkiran. Ngomong ngethuprus mancahi lelabete ibune, nanging iya ora mbanggel, uga nurut dijak bareng metu mulih. Satemene jaka bagus kuwi ya rumangsa seneng bisa bebas mardika lepas saka tahanan kono. Bebas sawise ngrasakan-ake sumpege ing sel sajrone rong bengi setengah dina kuwi.

Pambayun Ratri ora kober mangsuli nalika lagi digledhog marani Baleno biru. Tekane rombongan kuwi dipapag dening Sakri kang cepetan mbukak lawang mburi, nulungi Pembayun numpak montor, dene Satiyem gage nglempit kursi rodhane, terus dilebakake nyusul bendarane.

"Kowe lungguha ngarep, Yem. Adreng ben jejer aku kene," printahe Pembayun. Padatan Adreng tansah lungguh jejer sopir, utawa nyopiri pisan. Nanging wektu-wektu kang gawat ngono, Pembayun kang dadi pangreh, apa printahe dituruti dening

keluwargane kabeh. Sakeluwarga kabeh suyut marang wong wadon lumpuh kuwi. Ora marga duwe rasa mesakake, nanging marga pancen ngerehe wicaksana, patut diaji-aji. Dalah kakunge, lan Eyang Sasrapembudi maratuwane, uga ering marang Pembayun Ratri. Keluwarga pejuwang kuwi dadi semarak uripe, antara liya ya marga pangaribawane ibu kang dominan lan kajen ing keluwarga mau. Pancen Pembayun Ratri, dadi pujere panggulawenthah keluwarga, dadi jurumudhine kapal keluwarga. Dudu kapten, nanging jurumudhi.

Baleno biru metu saka Polda, Sakri takon, "Kondur menika, Bu?"

"Anu, Kang. Mampir Gedhong GKBI, sabrang Semanggi. Pantherku dakparkir kono wingi kae," wis disaut dening Adreng.

"Ora bisa liwat langsung, Mas. Ana demonstrasi tutuge wingi. Kene kudu muter," ujare Sakri. Lan terus golek dalam muter tumuju Gedhong GKBI.

"Aku dakkudhun kene wae, ya, Bu. Dakmelu demonstrasi kae."

"Aja! Muliha dhisik. Elinga, aku wis tandhatangan brejanji yen kowe ora oleh demonstrasi maneh," sentake ibune.

"Ibu mau sakjane ora perlu brejanji ngono. Ora perlu keraya-raya nyogok pulisi. Pira mau, Bu? Njaluke rong yuta, rak iya, ta?"

"Adreng! Kowe ki anakku. Aku iki biyung sing kanthi nurani. Ora bakal tega anake nampa kasengsaran. Kabeh biyung mesthi mengkono, sanajan mung biyunge macan apa singabarong!" ujare Pembayun sereng.

"Nanging wong aku lagi berjuwang ing tindak bebener, Ibu mesthine ora sah nyogok-nyogok mengkono marang pulisi. Negara kita iki lagi krisis tata pangreh praja, Bu. Pangrehe padha korups! Pulisi, jaksa, pejabat nampa sogok-sogokan dadi pokoke udreg persoalan bangsa."

"Adreng! Kowe kena wae berjuwang mbrastha korupsi. Nanging ora kudu njeblos ing sel dhisik. Perjuwanganmu muspra yen mung kokadani wani kurban dikunjara mengkono. Kowe dadi tumbal, nanging negaramu ora owah ora barang. Ngono kuwi perjuwangan nglengkara! Padha wae kowe ngengleng, nglalu, bunuhdhiri. Mula luwih becik aku ngetokake kowe nganggo gendhing wiramane jaman, nyogok-nyogok, nanging kowe slamet bisa metu saka kono. Aku lila ora gela ngeculake dhuwit sayuta, wong nyatane aku bisa. Ora dakgetuni. Marga karo dhuwit sogokan kuwi aku oleh kebebasanmu. Kowe bisa nutugake perjuwanganmu. Kekuwananmu berjuwang ora keprethes ing sel kana mau!"

"Nanging Ibu mau rak tapakasta aku ora oleh demonstrasi maneh. Aku rak ora bisa utawa ora wani gawe ontran-ontran ing DPR maneh, Bu?"

"Perjuwangan brastha korupsi lan KKN kuwi ora mung sarana demonstrasi thok. Malah demonstrasi kuwi cara kang paling premitif tumrape peradhaban madeg masyarakat demokrasi abad 20. Hirargi kang paling asor lan kasar. Jaman biyen, jaman revolusi Prancis, mbokmenawa kuwi senjata kang ampuh. Nanging saiki, jaman tehnologi moderen, kaya ngono kuwi bisa dilumuhake sarana teknik-teknik anyar. Tehnik-tehnik komunikasi kang lungit. Komunikasi kuwi senjata sing paling ampuh jaman saiki. Wiwit saka jaman revolusi Prancis nganti saprene, wis ditata peradhaban anyar sing antarane bisa ngantisipasi gerakan demonstrasi jorjoran kekuwanan kumpule manungsa kaya mengkono kuwi. Kowe kandidene wong intelek, mesthine luwih pantes mbecikake kahanan, nata negara, makmurake rakyat ora nganggo cara ngumpulake wong terus bengok-bengok ing ndalan, nanging nganggo cara ilmu peradhaban kang luhur, kang moderen. Ora bonek migunakake kekuwanan uwong, nanging tehnologi anyar, kaya dene telepon, komputer, ilmu komunikasi lungit."

"Nanging Bu, kanca-kanca mahasiswa ya padha demonstrasi kaya ngono. Pangreh negara saiki iki wis kebacut tenan anggone tumindak ora adil, anggone munasika rakyat, lan nggedhek-nggedhekake korupsine. DPR jare Dewan Perwakilan Rakyat, ing satemene ora liya Dewan Pangiles-iles Rakyat."

"Kowe dadi mahasiswa, umurmu durung cukup, keku-watanmu durung ana, nanging wis pinter nyacad liyan. Atimu kebrangas nyekseni kahanan. Kuwi kepara nyata. Nanging elinga, yen mung kokbandhani ati kebrangas thok, ora bakal kahanan iki owah dadi becik. Apa meneh modhel *blunder* kaya kowe mau, angger wis mbengok, klebu kunjara ya isih tetep mongkok dadi pejuwang!"

"La saiki ki sing dadi anggota DPR kanca-kancane dhewek. Sedulure, bojone, paklike. DPR kok kaya promosine mobil kijang wae, paman, bulik, nakndulur, kabeh padha mlebu momot num-pak mobil kijang, mobil DPR. Sing mblendhuk wetenge ya kelu-warga kono dhewe. KKN!"

"Aja tansah nyacad liyan. Rusake keluarga, rusake masyarakat, rusake manungsa, rusake bangsa, tansah kawiwitan saka anggone nyacad liyan. Marga nyacad liyan, cacat-cacatan, cacat-cinacat, klumpukan manungsa kuwi dadi ora raharja, ora jenjem, ora rukun, terus congkreh. Yen keluarga congkreh ya buprah, yen negara congkreh rakyate ya ora raharja."

"La nyatane rakyat ya rekasa tenan saiki, lo, Bu. Luwih saka 75% rakyat iki mlarat, bodho, sengsara uripe."

"Yen kowe kepengin mbecikake kahanan, ya kowe aja dadi rakyat sing 75% kuwi. Setiyara dhisik dadi golongane sing 25%. Carane, aja angger nyacad wong liya wae! Aja angger ngabruk wong liya. Kuwi racake pungkasane ora nggawe apike kahanan, nanging mung rame anggonmu kabruk-kabrukan karo wong liya kang koksalahake mau. Kabruk-kabrukan karo wong liya dadi penguripanmu, terus kowe emoh mundur saka kono. Kuwi wis lepas saka niyatmu mbecikake uripe rakyat sing 75% mau."

“La kepriye? Wong para politikus saiki nggugu karepe lan benere dhewe.”

“Wiwitana saka mbecikake awakmu dhewe. Becikna awakmu, pikiranmu, kahananmu. Terus kahanan keluwargamu, sekelilingmu, sakupengmu. Yen kowe isih kecenggah terus lagi kokbecikake kahanan kang luwih bawera maneh. Yen uripmu becik, tangggamu becik, kampungmu tata-raharja, tutuge kuthamu, negaramu, ya bakal tata raharja. Nanging yen kowe udreg wae karo awakmu, udreg karo keluwargamu, udreg tansah nyalahake politikus bangsamu, ya ora bakal kowe gawe tata raharjane kuthamu, negaramu. Ora bakal.”

“Nanging sing gawe kisruh lan udreg saiki ki rak kaum politikus, para pangreh praja! Ya kuwi sing kudu dibrastha dhisik. Digecek ben mati dhisik.”

“Urip ing donya iki ora mung gumantung para pangreh praja lan tata negarane. Luwih gumantung marang kepinteran, kebalegan, keahlian, ketramilan, wawasane lan kapribadene wonge dhewe-dhewe. Wong sing pinter balbalan ya bisa urip seneng marga main bal, sing pinter menyanyi ya kondhang jenenge marga album kasete payu, sanajan negarane geger siyer ora karawan. Sing pinter mulang muruk ya mesem-mesem marga kasil minterake bangsane. Sanajan negaramu koksengguh korup kaya ngene, nanging isih akeh wong Indonesia sing menyanyi-nyanyi lan jejogedan, uripe ora gumantung karo gegere bangsa, lan wong-wong kuwi pancen ora bisa urip pisah karo menyanyi lan njoged. Apamaneh bareng wis enek televisi, vedio, radio, loudspeaker, prekakas elektronik kuwi nyengkuyung banget marang kelantipane wong main musik, menyanyi lan menari, kanggo seneng-seneng. Ora sah preduli bab politik. Kelantipane dhewe diudi, supaya bisa urip seneng. Kowe aja nggantungake matiurip marga kahanan, aja didhikte kahanan, nanging uripa makmur marga tandang gawemu, ngudi kelantipanmu kang mligi lan marga kuwi nggawe kahanan saanteromu melu makmur. Aja gegere kahanan ndhikte uripmu, nanging lelabetanmu lan

karyamu nggawe kahanan dadi makmur raharja. Kahanane atimu uga kowe sing nemtokake, aja bingung mawas kahanan. Guru sing pinter mulang muruk, ya bakal nggawe kahanane sekolahe raharja, murid-muride makmur."

"Tapi guru saiki ya ora bisa urip mongkok raharja marga pangrehe padha korupsi. Negara korupsi. Pulisi ya ora dadi pulisi resik-jujur, marga negarane negara sogok-sogokan, wargane kaya ibu mau. Urip *makmure* marga disogok. Ora genah kabeh! Iki kudu dibrastha, Bu! Jaman sing arep teka kuwi jamanku. Dadi kudu aku sing tumindak."

"Aja nyacad dhisik! Yen tujuanmu kuwi makmurake bangsa, ora bisa sarana urip ing kunjara. Kowe kudu metu saka kunjara. Kowe kudu duwe ilmu bebek, yakuwi sanajan negaramu geger siyer kowe kudu bisa urip ora kerem. Kaya bebek kae. Sanajan banjur gedhe, tumrap bebek nglangi banyune kuwi mung sadhâha. Caramu mbebek priye? Kowe kudu duwe ilmu. Saiki kowe mung mahasiswa, ilmumu durung kecandhak. Mbenturake awak melu demonstrasi dadine ya mung ketangkep pulisi, pangreh prajane panggah methengkreng ora lengser. Kancamu mahasiswa tetep demonstrasi, ya wis ben, nanging kowe nganggo siyasat ilmu bebek wae. Tirunen mbakyumu Wara. Sinau tenan nyang Amerika. Mulih nggawa ilmu saka Amerika, ngrimuk wong Amerika supaya nginvestasekake pawitane ing kene, dadi kaperca-yane, lan bisa makmurake bangsane, rakyat urip nyambutgawe kanthi blanja lan sumbangan sosial kang murwat, nyukupi. Coba, pirang keluwarga Indonesia sing wis ditulung dening mbakyumu bisa urip seneng? Mbakyumu berjuwang makmurake bangsane ora sarana nyacad liyan lan ngongkreh-ongkreh tata negara, nanging sarana migunakake bakat ilmune. Saiki kowe dakbedhol saka sel pulisi kana mau, marga aku iki sawenehe ibu, ora bakal tega weruh anake keblinger. Aku uga migunakake ilmu bebek, ing negara hukum sogok-sogokan aku kudu tetep urip kepenak, ora ngenes marga anake klebu kunjara. Ora mung gela, kuciwa, nelangsa, sesambat. Nanging aku gemregah tandang lan mran-

tasi gawe. Bisa ngetokake kowe sarana nyogok, ya ora papa, manut gendhinge jaman saiki. Aku bisa! Banjir sogok, banjir korupsi, aku ora kerem, aku tetep nglangi kaya bebek, negara geger korup aku tetep kumambang. Nanging ya ora melu korupsi, marga uripku gumantung karo lelabetanku lan tata gaweku. Uriplku seneng apa geger sing nggawe aku, dudu jamanku.”

“Wah, nanging kuwi ngrunyam banget, Bu. Negara urip kanthi sogok-sogokan kuwi jan negara bejat tenan, Bu. Apa gunane peraturan, hukum, undhang-undhang! Apa gunane peradhaban donya kang nyiptakake kabudhayan matumpuk-tumpuk saka taun nyang taun, saka abad nyang abad, dene bangsane dhewe isih dadi bangsa sing nganggo aturan primitip, bangsa alasan? Bangsa kita mrosot dadi bangsa paria, Bu!”

“Kowe bisa mbrastha kuwi sarana ilmumu, sarana tehnologi, nganggo cara kaya mbakyumu. Kowe putra wayahe pejuwang, mesthi ora kelangan akal kanggo makmurake bangsamu. Ora liwat politik, ora liwat pangreh, nanging sarana ilmumu, sarana ilmu urip moderen. Tinimbang kowe isih dadi mahasiswa wis kudu bengkerengan karo para pangreh lan kejungkel, luwih becik merata wae sinau ilmu menyang negara manca. Mbakyumu wis menyang Amerika, saiki kowe genten nyang Jepang, apa Jerman kana. Sinau sing mrenteng mateng golek ilmu, mengko balika mrene nganggo ilmumu kuwi kowe usaha makmurake bangsamu. Dakwanti-wanti pesenku, mulih saka negara manca aja kanthi nyacad liyan, luwih-luwih nyacad bangsamu dhewe. Elinga, nyacad wong liya kuwi pawitane wong congkreh.”

“Nanging tingkah lakune para pangreh iki wis ngrusak tenan kahanane negara kene, lo, Bu. Bangsaku iki kebacut banget anggone mbrengkelo. Sakjane alame subur, nanging wonge ora padha makmur, marga salah kelola. Wis telung puluh taun....”

“Wis, ta, Dreng! Aja nyacad! Sarana nyacad liyan, karep becikmu ora bakal klakon. Nyacad, terus nyalahake, terus ngo-wahi mbenerake, dadine rebut bener, congkreh. Kuwi lelakone bangsa kita saiki. Rebut bener, padha congkreh, kaya asu kerah

rebutan balung. Wong disalahake kuwi mesthi lara atine. Yen wis padha lara ati antarane bangsa, wo, bangsa iki ora bakal bisa maju rukun. Ilangana falsafah nyalahake wong liya kuwi saka atimu, gantinen sedyamu makmurake bangsa kanthi caramu dhewe, nganggo ilmu kepinteranmu kang mligi, lan aku yakin bakatmu kuwi dudu politik praktis ngene iki. Lurunen dhisik ilmumu, lan mengko tanjakna kanggo makmurake awakmu, keluwargamu, bangsamu, uga ateges makmurake wong urip kabeh sapadha-padha. Ilangana rasa benci marang wong liya, sapa wae. Yen kowe ora benci karo wong liya, kowe dhewe dadi wong seneng. Ya kaya ekpresine penyanyi lan penari kae!"

"La terus priye yen sing kuwasa ngereh saiki ora dilengserake dhisik?"

"Dhisik dhewe sing kudu koktanting lan koksadhari ya kekuwatanmu, bakatmu, kahananmu, sumberdayamu. Kepriyea wae eleke bangsamu, mbrengkelone bangsamu, negara kang korup, kowe ora oleh kemba berjuwang makmurake bangsa. Marga kuwi wis dadi takdirmu. Kowe tinakdir dadi bangsa Indonesia. Ora bisa milih lair dadi bangsa Arab apa Cina, nanging bangsa Indonesia. Kuwi wis kersane Allah. Kowe ora oleh nelangsa, ora oleh getun, ora oleh mada apa nyacad kahanane bangsamu, utawa jamanmu. Ing jamanmu kok kowe urip kaya ngene, aja ngresula. Yen kowe ngresula, kuwi tegese kowe kuciwa karo paringane Allah. Kuwi pikiran keblinger. Dadi owahana. Kowe kudu mongkok karo kahanane bangsamu. Kowe wis Diparingi urip ing madyane bangsa Indonesia sing tanahe subur, sing wonge riyel, sing bahasane maneka warna, sing agamane sapirang-pirang, sing ideologine beda-beda. Indonesia iki negara sing kahanane sarwa beda, sugih lan endah marga beda lan maneka warna. Kuwi sing kudu dadi pokoke mongkokmu tinitah dadi bangsa Indonesia. Sawise kok ugemi yen uripe bangsamu lan kahanane kuwi sarwa beda, ayo saiki kowe golek akal kepriye anggonmu makmurake bangsamu iki sarana ilmu lan kekuwatanmu."

"Apa bisa aku berjuwang nglawan pangreh kang cendhala, yen ora nyalahake tingkahe para pangreh kuwi? Bisa-bisa aku malah kegiles ing jaman. Kaya iki mau, kejeblos ing sel pulisi."

"Sak geger-gegere negara, sak sengsara-sengsarane bangsa, mesthi muncul sing mimpin, muncul ora katut geger lan ora katut sengsara. Kowe tansaha mikir dadi wong sing ora melu geger, lan ora melu sengsara. Ing negara ngendi wae, ing jaman apa wae, mesthi dadi saringane ngaurip, wong sing pinter, wong sing adreng makarya, mesthi urip kecukupan, kemambang, sing bodho lan males dadi sengsara, kerem. Uga kahanan bangsa kita saiki, mesthi dadi ajang penyaringane uripe manungsa, penyaringan alami. Manungsa sing wekel, sing gelem makarya, mesthi bisa nyekel ilmu bebek mau. Ora katut kerem, ora katut sengsara, nanging muncul dadi pangarsane bangsa, pangarsane masyarakat. Mung ora tansah dadi pangreh praja. Bisa uga pangarsane masyarakat ing bab panglipur wuyung. Pangarsane bangsa ing babagan teknik komputer, utawa dadi ulama, dadi guru. Aja pethal ing pembudi yen kowe kuwi dadi pangarsane masyarakatmu, marga jaman uripmu iki satemene uga dadi ajange penyaringan urip alami, urip sing kepenak utawa ora kepenak," jlentreh omonge Pembayun angel diselani.

"Heh, heh! Ibu kok ora tau ngendika ngono sadurunge!" Adreng kaget krungu tembunge ibune. Cakrawala anyar tumrap dheweke.

"Pancen saprene iki sing kokenggo kaca benggala sukses mung eyangmu lan bapakmu. Kowe mongkok karo jiwa pejuwange. Pejuwange bangsa, pejuwange keluwarga. Kowe ora tau noleh aku, marga mung kokanggep wong tuwa wadon kang lumpuh, ora ndayani. Kowe lali, yen ibumu iki iya urun lan udhu akeh karo majune keluwarga. Sing marsudi lan ngrasakake wudhuku dhestun mung anak-anakku wadon."

"Ya ora ngono, Bu. Aku ngaji-aji banget marang ibu, marga swasana ngomah kana pancen rukun, regeng, ndhemenakake. Nanging meh ora ana sangkute karo kahanane bangsa lan negara.

Ibu ora tau nyacad utawa mada tingkah lakune para pejabat, para pangreh. Sing dikojahake sedina-dina mung kahanane keluwarga kang rukun, kang harmonis. Meh ora keplawur karo umete tata negara. Dadi aku ora oleh ngresula, ya, Bu, dadi bangsa Indonesia kang kahanane ringseg kaya ngene? Dadi aku kudu mikir priye, Bu?"

"Mikir yen kowe kuwi lair dadi bangsa Marga saka kersane Allah. Sengaja ora dilairake dadi bangsa Eropa sing wis makmur, sengaja ora dilairake ing jaman Majapahit sing kawentar reja-raharja sa-Nusantara, nanging ing negara sing saiki koksebut korup, KKN, congkreh. Kenapa Gusti Allah ora maringi urip kowe ing liya negara utawa liya jaman, marga kowe pancen Dipilih nampa jejibahan. Yakuwi mbecikake kahanan uripe manungsa sangarsapada sapadha-padha, luwih-luwih kahanan bangsa lan negaramu sing lagi mawut iki. Aku yakin, kowe pancen dudu nabi, nanging kowe iya ngrasaa dadi utusane Allah. Ora beda karo nabi-nabi. Nabi Muhammad dilairake ing Tanah Arab kang kacobelo ing jaman samana, perlune kanggo mbecikake peradhaban manungsa sarana madeg agama Islam. Mung porsi jejibahanmu ya ora kaya nabi-nabi. Tugasmu wae sing padha, yakuwi ngraharjakake uripe manungsa sangarsapada sapadha-padha. Yen ora bisa sangarsapada, ya sabangsamu, saklompokmu. Ora bisa saklompokmu ya sakeluwargamu. Ora bisa samono ya ngraharjakake awakmu dhewe. Sing siji iki kudu bisa. Supaya raharja, kowe ora oleh nelangsa, ora oleh sesambat, ora oleh nyalahake kahanan utawa wong liya, nanging tansaha mikir yen kowe kuwi wis seja kemayangan marga wis Diparingi barkah urip kang mengkene. Uripmu kuwi hadhiyah utawa k-nugrahan paringane Allah, mula kowe kudu rumangsa raharja nampa jejibahanmu. Minangka jejibahanmu kowe kudu ngupaya nyenengake uripe manungsa sapadha-padha."

"Enake. Kudu rumangsa seja. Mikirake bangsa sengsarane kaya mengkene kok kudu rumangsa seja! Yen para pangreh praja

sing korup lan sekongkelan kuwi ora dibrastha, didemonstrasi, saka ngendi bisane kene ngupaya nyenengake uripe bangsa, Bu?"

"Lakune urip seneng raha raja kuwi ora mung ing babagan pangreh praja. Pola pikirmu kudu kokowahi. Sing kudu kokowahi total, pangrasa ing atimu. Ing atimu dhewe, aja ndadak ngrungok-ake gumremenge wong liya. Dakwenehi conto mau polah tingkahe mbakyumu, Wara. Utawa adhimu, Ngesthi. Ngesthi ngayawara anggone nggawe senenge manungsa kanthi ngrembakake basa Jawa. Dheweke rumangsa seneng yen sarana bisa ngomong basa Jawa wae uwong bisa urip kepenak. Satiyem kuwi bisa ngomong Jawa apik, adhikmu nglamarake dheweke supaya bisa oleh rejeki kanthi ngiseni swara ing telenovela basa Jawa. Kuwi rak sawenehe perjuwangan ngraharjakake manungsa sarana kekuwatane titah-tadire. Aku biyen ya mengkono, ngaya anggonku nyambutgawe dadi asisten röntgen ing rumahsakit. Nalika samana durung ana sing bisa ngladeni pesawat rontgen bantuan saka Saudi Arabia, aku ora gelem kesel nangani pesawat kuwi. Ing pikiran, kanthi penggaotan kuwi aku bisa gawe warase wong lara. Nganti lali yen sinar X kuwi uga bisa nglarani aku. Aku dadi lumpuh kaya mengkene marga anggonku lali ora leren ngoprasekake pesawat rontgen. Nanging sanajan lumpuh, aku isih duwe rumangsa antuk tugas saka Allah, nggedhekake anak-anakkku kabeh supaya dadi wong sing migunani tumrap manungsa urip sapadha-padha. Aku Diparingi urip dawa, sanajan lumpuh, mesthi ana kersane Pangeran kang luwih becik, tinimbang aku ora lumpuh. Nyatane kaya iki mau, eyangmu ora bisa ngetokake kowe, aku bisa. Lan kowe bisa urip luwih migunani katimbang ndhekem ing sele pulisi kana!"

"Iki nyang GKBI, Mas?" pamugele Sakri takon marang Adreng.

"Oh, iya, iya, Kang. Katrem keneng wejangane ibu nganti lali aku yen kudu njupuk montor. Dakkira sing Keluwarga Pejuwang kuwi mung Eyang karo Bapak. Jebulane ibuku ya ora kurang-kurang perjuwangane mbangun keluwarga!"

*

31.

Konperensi Pers Property Mahkota Raya

NGESTHIRATU adus lan salin klambi barang dhisik, wartawan TVPS Graita Digdaya lan Wondageni sabar ngenteni ing lobi hotel. Wong wis sore, Ngesthi gelem dijak pisan menyang Elmi Hotel, perlu blajar ngover pawarta. Lakune sisan, wong nginepe para wartawan ing Elmi Hotel, lan konperensi perse ya ana kana.

Meh jam lima, Wahyu Berbudi nilpun, yen sida ngajak Wara dhahar bengi, ing Handayani Prapen.

“Dadi kowe mengko ora melu dhahar karo keluwargane Insinyir Wahyu?” Wara isih kober takon.

“Ya ora, no. Ati-ati, lo, Mbak. Ngencer ijen ing Kutha Baya karo wong bagus sing ngati-ati.”

“Huss! Wong aku mau wis pesen, kudu karo sing putri kok. Kowe kuwi sing kudu ngati-ati, lunga ing kutha manca keglen-dheng kenalan sing ora genah. Ngati-ati.”

“Wis genah. Catheten. Sing tanggungjawab aku bengi iki Mas Graita Digdaya, wartawan pekanbaran TVPS. Mengko sing ngeterake aku mulih mrene ya dheweke. Catheten, ya. Iki kartu-namane! Simpenen dhisik. Yen ana sempat, ya telpunen Hotel Elmi, takokna konperensi pers wis rampung apa durung, dadi Mbak Wara bisa ngontrol aku ana ngendi.”

Ing Hotel Elmi, Graita lan Wondageni ya gentenan adus, gentenan nemoni Ngesthiratu ing gadri cedhak kamare. Sing paling adreng ngobrol karo Ngesthi pancen Graita. Dheweke penggemar berat Radio Swara Kejawen, luwih-luwih bab sastra Jawa. Mula

sinambi ngombe wedang sore, wong loro kuwi padha ngecuprus ngomong ora pedhot-pedhot prekara penggaweane. Padha mbukak kartu. Lan ndilalah para bose lagi padha negosiasi prekara mborong siyaran telenovela esuk gantine *Maria Rosalinda*. Diganti *Katresnaning Carolina*, telenovela basa Jawa sing role Alicia Machado.

Pranyata jam setengah wolu konperensi pers dening Property Mahkota Raya lagi kawiwitan. Wiwit jam pitu Ngesthi wis usreg takon apa penake ora enggal menyang ruwangan konperensi? Sidane Graita ya nuruti budhal sadurunge acara kawiwitan. Ngesthi nginthil para wartawan TVPS. Marga durung jame Graita sakanca wis mlebu kahanane ruwangan isih ibut katata, luwih-luwih ing papan medhar sabda. Ruwangane ora amba ngoblah-oblah, mung ciyut wae. Marga isih kosong, Ngesthi ngajak lungguh ing papan mburi dhisik wae, ngaduhan saka papan medhar sabda.

“Aku mengko ana kene wae, ben weruh bawera swasanane konperensi. Wong aku mung pupuk bawang,” usule Ngesthiratu.

Graita tansah ngemong, nggiyani wae. Pancen mengko yen dhong gawene, Ngesthi luwih aman ditinggal ijen ing kursi mburi kono.

Panitya sing nata panggung durung rampung. Papane para pangarsa sing padha arep aweh pawarta, sing padha medhar sabda, isih ditata. Sanajan saiki ganti sandhangan rok biru sutra, Ngesthi ora pangling, salah sijine sing ibut nata panggung kuwi wong sing mau disebut Bathari Satiti. Wangune melu pasang papan nama sing mengko dadi kalungguhane sing ngendikan. Heh, kliru! Wong wadon rok biru kuwi bali njupuki papan sing mentas diselelah, marga dilarahi dening wong lanang kang lagi muncul. Karo njaluk wewarah marang wong lanang mau, Bathari Satiti bali mrenah-mrenahake papan namane. Pranyata ana siji kang ora sida dipasang. Malah kursine iya disuda, saka papat dadi mung telu. Wong sing padha ana ing panggung isih padha mupakatan. Wong lanang sing muncul kari mau sajake pangaribawane gedhe. Nyatane anggone rundhingan karo panitya liya, klebu rok biru, dadi udreg marga campurtangane.

Jegagig! Ngesthiratu alok, tujune ora mbengok. Wong lanang kuwi bapake! Mripat dikedhepake, dipencerengake, sing katon ora

malih. Wong lanang sing mrebawani kuwi bapake! Bapake Nges-thiratu, Doktor Insinyir Budi Prabawa!

“Kena apa, Nges?” pitakone Graita, ngonangi pratingkahe kancane sing diemong.

Kenapa bapake ana kono?! Wingi kae rak pamite menyang Singapur?

“Kok kaya weruh setan. Kena apa, Nges?”

“Wong kae! Heh! Anu, sing rok biru kae rak sing mau, ta?”
gage Ngesthi nyilimur golek pawadan liya.

“Iya. Ya kae Bathari Satiti, sing ngundang aku barang ngene iki. Dheweke pancen *sales promotion and marketing manager* Property Mahkota Raya”.

“Oo!” Ngesthi manthuk-manthuk. Nanging graitane wis ora nanggapi Graita maneh. Pikirane wis muded marang andhere bapake ing kono. Iki genah pratingkah kang ora bener. Slingkuh. Kandhane tindak Singapur, kok saiki neng Surabaya! Wah, iki kabar sing paling ngeget-egeti ing bengi iki, yen mengko dicritakake marang Mbak Wara! Bapake pranyata laku slingkuh! Kepriye, ya, reaksine Mbak Wara mengko? Ngesthi dhewe saiki sirahe nyutnyutan, dhadhane glodhagan. Lan priye sesuk yen nganti kepireng ibune? Wah! Keluwargane bakal geger!

“Ah, ora. Ora. Kabar iki ora dakcritakake marang Mbak Wara. Ora dakcritakake marang sapa-sapa. Mengko tiwas gawe udrege keluwarga wae. Wis daksidheme dhewe. Kapan-kapan daknyuwunpirsa bapak dhisik wae, apa wae sakjane penggaweane bapak. Apa ya sok turne tekan Surabaya barang. Daktakone sambi samudana, sing ora nganti natoni penggalihé, nanging aku oleh katrangan kang jujur. Nanging mbesuk-mbesuk wae. Ora saiki.” Kumungsrungrung swara atine Ngesthiratu.

“Ayo, Nges, nyedhak mrana. Wis arep wiwit kae, lo,” pangajake Graita.

“Wis, aku neng kene wae. Aku rak mung wartawan slundupan,” wangsulane alon.

Ngesthiratu wis njeketet tenan. Marga ya kelingan yen wingenane kae ing ngarep Gedhong DPR Graita ya mawancarani

Mas Adreng. Lan Mas Adreng mongkok nyritakake yen dheweke lan Ngesthi kuwi anak turune Keluwarga Pejuwang. Eyange Si Kancil tilase Lasykar Kere sing nggegerake Kutha Sala jaman pendhudhukan Walanda. Lan bareng dikandhani yen jenenge bapake Budi Prabawa, Graita enggal eling *Prekara Darmagati* sing bapake dadi pahlawan, nylametake dhuwite negara yutan rupiyah, nglawan Kemaladewi ing pengadilan Singapur. Saiki Ngesahiratu njeketet karo ndedonga, muga-muga Graita ora eling yen Ngesthiratu kuwi sedulure Adreng, lan putrane Budi Prabawa. Ya Budi Prabawa sing saiki melu uthek nata panggung kae.

Adreng pancer mongkok banget dadi putune Eyang Sasrapambudi sing wis berjuwang dadi TNI wiwit jaman BKR perang ing Surabaya biyen lan nampa Bintang Gerilya. Adreng uga mongkok dadi putrane Bapak Budi Prabawa, sing wis nylametake dhuwite negara yutan rupiyah. Nanging mesthine Mas Adreng ora ngreti prekara iki. Prekara sing bapake pamite marang keluwargane menyang Singapur, jebule ketemon Ngesthiratu ing Surabaya. Ah, hem! Kringet adhem gobyos ing awake. Ngesthi ora bakal crita bab iki marang sapa wae. Uga ora marang Mas Adreng, mundhak Mas Adreng kuciwa karo bapake. Mas Adreng kudu tetep nyenyubya eyang lan bapake. Priyayi loro kuwi kudu tetep dadi idolane ngebet, ben Mas Adreng kubuhan semangate urip tetep berjuwang minangka pahlawan bangsane. Mas Adreng ora oleh krungu critane bapake bengi iki, Mas Adreng ora oleh gela.

Tutuge Ngesthiratu rumangsa seja, dene milih lungguh ing sisih mburi. Bisa nggatekake kahanan tanpa kanggep wong liya. Dheweke bisa nlacak apa wae solah-bawane bapake. Nanging pranyata bapake ora melu andher ing kursi pangarsa ing panggung. Sajake anggone arep muncul ing panggung diowahi. Kursi sing disuda mau. Nanging Ngesthiratu yakin, bapake gedhe wewenange, gedhe pangaribawane ing bisnis Property Mahkota Raya iki.

TELUNG TAUNAN SAWISE LELAKON KUWI

*

32.

Korupsi ing Ditjen Moneter

MOBIL TELU wis padha metu saka pekarangan omah Rawamangun. Budi Prabawa disopiri Sakri nggawa Baleno, Wara nggawa BMW, Ngesthi nggawa Panther. Isuk-isuk wis padha budhal, nyungkiri dalanan macet. Jakarta saiki, sanajan jare negara arep bangkrut, krisis moneter, nanging saben dina tambah mobil anyar kinyis-kinyis metu saka toko ngebaké dalam. Ing nalikane negara krisis moneter, wong-wonge isih bisa tuku montor anyar terus ing Jakarta. Sing bangkrut pemerintahan, wargane ora. Kepara saya jorjoran milih mobil sing larang. Sing sambat ya ben sambat, sing tukaran ya ben tukaran, sing seneng nglenyer numpak sedhan ya ora gelem mendha anggone klenckeran. Urip ing Jakarta ora gumantung krisis moneter, nanging manut pilihane uripe dhewe-dhewe. Kaya-kaya lakune lelakon bangsa iki mengkono.

“Priye ya kabare Afganistan? Apa sida Amerika ngebom Taliban?” Ngomong mengkono Sasrapambudi nyengkiwing koran lempitan kang lagi dicaosake Satiyem.

Kaya adate, sawise omah suwung sepi, Eyang Sasrapambudi nyandhak koran esuk, terus digawa menyang gadri. Koran esuk ora tau ana sing kober maca, marga kabeh padha ibut anggone arep padha ninggalake omah, aja nganti kebetheng macet ing ndalan. Koran sing maca dhisik dhewe ya Sasrapambudi. Kabar Amerika ngancam arep ngebom Afganistan ing kaca ngarepan

diwacani dhisik paling tliti. Diwaca kanthi adreng. Lan ing kaca kang padha uga dipacak reaksine ancaman mau ing njeron negara. Diwaca nganti kemput, lagi dibukak lereh-lereh pawarta sing ora dadi *Cover Story*.

“Yun! Mbayun! Mbayun!”

Mara-mara Eyang bengok-bengok undang-undang mantune.

“Kae Eyangmu, Yem. Gage tilikana kena apa?” Pembayun kongkon Satiyem.

Satiyem durung mingket saka pawon, Sasra wis mara nyang pawon karo ngacung-acungake koran. “Mbayun! Wacanen iki, Yun! Iki mesthi ora bener! Iki ngenani Budi! Genah banget. Jenenge ditulis jangkep! Dheweke sing diarani mbocorake dhuwit limang milyar ing prekara bisnis property! Oh, iki ora bener!”

Pembayun lan Satiyem mapagake kanthi gupuh.

“Sing criyos sinten?”

“Jaksa Muda Markaca! Adhuh, Yun! Dhadhaku! Dhadhaku!” pambengoke Sasrapambudi, kang terus glayaran.

Pembayun Ratri terus marani maratuwane, Sasrapambudi uga terus glayaran marani mantune, brug, wong tuwa kuwi ambruk ing pangkone Pembayun karo isih ngacungake korane.

“Eyang! Eyang! Adhuh, Yem. Iki serangan jantung. Gage nyegata taksi! Telpun ambulans kesuwen! Lebokna mrene! Gage! Taksi!” Pembayun mung bisa bengok-bengok. Kursine njegreg ora bisa obah, marga pangkone dientepe awake maratuwane.

Taksi teka, sopire apikan, gelem tetulung nggötong wong semaput barang digawa menyang taksine. Dene Pembayun srasret mbukak lemari, njupuk dhuwit sacukupe, terus melu mlebu taksi lan Satiyem nglempit kursi rodhane digawakake pisan.

“Telpunen Bapak, Wara, Ngesthi. Kowe rak ngreti nomer HP-ne? Telpunen nganti bisa menehi kabar yen Eyang kena serangan jantung, lan saiki dakgawa menyang RSCM. Daktinggal kowe, Yem! Jaga omah sing ngati-ati!” Taksi banjur budhal.

Pembayun wis ngulinakake wong saomah, klebu Sakri lan Satiyem, kudu bisa migunakake telepon, lan ngreti nomer telepon

penting. Emane dheweke dhewe ora gelem dicekeli HP, marga toh dheweke ora tau lunga-lunga. Yen arep ngubungi dheweke ya telpun wae menyang omah. Jebul saiki dheweke ya merlok-ake!

Sanajan kahanane maratuwane gawat, dalan menyang RSCM ora lancar, ati rasane gupuh, nanging ing taksi Pembayun kober uga nglirik surasane koran sing diacungake marang dheweke mau. Ing koran kono dikabarake menawa diuber diucit dening wartawan Jaksa Muda Markaca sidane kepeksa waleh menawa prekara bocoran bisnis property limang milyar ing Ditjen Moneter sing dadi tersangka Budi Prabawa. Wis genah. Nanging Jaksa Agung durung ngirimake surat urusan kuwi marang sing kesangkut.

“Wis awan mengkene dalanan kok isih ora lancar, ya, Pak?”
Pembayun uga nyetitekake kahanan dalan.

“La, anu niku napa. Enten demonstrasi teng Kedutaan Amerika, nggugat Amerika sing ngancam ajeng ngebom Taliban ing Afganistan. Iline kendharakan terus dislewengake mriki se-daya,” wangslane sopir taksi, kepeksa sabar ngenteni dalan sela tumuju RSCM sing paling nrabas.

Tekan RSCM kahanane Sasrapambudi wis lemes, anyep. Tanpa ambegan. Ora nututi. Nanging ya tetep Pembayun ngupakara lan ngurus nganti tekan papriksane dhokter. Nalika wis kari ijen disarekake ing kamar priksan darurat, Pembayun nyawang wandane maratawane kanthi trenyuh. Katon ngegla gilang-gilang yen wong tuwa pejuwang kuwi keduwung banget ing pungkasan uripe. Putrane nylingkuhake dhuwit negara. Putrane ora bisa nutugake dadi Keluarga Pejuwang Bangsa. Kabar kuwi wis kapacak ing suratkabar esuk kuwi! Wis ngambra-ambra. Eyang Sasra, Mayjen Purnawirawan Sasrapambudi, Si Kancil jaman moncere Lasykar Kere, pahlawan sing nampa Bintang Gerilya, wis ora bisa ngumpetake isine atine. Jantunge dhadhal.

*

33.

Kebebasan Pers sing Kebablasen

SING TEKA dhisik dhewe ing rumah sakit Ngesthiratu. Kumrungsung atine, kemrecek pitakone, kedandapan polahe. Wis meruhi kunarpante eyange, wis ngrungokake critane ibune, lagi sikepe mendha kalem. Dheweke maca koran sing dadi srana-ne sedane eyange. Kepeksa dibaleni ping pindho ping telu, margya konsentrasine ambyar.

"Kabar iki jan ora pakra tenan. Rak genah, pihak Jaksa durung nglantarake surat undangan utawa kabaran marang Bapak, la kok wartawan wis wano-wani ngabarake ing korane. Iki rak kabar bocoran. Wartawan wis meksa-meksa pejabat supaya mbocorake rahasiya jabatane. Si pejabate ya ngono, kok olehe seneng mbocorake rahasiya. Iki jan negara tanpa praturan sing gumatok, saben uwong seneng mbocorake eleke wong liya," gumremenye Ngesthiratu.

"La wong lagi jamane, Nges. Sing sapa ora bisa ngentir ing santere banjir, ya sida tiwas kaya eyangmu kuwi. Saiki jaman kebebasan pers. Yen wartawane ora bisa golek pawarta wadi sing paling anyar, ya mesthi korane ora payu. Bangkrut."

"Nanging, Bu. Eyang iki dadi kurbane kebebasan pers sing saiki lagi disembah-sembar para wartawan kuwi. Kebebasan pers sing kebablasen! Coba, ta, iki rak durung resmi yen Bapak kuwi tersangka ing prekara iki. Surate Jaksa Agung durung ana. La kok koran wis ngabarake. Upama mengko nalika surat kuwi

arep diketik terus wurung, ana pikiran liya, ana tersangka sing luwih kuwat, apa Eyang bisa ora sida seda? Kabare arep diralat sesuk ya wis ora nututi."

"La korane ya kepengin paling ngarep ngabarake pekabaran, luwih-luwih bab eleke pejabat negara. Lagek ungsume ngono."

"Nyembah-nyembah kebebasan pers, nanging wis ora mreduli maneh apa ngrusak apa mbangun bangsa lan negara. Jiwa kebangsakane, jiwa prikamanungsane, wis remuk katrajang kemaruke memundhi-mundhi kebebasan pers. Mula saprene negara tansah usreg, dadi wong cilik dadi wong gedhe padha ora sreg, marga ya saka anggone padha nyemak pekabaran, pekabaran ing suratkabar, lan luwih maneh ing televisi. Pekabaran sing dianut para wartawan sarana simbul-simbul kebebasan pers. Wis ora preduli kabar kuwi bakale mbangun apa ndhodhosih kekuwatane bangsa. Ora preduli, pokoke rame lan bebas, akeh konflik! Ora preduli marga pekabarane kuwi ekonomi Indonesia dadi remuk apa becik, umat agama kuwi islah utawa pecah, petani kuwi saya ayem apa saya mangigit-igit marang lurahe, sing pokok dikabarake bebas ngeblak. Yen nganti negara njepluk marga pekabaran kuwi, sing disalahake bangsane, kok durung wani nampa kasunyatan. Ora dipikirake yen rakyat utawa wong sipil kuwi satemene wis kesel nampa pawarta kang bangsane dhewe kuwi tansah usreg wae. Wis kesel. Mula luwih seneng nonton Srimulat tinimbang Debat Politikus. Luwih seneng nonton sinetron basa Jawa, katimbang pawarta ngeblak sing ngureg-ureg kesalahane liyan."

"Pancen saiki lagi Jaman Kalabendhu manut Ranggawarsita, Nges. Kawula wis orangrungokake kandhane pamong, murid wis ora manut piwulange guru, elik-elike para ulama ya wis ora digugu dening umate. La wong wis kuwalik, sing dikira ora bener kuwi para pamong, para guru, para ulama! Dadi sing diturut yakuwi kebebasan! Bebas menganggo, bebas tumindak, bebas ngabarake rahasiya. Satemene wartawan saiki padha karo provokator, mung bungkuse luwih adi, marga sing dijunjung kebebasan pers."

"La iya, kapan ta ya, insan pers Indonesia kuwi sadhar kaya insan pers Yugoslavia? Ing Bosnia kana dhisike ya nganut pers

bebas. Nanging bareng perang antaretnis ora bisa mendha, para wartawane banjur padha prabakti marang bangsa lan prikamanungsan, dadi sing ditengenake pekabaran kang ngukuhake kekuwatan bangsa, lan ngandhut prikamanungsan kang luhur. Pekabaran kang ngelek-elek golongan liya, sing natoni atine liyan, disuwak, ora disiyarake. Dadine kabar saka kana saiki wujude nyawijekake bangsa, mbangun negara.”

“Iya. Ora saling ngolok-olok apa nyalahake pihak liya, ya. Kaet biyen aku satemene wis nyekeli bab kuwi. Ora mung donyane wartawan thok, nanging uga ing atine saben wong Indonesia. Demi mbangun kekuwatan bangsa, aja nyacad, aja ngelek-elek, aja nyalahake wong liya, partai liya, profesi liya. Apamaneh nganti mungsuh, ngancurake, natoni wadhagan, kuwi mesthi mung bakal nyuda kekuwatan nasional. Kabeh disirep lerep wae, ben ora congkreh, nanging guyup rukun. Kabeh tansah makaryaa ing bidhange dhewe-dhewe, kanggo kekuwatamu dhewe, kekuwatane keluwarga, kekuwatane klompok, kekuwatane bangsa, kekuwatane jalma manungsa sadonya. Makarya tanpa ngganggu gugat kekuwatane wong liya, incerane mung demi kaluhurane bangsa, karaharjane donya. Saiki sipat-sipat nasionalisme kuwi wis luntur digrogoti dening egoisme, partaiisme, golonganisme,” kandhane Pembayun Ratri.

“Anu, Bu. Mas Adreng ora sah dikabari prekara iki. Dikabari wae yen Eyang seda kanthi kepenak marga pancen wis yuswa. Ora perlu dikandhani sedane marga apa. Marga Mas Adreng kuwi padha karo Eyang, tansah ngalembana lan nyubya-nyubya kepahlawanane Eyang lan Bapak. Mas Adreng lagek nempuh tentamen pungkasan ing Hamburg. Luwih becik ben lulus dhisik kesarjanakane,” usule Ngesthiratu.

Pembayun Ratri setuju.

“La kae bapakmu teka. Mesthine durung ngreti yen asmane wis diorek-orek ing koran. Ora ngreti yen sedane Eyang Sasra marga pawartane ing koran esuk iki.”

*

34.

Wusanane Atur

RONG MINGGU sawise kuwi, Nghesthiratu nyopiri BMW tumuju Bandara Sukarno-Hatta. Sing duwe mobil lungguh ing jejere.

"Priye, Nges, proyekmu ngrembakakake basa Jawa? Aku kok krungu jare dadi masalah?" pitakone Wara Pramesthi.

"Sing dadi masalah prekara telenovela. Pranyata bisa ngrekut penonton luwar biyasa, wong kepengin bisa basa Jawa sarana nonton telenovela ndadi-ndadi. Ora mung wong ing Tanah Jawa, nanging uga wong Jawa sing ngulandara ing saparan-paran. *Ratinge* dhuwur banget, ngalahake paket liyane. Nganti saprene *Katresnaning Carolina* wis diputer ambal ping papat, ing jam sing beda. Nganti padha kuwatir, mengko gek basa Jawa ngrembaka becik ngluwihi basa Persatuan Indonesia? Terus padha dimasalahke. Lan tontonan telenovela *Katresnaning Carolina* sing wis diputer ambal ping papat sajroning telung taun iki disuwak. Lan telenovela anyar garapane Mbak Widya *Alap-alapan Yuliana* wurung disiyarake Siyarteve. Mangka sadurunge kontrake wis disetujoni, bakal disiyarake jam pitu bengi. Basa Jawa telenovela ora oleh disiyarake ing televisi maneh, jare ngrendhet-ngrendheti pembangunan bangsa."

"Eman, ya. Aku ya wis nonton pirang-pirang episode *Katresnaning Carolina*. Mangka satemene sarana ngecakakake basa Jawa kang becik ing lakon kang apik, wong sing nonton iki ya katut

dijunjung drajate dadi kaya lelakon-lelakon ing donyane wong manca kana. Basa Jawa pranyata kena lan luwes dienggo nggambarake crita moderen kaya *Katresnaning Carolina* kuwi. Aku melu prihatin."

"La iya, Mbak. Biyen Eyang Kakung tansah gembar-gembor, jare Indonesia kuwi dumadi saka pulo-pulo, padununge pulo para suku bangsa liya-liya, kebudhayakane ora padha, bahasane seja-seje, agamane maneka warna, kapinterane beda-beda, pane-mune geseh-geseh, nanging kabeh saiye ksaeka praya padha duwe karep madeg negara kang sawiji Indonesia mardika. Eyang Kakung mongkok banget bisa melu berjuwang ngedegake negara kesatuan. Kang liya-liya, kang ora padha, kang seja, kang maneka warna, kang beda-beda dadi komponene kekuwatan bangsa anggone madeg negara. Bareng jaman saiki, sing padha dijorjorake kekuwatane dhewe-dhewe, golongan liya dimungsuhi, dijegal, dipruthes, malah diladaki, diperangi. Sing liya, sing ora padha, sing seja, sing maneka warna, sing beda-beda dhestun padha dioncor-oncorake, didadekake sumber konflik. Sing apik, sing bener, kuwi golongan dhewe. Sing beda, sing seja, kuwi mungsuh, kudu dibrastha. Bangsa ancur, negara bubrah, rakyate kisruh ora papa pokok golongan dhewe menang, pejuwange dadi pahlawan sing disubya-subya. Ya disubya dening golongan dhewe, jare sing akeh yakuwi sing hebat. Sing sethithik kuwi kudu dadi kurban. La wong kurban ya bangsane dhewe, kok sesumbar dadi pahlawan! La saakeh-akehe golongan kuwi rak isih kalah akeh karo gunggunge bangsa Indonesia sakabehe. Ngono kok ya padha ngotot, dibelani mati-matian. La tawuran! Kurban bandha, kurban jiwa, ya bandhane bangsa, ya jiwane bangsa dhewek. Wong merangi bangsane dhewe kok jare pahlawan! Dhawuhe ibu, angger kita tansah nyalahake wong liya, tansah nggugu benere dhewe, anggone ngladeni mawa awak bedhigasan, oncor-oncoran kekuwatan fisik, sumbar-sumbaran akeh-akehan bala, ya ing negara iki ora bakal ana perdamean, katentreman, karaharjan. Marga golongan sing siji disalahake

terus wae, dimungsuhi nganti kurban fisik dening golongan sing ngaku paling bener. Seje golongan, yakuwi mungsuhi, kudu diancurake! Mangka Eyang anggone mongkok dadi pejuwang madeg negara lan bangsa iki mardika, supaya rakyate raharja ora dijajah bangsa liya. La pahlawan apa pejuwang jaman saiki, sing sesumbar menang marga tawuran fisik ngono, kapan urun ngraharjakake rakyat? Rakyat sa-Indonesia kabeh, ora mung sagolongan!"

"Iya, Nges. Aku maklum bab kuwi. Aja mikir-mikir maneh prekara kuwi, marga ngono kuwi dudu profesi kita. Aja nyoba nggagas arep melu-melu ngamanake negara, brastha koruptor apa nyures kriminalitas. Profesi kita dudu pangreh praja, provokator utawa teroris. Dhawuhe ibu,...."

"Kok nganti tekan teroris?"

"La iya, bangsa Indonesia kuwi rak yen ora menang ngrebut kekuwasan, ora menang dadi pangreh praja, lumrahe banjur njegali lakune pangreh praja. Kuwi jenenge rak provokator utawa malah teroris tumrap bangsane dhewe! Jiwaku lan jiwamu ora ana bakat kaya mengkono kuwi. Kaya ngono kuwi dudu profesi kita!"

"Mbak Wara! Kita iki rakyat biyasa. Kepengin duwe negara utawa bangsa kang kuwat sentosa, bisa kita jaluki pengayoman, rakyat bisa ngrasakake tata raharja."

"Dhawuhe ibu, kita ora perlu njagakake apa-apa saka kekuwatane negara apa bangsa. Klebu katentreman apa karaharjan. Sing luwih perlu kita pikirke utawa sembadani, kepriye kita bisa urun gawe katentreman apa karaharjane negara lan bangsa, malah karaharjane manungsa sajagad. Karaharjan aja njagakake oleh saka negara, nanging kita sing urun wudhu karaharjan marang negara kita. Dhawuhe ibu, yakuwi, aja nyalahake wong liya, aja nglarani wong liya. Nglarani awak apa nglarani batin, aja! Gawe raharja kuwi ora nglarani, rak iya, ta? Ayo, ngomonga bab lelabetanmu marang sastra Jawa wae, wong kuwi sing bisa marak

ake kowe lan wong Jawa raharja. Kepriye, Radio Swara Kejawen kepriye?"

"Proyek Panggelar Basa Jawa liyane tetep lumaku. Malah, Mbak Wara kelingan, telung taun kepungkur aku ngaya golek dhana kanggo nerbitake bukune A.B.Ambarsari? Payune buku ora sepiraa. Ana sing dakkirim menyang Paris lan Leiden. Aku wis nampa email saka Paris, jare buku kuwi arep diterjemahake ing basa Prancis. Malah diembel-embeli kon golek buku crita basa Jawa liyane. Sapa ngreti Indonesia bakal nampa Hadiyah Nobel ora marga novel Indonesia, nanging novel basa Jawa, jarene email mau."

"La wis kasil oleh crita?"

"Sajrone telung taun wiwit nerbitke *Mungsuh Mungging Cangklakan* duweke A.B.Ambarsari, aku wis nerbitake novel Jawa loro maneh. *Sapa Sira Sapa Ingsun* karo *Lelewa Ginawa Mati*. Loro-lorone duweke Pak Danurwenda. Sipate wis beda, Mbak. Bukune A.B.Ambarsari biyen pancer dakjumput saka naskah sing wis dipacak ing majalah Jawa. Sing loro iki, *Sapa Sira Sapa Ingsun* jare naskah lawas garapan limalas taun mungkur sadurunge dakterbitake, dene *Lelewa Ginawa Mati* prasasat nglegani pesenan-ku. Loro-lorone durung tau dipacak ing udayana basa Jawa. Pak Danurwenda kuwi pengarang kondhang, biyene blajare ngarang ya nalika piyambake isih remaja nyambutgawe srabutan mbiyantu Pak Zardani, nerbitke minggon basa Jawa ing Sala. *Sapa Sira Sapa Ingsun* wis ditawak-tawakake, jare ora bisa dipacak ing majalah basa Jawa, marga saking dawane crita."

"Kok ngono? Apa dawane crita ing majalah kuwi mesthi diwatesi?"

"Ya demi pemeratakan, ta, Mbak. Mula pengarang Jawa panatarane Mbak A.B.Ambarsari kala semana padha ngresula marga cacahe majalah basa Jawa saya suwe saya surut. Kabeh pengarang kepengin critane dipacak ing majalah sing isih urip. Cakra-walane pengarang sastra Jawa dadi cumiyut, ngarang mung supaya dipacak lan diwaca dening publik pamaos majalah Jawa. La

Pak Danurwenda iki seje. Karangane sing dakterbitke, luwih-luwih *Lelewa Ginawa Mati*, ancane ora tumuju marang para maos majalah Jawa sing wis genah wacanane, nanging crita marang wong sadonya. Sanajan nganggo basa Jawa, nanging piyambake ngarah sing bakal maca critane kuwi wong sadonya, wong Inggris, wong Cina, wong Jepang. Angkahe Pak Danurwenda, sastra Jawa uga dadi juruwicarane bangsa nyritakake kabudayan bangsa, sejarahe bangsa, ati-atene bangsa sing ora kaungkap marga kasilep dening ombyake politik global lan kemajuan teknologi. Bab teknologi, Pak Danurwenda ngendika, sastra Jawa uga nduweni hak wicara migunakake teknologi paling anyar. Dadi ya cocog yen karyane *Lelewa Ginawa Mati* dakterbitake dadi buku. Pak Danurwenda ora preduli bab sembulihe bandha. Kudune cakrawalane pengarang Jawa kuwi uga kaya Pak Danurwenda, ora ngarang kudu ngenteni oleh giliran dipacak ing majalah Jawa sing saya suwe saya sethithik jumlahe, nanging wani katantang babad alas ngelar sawah tegale sastra Jawa, yakuwi mbabarake critane sarana nerbitake buku-buku. Aja majalah. Yen majalah wis genah bakal sapa sing maca karangane. Beda karo buku. Yen buku, sumebare bisa luber menyang njabane kurungan majalah Jawa. Uga rembes ing donya bebas international. Mesthi wae kuwi sawenehe tantangan tumrap pengarang sastra Jawa. Wani mbedhah pikiran lan adol sastra secara bebas, apa mung arep nggantungake dhiri marang majalah-majalah sing wis genah cengkorongane wadhahe?"

"La saka nerbitake buku kuwi kowe wis oleh bathi ora?"

"La ya kuwi, Mbak, kendhalane. Yen dhuwit, aku blas durung oleh bathi. *Mungsuh Mungging Cangklakan* dakcap telung ewu, wis telung taun payune lagek atusan. Nanging dakkira kuwi ya uga marga aku kurang pinter masarake bukune. Aku ora duwe prasarana masarake bukuku, kaya ta ngubungi toko buku, pasang iklan. Alamat penerbitku wae ndhompleng Radio Swara Kejawen."

"Nanging kowe ora kapok, malah terus nerbitake buku sastra Jawa maneh?"

"Iya, Mbak. Ancasku kuwi rak investasi sastra-budhaya, ora kok golek bathi bandha. Sastra-budhaya kuwi mulang muruk manungsa nduweni ati sarwa damai, nata raharjane uwong kanthi rukun damai. Manungsa sing seneng sastra manungsa sing raharja. Srawung ngguleti sastra kuwi rasa pangrasa prikamanungsan kita ditata, diaktipake, digulawenthah. Sing digulawenthah kuwi ati, dudu uteg. Wong Indonesia iki kawit mardika biyen sing dioyak didadekake ajaran pendhidhikan primadona mung ilmu pasti. Anak dhidhik bangsa digitiki, dijejeli supaya utege pinter, pinter ilmu pasti. Sajrone bangsa mardika, yakuwi generasi sawise eyang, generasine bapak saprene sing dipleter mung pendhidhikan ilmu. Uteg. Kakehan mikir. Wong sing dienggo laku nata uripe bangsa ya mung sarana uteg, ora sarana ati. Dadine bangsa ya gedhe sifat brangasane, ora ngrewes rasa pangrasa alusing budi. Bapak-bapakku, kangmas-kangmasku, lan uga kanca-kanca barakanku, wis suwe ora padha gelem maca sastra, wis suwe jiwane bangsa kita iki koncatan kasusastran, mlarat sastra, bujel rasa pangrasane prikamanungsane. Mula ing pasrawungan jagad internasional bangsa kita tansah ketleyek, dicap kadi bangsa kang brangasan, ora duwe rasa tata susila, rasa prikamanungsane bujel. Jiwa prikamanungsing dumuning ing kasusastran kuwi wis ora tau diajarake maneh ing sekolah-sekolah, wiwit jamane bapak nganti saprene, wiwit sekolah dhasar nganti purnatugas ngaurip kaya bapak kita. Ora tau diajarake maneh sajrone 30 taun kari-kari iki. Mangka ing donya internasional, kasusastran kuwi tansah digegulang, diajarake wiwit dongenge ibu marang bayine, lan terus diajarake bebarengan laku karo wiwite bocah bisa maca nulis, ora mandheg-mandheg nganti bocah dadi wong tuwa, sastra lan memaca kuwi terus diudi lan diudi murih ngrembakane ing sanubari. Critane Negeri Liliput sing dikarang dening Jonathan Swift taun 1726 isih diwaca dening bocah-bocah ing Chicago akhir abad 20. Dene

bocah kita mung ndomblong nonton critane Negeri Liliput ing televisi. Nonton, ora maca. Bangsa kita, endi sing njlimeti karangane Sutan Takdir Alisyahbana? Para camat apa bupati, wis ora mudheng maca crita sastra. Ngretine lan solahe mung ngereh thok nganggo uteg, tanpa ati....!"

"Iya, iya, iya! Sik, kosik. Aku daksumela. Prekara buku sing kokterbitake mau. Sembulihe tumrap pengarange kepriye? Wis kokbayar?"

"A.B.Ambarsari wis dombok bayar padha karo yen naskahe diterbitake ing majalah. Dene Pak Danurwenda ora dombok bayar, durung, malah piyambake melu urun nglunasi utangku marang pangecapan. Pak Danurwenda nggugu kaya krenahku, pengarang sastra Jawa kudu wani babad alas nyithak tegal-sawah anyar tumrap sastra Jawa. Yakuwi ikhtiyar nerbitake karangane dadi buku. Jare Pak Danurwenda, kang kaya mengkono kuwi biyen ya dilakoni dening pengarang sastra Jawa sing asmane Any Asmara. Pengarang kuwi biyen ya nerbitake karangane dhewe wujud buku, penerbite jenenge Jaker, ing Yogyakarta."

"La kowe isih niyat nutugake nerbitake buku-buku sastra Jawa?"

"Iya, no, Mbak. Wong saiki kancaku sing ngipuk-ipuk sastra Jawa sangsaya akeh. Mbak Widya ya isih gagah prekosha tandang gawe ngrembakakake basa Jawa. Ya gelem tetulung aku. Wong iki investasi sastra-budhaya, lan sastra-budhaya Jawa kuwi tau adiluhung. Dakkira aku rugi satak bathi ngluhurake budhaya bangsa, ngluhurake peradhaban manungsa donya."

"Wah, hebat, Kowe, Dhiajeng Nghesthiratu! Wis yen kowe nemu crita Jawa sing becik tenan, terbitna dadi buku meneh. Mengko dakbandhani. BMW-ku iki kokdol kanggo pawitan rak bisa? Marga kowe rak ya ora butuh mobil, wong Panthere Dhik Adreng ya isih bisa kokenggo."

"Maturnuwun banget, Mbak. Tinggalanmu jan akeh banget, kowe dipindhah menyang Brazil iki. O, iya. Proyek-proyekmu

ing Pasuruan lan Surabaya barang kae tutuge kepriye? Pabrike rak durung bisa oprasi?"

"Property Mahkota Raya panceñ wis mangkrak, marga para panyewane padha mundur. Kowe kelingan, *marketing managere* sing jenenge Bathari Satiti?" Ut, ketrucut!

"Iya. Sing gonal-ganel kae, ta? Sing jare MC-ne payudarane ora kalah mentheke karo susune bintang film Hollywood Dolly Parton, hi-hi-hi.....! Dukillah, susu menthek wae kena dianggo golek pasugihan lan kondhang, ing negara Amerika Serikat sing demokratise kebangeten kuwi!" Ngesthiratu eling tenan karo wong wadon susu menthek kuwi. Marga nalika ing Hotel Elmi, dheweke ngreti wong wadon kuwi tansah ngglibet njaluk pituduh marang bapake. Bapake dhewe, Doktor Insinyir Budi Prabawa, ora gelem ngaton ing konpersensi pers. Nanging, ah, prekara bapake mlincur menyang Surabaya kuwi ora arep dicritakake marang Mbak Wara. Apamaneh saiki bapake kena prekara. Tiwas ngebot-eboti pikiran wae. "Kena apa, Mbak, Bathari Durga?"

Wih, durung ketrucut, durung kebacut. Wara mau meh ketrucut arep crita ngenani Bathari Satiti. Mangka wis kawit biyen diimpet dheweke ora bakal crita marang adhine yen ibune butarepan banget karo Bathari Satiti kuwi. Ibune jan rumangsan banget. Krungu jeneng Bathari Satiti disebut dening bapake, langsung rumangsa yen wong wadon kuwi ula weling sing mbebayani tumrap keluwargane. Dhek samana bapake pamit menyang Singapur, dene Wara ing dina sesuke ketemu Bathari Satiti ing Surabaya. Bathari Satiti karo bapake adoh dununge, mokal yen ana sesambungane. Ibune mesthine sing kliru, kegedhen rumangsan. Ah, rumangsane ibune bab eleke Bathari Satiti ora perlu dikojahake marang Ngesthi, sanajan saiki rawat-rawat ana kabar bapake, Budi Prabawa, Staf Ditjen Moneter, tinerka mbocorake dhuwit limang milyar kanggo bisnis property. Apa ya kira-kira property sing dikelola dening Bathari Satiti kuwi ya? Wara Pramesti ngreti tenan ubete bisnis property, nanging

isih ora bisa mbayangake yen bapake glepot kasmaran karo Bathari Satiti kaya sing dibutarepake ibune. Ing pengadilan babar pisan ora disebut-sebut jeneng Bathari Satiti. Yen tenan kaya sing dibutarepake ibune, jan wong kaya Bathari Satiti kuwi wong culika kang julig banget, tetep klambrangan golek sandhang pangan ing saindenge Indonesia. Negara Indonesia sajake isih akeh banget Bathari Satiti-Bathari Satiti kaya mengkono kuwi, Bathari Satiti lanang ya akeh, lan durung padha kabrantas, nyatane ora katon ing pengadilane bapake. Ah, bab sapatemone karo Bathari Satiti kuwi ora arep kawedharake marang sok sapaa wae. Uga marang ibune, lan adhike, anggota keluwarga sing katut kacenthok. "Jiwaku beda karo jiwanne insan pers Indonesia. Aku emoh ngudal-udal sesukere uwong, yen kuwi mau mung arep ngruntikake karaharjane keluwargaku, karaharjane bangsaku, karaharjane wong sadonya," pangunandikane Wara. Saiki durung ketrucut. Mula wangslane bab Bathari Satiti dieng-gokake, "Hi-hi-hik. Bener kowe. Jeneng Bethari sing kondhang mesthine Bethari Durga. Persun wayang sing dadi pengrusak peradhaban donya. Bethari Durga, Bethari Satiti! Hi-hi-hik. Mangka Bathari kuwi karepe rak Bathara wadon, yen Dewa wadon disebut Dewi. Jeneng sing karepe becik ngono kok!" Ora sida ditutugake. Ora arep ketrucut maneh, ora sida bocor, ora sida ngucap ngelek-elek wong wadon Bathari Satiti. Pakartine Bathari Satiti anggone ngrusak keluwargane sarana nggodha bapake nganti diseret menyang pengadilan kudu tetep disimpen ing atine Wara Pramesti dhewe. Lan wong panggodhane ya durung nganti kacolok ing pengadilane bapake. Durung karuwan Bathari Satiti melu kecanthol prekarane bapake.

"Mbesuk yen kowe duwe anak wadon, yen kepengin nganggo jeneng Bathari, jenengna Bathari Komaratih, Mbak. Kuwi Bathari sing apik. Balik prekara proyek-proyek penggaweannmu. Pembangunan pabrik ing Pasuruan kepriye?"

"La negara lagi digonjang-ganjing anti-Amerika ngene. Ya kepriye maneh, kepeksa wurung. Mangka sakjane wis mlaku 75

prosen. Mula aku barang ya terus ditarik menyang Brazil, marga tenaga lan pikiranku dibutuhake ing kana. Boneka Pretty Girls nggedhekake investasine dipindhah mrana. Staf lan para pakar ing kene, klebu aku, dipindah uga mrana.”

“Wah, rada cengkah karo pemeone Eyang, ya. Eyang biyen tansah nyebut yen awake dhewe iki keturunan dharah Keluwarga Pejuwang, keluarga sing tansah mlopori pembangunan bangsa. Sing tansah dikritik mung aku, marga aku mung jempalikan ing sastra lan basa Jawa. Ngendikane sibu Eyang seda marga kuciwa banget karo tindak-tanduke bapak. La upamane isih sugeng saiki ya bakal kuciwa marga Mbak Wara ora dadi pelopor pembangunan bangsane dhewe, nanging mergawe kanggo ngrahar-jakake wong Brazil.”

“Manut sibu, wong urip kuwi sing perlu tansah berjasa marang manungsa sapadha-padha. Sajrone makarya nguntungake wong liya aja nganti nyacad wong liya, nyalahake wong liya, lan aja meksa njaluk sembulih marga jasane. Dakkira aku isih nuhoni pituture sibu. Albert Einstein tau mocap, ‘*Kowe aja makarya ngotot mburu kasugihan lan kondhang, luwih mulya makarya kang murakabi tumrap para manungsa sapadha-padha*’. Mung saiki mbokmenawa sing dakuntungake dudu bangsa kita dhewek, nanging wong Brazil. Ya isih golongan manungsa sapadha-padha. Aku urip ora muspra. Mung rada geseh karo sing digembar-gemborake Eyang, aku wis ora duwe cap Keluwarga Pejuwang maneh.”

“Pejuwang bangsa. Yen pejuwang manungsa urip sapadha-padha rak isih. Mbak Wara isih dicap Keluwarga Pejuwang, Mbak. La mbangun pabrik ing Pasuruan meh rampung terus ditinggal ngene iki perusahakanmu rak rugi banget, Mbak?”

“Ora. Rugi apane? Wong wiwit pawitane mbangun rak wis diasuransekake. Ya sing arep mbayar kerugian wong Brunei Darussalam kae, wong diasuransekake mrana.”

“La iya, lelakon kok cepet banget, ya, Mbak. Durung nganti patangpuluh dina sedane Eyang, saiki Mbak Wara ya oncat saka

keluwarga kita. Eman ora kepethuk Mas Adreng. Dheweke wis lulus, nanging lagi suk wulan ngarep balik mrene."

"Dheweke durung ngreti sedane Eyang marga apa, ya?"

"Aku lan sibu kang tansah komunikasi, ora dakkabari yen bapak tinerka prekara."

"Ning dheweke rak bisa maca koran kana, utawa ndeleng internet?"

"Manut swarane dheweke ora ngreti babar pisan prekarane bapak. Ora ngreti yen saiki bapak lagek disidhang ing pengadilan."

"Nges, Nges. Mobile parkiren rada rana wae ora papa. Flight-ku isih mengko jam loro, kok. Kene isih rada tanek bisa omong-omongan."

"Jim ya pindhah nyang Brazil, Mbak?"

"Ora. Aku biyen nresnani Jim rak marga kepengin ngrebut kapercayane prusahakan supaya nginvestasekake pawitane ing tanah wutah getihku, Indonesia. Saiki Jim malah wis metu saka prusahakan. Jare dadi konsultan hukum apa ngono ing kutha cilik klairane, Charlotte."

"Dadi, crita asmaramu kepriye, Mbak?"

"Jodho, padha karo rejeki. Allah sing arep njodhokake. Sing wis kliwat, ya wis kliwat, ora perlu daktangisi nganti ngenesake ati. Aku isih dikrojungi dening Gusti Allah, yakuwi Diparingi waras lan kena milih. Mula aku tatag wae ngadhepi urip kang durung klakon, kepetung prekara tresna asmara. Sing wis kliwat kuwi takdir, kersane Allah, dadi ora perlu digelakake. Sanajan kliwate lakon lagek wae, kuwi kudu dieklasake saka ati kita. Eklas. Ayo sing dipikir urip sing bakal teka, sing bakal njampangi."

"Dadi yen Eyang Kakung biyen kanggo mbelani negara lan bangsa wani kurban jiwa-raga, kurban jiwane sedulur-sedulure, yen Mbak Wara, minangka trahe Keluarga Pejuwang, wani ngurbanake tresna-asmarane minangka mbelani uripe bangsa rakyat cilik supaya raharja. Saiki ora sida oleh jodho. Mbak Widya

uga mengkono. Saprene uga ora nemu jodhone. Wis tau mucap marangaku, 'Aku wis seneng, kok, Nges, kawin karo basa Jawa. Kena apa kudu golek jodho, wong aku wis marem banget bisa jejodhoan karo basa Jawa?' Mbak Widya, lila ninggal asmara demi perjuwangane marang basa Jawa. Mbok ana wong papat limang atus wong kaya Mbak Widya ngono, kiraku basa Jawa wis bisa luwih moncer katimbang kaya sing saiki."

*

Sasi candhake Ngesthiratu iya markir BMW-ne ing kono. Ora nguntabake mbakyune, nanging mapag kangmase. Ora ijen, nanging karo ibune barang.

Adreng Binathara teka ing lobi banjur ngekep lan ngambungi adhike.

"Priye basa lan sastra Jawamu?"

"O, saiki sastra Jawa wis go *international!* Dudu sastra dhaerah maneh! Wis diterjemahake basa Prancis, basa Inggris."

"Ih, sukses lan ayu banget, Kowe saiki! Kene dakambungi meneh!"

"Iki aja keket-keket olehmu ngrangkul, olehmu ngambung. Mengko yen ana prawan sapesawat sing wiwit mau nglirik kowe, wurung ngesiri. Dikira aku tunangan utawa bojomu!" Kandha ngono nanging Ngesthiratu ya nggulet kangmase keket banget.

Bubar adhike, banjur ngrangkul ibune sing ana ing kursi rodha.

"Bapak ora bisa mapag?"

"Ora. Isih ibut," wangslane ibune ayem.

"Mbak Wara wis kirim kabar?"

"Kene wis arep duwe ipe wong Argentina, Mas," wangslane Ngesthi.

"Maradona?"

"Is, dudu! Industriawan anom saka *Omnes*, perusahakan pengeboran lenga bumi Argentina sing kondhang. Perusahakane

uga oprasi ing Indonesia, kok, nggabung nganggo gendera *Schlumberger-Omnes.*"

"Jenenge sapa wong lanang sing bakal gawe begjane Mbak Wara kuwi?"

"Jenenge Louis Alberto Pirandello."

"Beja, ya, Mbak Wara kuwi."

"Iya beja, marga sing tansah dipikir dheweke kuwi tansah beja marga kersane Allah, beja marga rumangsa tinakdir ngono. Perlu kok conto, aja mikir yen kowe kuwi tinakdir rekasa, nanging kaya Wara kuwi, tinakdir beja!" komentare Pembayun melu nimbrung ngrasakake kabungahan kuwi.

Karo omong-omongan bungah ngono, wong telu sakelu-warga kuwi banjur padha metu menyang papan parkiran.

Bareng ngreti sing nyopir Ngesthiratu, Adreng takon, "Lo, sing nyopir dudu Kang Sakri, ta? Kowe wis tegen nyopir, Nges? Wah, maju ya saiki, wong sastra Jawa nyopir BMW!" mbanyole Adreng. Katon gumbira banget.

Bareng tekan ngomah, lagi dikandhani yen bapake, Doktor Insinyir Budi Prabawa, wis diputus hakim "salah", lan nampa paukuman limang taun kunjara.

"Apa? Bapak ki korupsi? Aku ki biyen paling getol nggugat pejabat korupsi! Dakdemonstrasi, dakpisuh-pisuh, dakhujat. Jebul sing dakhujat ya bapakku dhewe! Aku oncat saka bumi kene marga krenahe ibu, kon golek ilmu, kanggo sangu mbrastha korupsi. Jebul saiki sing korupsi kuwi bapakku! Adhuuuuh, matik aku! Matik aku! Dakgembar-gemborke neng paran, yen aku bakale mbrantas korupsi ing negaraku, jebul saiki sing korupsi kuwi bapak sesembahanku! Adhuuuuh! Gek nyang endi dakseleh raiku! Angur mati wae yen ngene iki. Aku jebule kok anake koruptor!"

Gedrag-gedrugi Si Adreng. Muni-muni sakatogake. Ngomel ora karuwan. Dilaruhi ibune ora pandak. Dierih-erih adhine ora direwes. Tingkahe kaya wong koncatan pikiran genah. Muring-muring. Cuwa. Ngotot, terus nglimpreg tanpa daya. Sidane mle-

bu kamar, terus tutupan. Ora gelem mangan. Nganti dina sesuke, emoh mangan. Emoh adus. Emoh tangi. Emoh gemregah, leyeh-leyeh ana kasur wae. Njondhil banget atine. Larane njarem tekan pulung. Rasane wegah nutugake urip.

Ibune, adhike, wis bola-bali nglelipur. Ora mandi. Ora pasah. Adreng tetep ngringkel wae. Ora niyat ngglawat. Atine nglokro. Semangate gogloh.

Dina katelune Ngesthiratu dadi jengkel. Mlebu nyang kamare kangmase ora nglelipur, nanging srengen. "Kowe ki wis disekolahke, wis entuk ilmu, wis duwe pawitan kepinteran, diarah kanthi ilmumu bisa dadi pahlawane keluwarga, pahlawane bangsa, jebul patrapmu mung cupet samono! Rumangsamu apa?!"

"Bapak sing dakadi-adi, sing daksubya-subya, sing dakdadekake kacobenggala, dadi *icon*, dadi panjiku, jebulane korupsi! Aku kadereng mbongkar-mbongkar KKN, mbongkari wong-wong korupsi, jebule sing dakbongkari katut bapakku! Wis, aku iki dadi wong apa?!" gremang-gremeng kaya biyasane wang-sulane Adreng Binathara.

"Menangi kasunyatan donya kang kaya mengkono wae kowe wis ambruk, Mas! Mbok waspadakna ibu. Wong wadon, wis sepuh nanging durung wancine lereh. Wektu iki ibu kelangan Eyang, kelangan Bapak, kelangan Mbak Wara, kabeh oncat saka keluwargane sing raharja. Gene semangate urip, semangate arep dadi pejuwange keluwarga isih makantar-kantar. Ora kembang ikhtiyar madeg Keluarga Pejuwang. Sanajan ora tau mamer-mamerake utawa sesumbar kadidene Keluarga Pejuwang, nanging ibu kuwi luwih kreatip lan ulet anggone nggulawenthah keluwarga pejuwang aja nganti pedhot semangate. Delengen ta, Ibu! Awak wadone pancer wis lumpuh, nanging semangat anggone nyabar karaharjane bangsa, isih tetep makantar-kantar. Kosokbalen banget karo kowe. Kowe wong lanang, awakmu waras wiris, nanging atimu wis lumpuh! La yen nomnoman Indonesia aten-atene sentimental kaya kowe, ya aja ngarep-arep yen negara lan bangsa iki bakal raharja. Coba rungokna sethithik

wae, ta, cekelane uripe sibu. Aja gampang lara ati, aja gampang nyalahake wong liya, aja gampang ngigit-igit. Gayuhen cita-cita-ne bangsa, cita-citamu dhewe, nganggo caramu dhewe, ngang-go kepinteranmu dhewe, lan aja nglarani atine liyan. Kokru-ngoke ora, Mas, srengenku? Kowe wis nyenyembah bapak kala-duk-laduk, nanging ora sakpit-pita migatekake adrenge peng-galihe ibu. Kowe lirwa yen wong lanang kuwi racake kadu-nungan sipat srakah, dene wong wadon pasrah, eklas lan narima. Bapak mbocorake dhuwit negara kaya ngana ya marga nduweni sipat srakahe kuwi. Aja koktiru! Tirunen sipate sibu. Yen kowe wong lanang bisa nduweni ati kaya wong wadon Jawa, pasrah-eklas lan narima, daktanggung keluwarga kita, bangsa kita, wong sadonya iki, bisa urip bebarengan kanthi akur lan raharja. Apa maneh yen kedunungan budipekerti kaya kang diwulangake dening pujangga Jawa liwat sastrane. O, negara iki mesthi mak-mure, rakyate bungah, bumine gemah ripah tata raharja!"

"Nanging bapak kuwi sesembahanku. La kok aku sing melu ngongkreh-ongkreh tindak tanduke! Aku iki wong apa, ngono, lo!"

"Wis, ta, Mas. Culna! Culna cekelan urip kang kaya meng-kono kuwi. Kuwi wis kliwat. Pasraha, eklasa lan narimaa! Sing kliwat kuwi takdir, pancen dadi kersane Allah mengkono. Kersa-ne Allah aja kuktampik, aja koksaruwe. Trimanen kanthi eklas. Busaken cekelan uripmu sing dhisik, saiki gantia nggelar sing anyar. Gantia nganggo semangate ibu. Donya iki, negara iki, omah iki, dudu papane urip papa-cintraka, nanging Paringane Gusti Allah tumrap tamansarine wong ngaurip. Ayo urip karo rasa lan nalar Jawa, sesanti *hamemayuhuning bawana, amemangun karyenak tyasing sasama*. Coba rungokna pethilan *Darmawasita ang-gitane KGPA* Mangkunegara IV iki: *Papunthonne nggonira dumadi, ngugemana ing catur upaya, mrih tan bingung pamudhine, kang dhingin wekasingsun, anirua marang kang becik, kapindho anuruta mring kang bener iku, katri nggugua kang nyata, kaping pate miliha ingkang pikoli, dadi kanthi neng donya*. O, donyane sastra Jawa

akeh banget kang bisa kanggo sangu urip kepenak, kok, Mas. Aja mbrengkelo ngguguk makutha waton, nanging ajur-ajera atimu kanggo urun makarya ngadhepi jamanmu. Jamanmu ya jamanmu, dudu jamane bapak utawa jamane ibu, dadi ya kudu kowe sing melu urun nyiptakake urip ing donyamu. Aja geman-tung mring wong liya, kahanan liya, nanging landhesana kanthi semangatmu dhewe, dhestun nyiptakna kahanan dhewe kang mbebungah atimu, atine wong liya, atine bangsa. Mengkono uripmu *ngiras watak demang anangkil nut jaman kalakone*. Sadharlah, Mas! Wong urip nampa pacoban musibah kuwi mesthi, banjur ambruk, tiba ing bantala. Allah paring ngaurip ora gampang, pancer kudu nganggo pacoban. Nanging sing wis ambruk, kudu gemregah maneh nglakoni urip sing isih gumawang dawa. Gemregah maneh nglakoni urip kuwi pilihan. Pilih terus ambruk nelangsa siya-siya nglakoni dawane urip sateruse, utawa milih gemregah nglakoni urip sarana tandang gawe merangi nasib kang dadi pacobane Pangeran...!"

"Ngesthiratu! Oh, Ngesthiratu! Awakmu bener!" Adreng Binathara njenggelek kaget bareng wis diurak-urakake tembang Jawa dening adhine, kanthi swara kang cumengkling nganyut-anyut. Sastra Jawa, isih kontal ngobarake semangate Adreng Binathara kang wis kejeglong lumpuh. Lan gumreget arep gumregah maneh, marga disemoni adhike. Pilihan uripe gemregah maneh! Ora nglumpuh!

TAMAT

Rungkut Asri, 21 November 01 – 21 Januari 02.

Riwayate Pengarang

SUPARTO BRATA, lair ing Surabaya, 27 Februari 1932, kadiidene putra nomer 8 saka pasangan Raden Ayu Jembawati lan Raden Suratman Bratatanaya. Nanging sedulure sing urip nganti diwasa mung kakang nomer 4, sing umure 10 taun luwih tuwa saka Suparto Brata. Marga nalika lair, ramane lagi nganggur, ora duwe pegawean, ora duwe papan panggonan, mula umur 6 sasi Suparto digawa ibune mulih menyang daleme eyange, Kanjeng Pangeran Jayadiningrat ing kutha Kerajaan Surakarta Hadiningrat. Urip sateruse ibune karo bapake ora tau kumpul urip maneh, mula Suparto Brata ya mung urip diemong lan digedhekake dening ibune. Mangka ibune ora duwe ketrampilan apa-apa kanggo golek sandhang pangan, bisane mung ndherek-ndherek dadi pembantu sanake sing sugih-sugih, lan Suparto Brata uga melu dadi pembantu rumah tangga melu ibune. Umur 10, jaman Jepang (Maret 1942) Suparto Brata diajak ibune dadi pembantu sanake ing Surabaya. Lan sateruse urip ing Surabaya nganti saprene. Mung ing jaman pertempuran 10 November 1945, ibu, kangmas lan Suparto Brata padha keplayu ngungsi ing Probolinggo, Probolinggo diserbu tentara penjajah Walanda, keluwar-gane Suparto Brata buyar. Kangmase emoh kerjasama karo tentara Walanda, gage lunga saka Probolinggo, digoleki para tentara Walanda ing omahe sing tinemu mung ibune sing lagi lara, Suparto Brata bisa ndhelik ing ndhuwur pyan omahe. Ibune digawa ten-

tara Walanda. Suparto Brata keplayu menyang Sragen-Solo, dhaerah Republik Indonesia. Bali ketemu ibu lan kangmase taun 1949 ing Surabaya, mbangun rumah tangga wong telu maneh. Nanging kangmase sing nyambutgawe ing pabrik radio NV. Philips, oleh beasiswa kantore dikirim study ing Eindhoven (Negera Landa) 3 taun lawase. Keluwargane Suparto Brata buyar maneh. Ibune balik maneh golek penguripan ing sanak kadange ing Solo, dene Suparto Brata kudu urip dhewe ing Surabaya, kepe ngin nutugake sekolah. Wis umur 18 taun (1950) durung lulus SMP. Kanggo urip ing Surabaya, Suparto Brata nyoba nulis-nulis warta lan sastra ing suratkabar, nanging ora tau ditampa redaksi ne. Uripe sing baku dadi loper koran Djawa Pos, sing edhare ing dhaerah Ampel. Lulus SMP taun 1950, arep nutugake sekolah ing SMA, klebu ing SMAN 2 kompleks Wijayakusuma, nanging marga ora bisa mbandhani uripe mung sarana dadi loper koran, kepeksa metu.

Oleh pegawean tetep dadi operator teleprinter ing Kantor Telegrap Surabaya 1952, lan karangan-karangane wiwit dipacak ing koran lan majalah, malah wis ana sing diterbitake dadi buku. Sabanjure pindhah-pindhah pegawean kanggo cagak uripe lan keluwargane, yakuwi pindhah penggawean ing PDN Jaya Bhakti 1960-1967. Taun 1962 ketemu jodhone, Rr.Ariyati sing dinikahi 1962. Taun 1967 metu saka penggawean marga emoh dadi karyawan kudu mlebu anggota partai Golkar (emoh politik). Nyambutgawe dadi pedagang kapok sinambi wartawan bebas (ora kaiket majalah apa suratkabar tertamtu). Taun 1972 mlebu dadi pegawai negeri Pemerintah Kota Surabaya, bagian Humas (1972-1988), pensiun.

Sabanjure nalika wis pensiun, isih Diparingi dening Gusti Allah urip sehat, bebas milih, lan kuwawa maca buku lan nulis buku. Kuwi amanah Allah sing kudu disyukuri, (nulis buku lan nikmati maca buku) kudu diibadahake lan dadi barkahe. Gaweane sedina-dina mung maca buku nulis buku maca buku

nulis buku. Bengi nulis buku, awan maca buku. Ora ana dina tanpa nulis buku, tanpa maca buku.

Buku karyane basa Jawa lan Indonesia wis luwih saka 150 buku. Saka karya bukune kasil oleh hadhiyah saka maneka warna instansi pemerentah lan swasta lan manca negara. Buku-bukune wis sumebar ing njero lan njaba negara. Antara liya, tanggal 21-23 April 2013 Suparto Brata nampa undangan saka the Bangkok Metropolitan Administration (BMA = kaya Jakarta disebut DKI) ngestreni Opening Ceremony of Bangkok World Book Capital 2013 and 35th Anniversary of S.E.A. Write Award, yakuwi nalika Kutha Bangkok dipilih dening UNESCO ngadani Bangkok World Book Capital 2013. Sing diundang ora mung saka Indonesia, nanging uga saka negara liyane, utamane negara Asia Tenggara (S.E.A). Para undangan supaya nyumbangake buku tulisane. Maraga Suparto Brata bukune akeh, mula nyumbang bukune marang Bangkok World Book Capital 2013 ya akeh, cacah 20 judhul buku, basa Jawa lan Indonesia. Yakuwi: Gadis Tangsi, Kerajaan Raminem, Mahligai di Ufuk Timur, Kremil, Mencari Sarang Angin, Saksi Mata, Generasi Yang Hilang, Kunanti di Selat Bali, Trèm, Lelakoné Si lan Man, Suparto Brata's Omnibus, Cintrong Pajupat, Dom Sumurup Ing Banyu, Ser! Randha Cocak, Pawèstria Tanpa Idhèntiti, Jemini, Donyané Wong Culika, Tak Ada Nasi Lain, Revolusi Surabaya 1945, Surabaya zaman Jepang / *Surabaya no monogatari* (produk buku paling grès HUT-ne Suparto Brata kang kaping 81 taun, 27 Februari 2013), lan Suparto Brata Begawan Sastra Jawa (tulisane Myra Wijaya, mahasiswi Universitas Kristen Petra Surabaya, 2007).

Perjuwangane Suparto Brata Sastra Jawa dadi Sastra Donya durung kasil, durung mandheg, durung pupus, durung rampung. Isih terus diperjuwangake. Muga para sastrawan sastra Jawa melu nyengkuyung rame-rame, aja nganti nglokro lan mandheg, nganti kasil. Pasthi kasil! Uga para manungsa sing ditakdirake Allah dadi

wong Jawa, aja nampik takdir, aja gelem kelangan basa Jawa.
Ditakdirake Allah dadi wong Jawa supaya ngukuhi basa ibune,
basa Jawa.

Novel-novel Basa Jawa Karangane Suparto Brata

- ◆ **Kaum Republik**, (seri Wiradi) dipacak Panjebar Semangat taun 1959.
- ◆ **Tanpa Tlacak**, (seri Detektip Handaka) dipacak Panjebar Semangat taun 1961.
- ◆ **Katresnan Kang Angker**, (samaran Peni) dipacak Panjebar Semangat taun 1962.
- ◆ **Pethite Nyai Blorong**, (samaran Peni) dipacak Panjebar Semangat taun 1962.
- ◆ **Emprit Abuntut Bedhug**, (seri Detektip Handaka) Panjebar Semangat taun 1963.
- ◆ **Kaduk Wani**, (seri Wiradi) dipacak Jaya Baya taun 1966.
- ◆ **Kena Pulut**, (seri Wiradi) dipacak Jaya Baya taun 1967.
- ◆ **Kadurakan Ing Kidul Dringu**, dipacak Panjebar Semangat taun 1963.
- ◆ **Tretes Tintrim**, (seri Detektip Handaka) dipacak Jaya Baya taun 1964.
- ◆ **Asmarani**, (samaran Peni) dipacak Jaya Baya taun 1964.
- ◆ **Pawestri Telu**, (samaran Peni) dipacak Jaya Baya taun 1964.
- ◆ **Sanja Sangu Trebela**, (samaran Peni) dipacak Panjebar Semangat taun 1965.
- ◆ **Sala Lelimengan**, dipacak Panjebar Semangat taun 1965.
- ◆ **November Abang**, dipacak Jaya Baya taun 1965.

- ◆ **Jaring Kalamangga**, (seri Detektip Handaka) dipacak Jaya Baya taun 1966.
- ◆ **Patriot-patriot Kasmaran**, diterbitake buku C.V.Gema Solo taun 1966.
- ◆ **Lintang Panjer Sore**, diterbitake buku C.V. Gema Solo taun 1966.
- ◆ **Nyawa 28**, (samaran Eling Jatmika) dipacak Jaya Baya taun 1967.
- ◆ **Luwih Becik Neraka**, dipacak Panjebar Semangat taun 1970.
- ◆ **Dlemok-dlemok Ireng**, dipacak Jaya Baya taun 1971.
- ◆ **Dom Sumuruping Banyu**, dipacak Jaya Baya taun 1971.
- ◆ **Jemini**, (samaran Peni) dipacak Jaya Baya taun 1972.
- ◆ **Fantasi**, dipacak Panjebar Semangat taun 1972.
- ◆ **Kepelet**, (samaran Peni) dipacak Jaya Baya taun 1973.
- ◆ **Garuda Putih**, (seri Detektip Handaka) dipacak Panjebar Semangat taun 1974.
- ◆ **Ngingu Kutuk Ing Suwakan**, dipacak Panjebar Semangat taun 1975.
- ◆ **Rembulan Kasmaran**, dipacak Jaya Baya taun 1977.
- ◆ **Nona Sekretaris**, (samaran Peni) dipacak Jaya Baya taun 1984.

Olèh-olèh saka *the Bangkok World Book Capital 2013*

BEBADAN donya PBB wis tansah ngatur cara-carane nggulawenthah lan nglestarekake apa-apa sing kinodrat ing donya sarana madeg UNESCO (*the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*). Upamane bab basa ing donya sing ora utawa durung tinulis, basa ucapan utawa lisan, dening Unesco ing Paris tanggal 23 Oktober 2003 dipikukuhi lan digulawenthah kang disebut *INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE (ICH)* lan mulane ya kudu diayomi. Klebu BASA JAWA lisan, kang minangka kasugihane kultural bangsa Indonesia. Dadi cocok karo gegulange wong Jawa biyen: Unesco *memahayuhayuning bawana langgeng*.

Kajaba basa lisan, mesti wae uga nggegulawenthah basa kang tinulis, marga basa tinulis kuwi wiwit nalika filsuf Yunani Plato (427-347 S.M.) ngedegake sekolah filsafat Academus ing Athena, dadi gegulang lan saranane para putra manungsa nggayuh kemakmuran uripe kang ora mung ngendelake kodrate (migunakake panca-indrane) wae, nanging klawan memaca buku lan nulis buku. Memaca buku lan nulis buku dakarani gega-yuhan urip modheren, marga yen arep dadi guru, dhosen, insinyir, dhokter (pakaryan modheren), kudu lantip lan seneng memaca buku lan nulis buku. Ora ana dhokter kok buta huruf. La supaya bisa lantip maca buku lan nulis buku, putra manungsa kudu disekolahake, kaya sekolah ing Academus sing dideg-

ake dening Plato meh 2500 taun kepungkur. Dadi wiwit Plato madeg sekolah kuwi, "*Sekolah gunane kanggo mbudhayake lan ngulinakake putra manungsa maca buku lan nenulis buku*". Nganti saprene mulang para bocah ngulinakake maca buku lan nenulis buku ing sekolahku kuwi dadi sarana lan prasaranane para bocah nggayuh urip modheren tembe diwasane. Unesco kandidene bebadan donya (PBB) migatekake lan kajibahan banget nggulawenthah prekara para manungsa sadonya iki kuwawa urip modheren sarana memaca buku lan nenulis buku kuwi.

Ing antarane taun 1970-1980 Unesco peparing dhana marang pemerintah Indonesia, yakuwi nangkarake akehe buku ing kapustakan sekolah-sekolah dhasar saindhenge Indonesia, kawentar kanthi istilah "Buku Inpres". Yakuwi para pengarang padha dikon ngarang buku kanggo wacan bocah sekolah SD. Buku karangane diajokake mring Mendikbud, ditliti, yen cocok bisa diterbitake dadi buku dening penerbit swasta, bukune saben judhul cacah 80.000 exp dituku pemerintah (dhana bantuan Unesco), lan kudu disebarake ing kabeh SD sa-Indonesia. Kanthi mengkono para pengarang anggone ngarang buku oleh royalty dhuwit akeh, penerbit mengkono uga oleh bathi akeh, lan sekoalah SD sa-Indonesia nampa buku wacan bocah saarat-arat cacahe. Buku Inpres kaya ngono ora mung kanggo wacan bocah SD, nanging uga ana sing kanggo wacan SMP lan SMA, nanging cacahe buku sing dituku Mendikbud ora nganti saben judhul 80.000 exp kaya sing kanggo SD. Marga program "Buku Inpres" kono nggon kecèh andum dhuwit, taun-taun lumakune "Buku Inpres" muncul sing dudu penerbit buku kanthi ngaya dadi penerbit buku, sing maune dudu pengarang ya banjur dadi pengarang buku wacan SD, lan wong-wong kuwi (penerbit dadakan lan pengarang buku SD dadakan) ya banjur sugih dadakan marga buku-bukune kepilih dening juri Mendikbud dituku 80.000 exp saben judhule. Mesthi wae akeh buku wacan bocah, sing ora bisa diwaca dening bocah, wong pengarange dudu pengarang wacan bocah. Sing elok banget, malah akeh penerbit sing bukune

ora tekan ing SD sa-Indonesia, nanging penerbite wis bisa oleh dhuwit asile nerbitke buku, yakuwi klawan nuduhake tandha-tangan lan cape para Bupati apa Dinas Pendidikan ing daerah marang panitia Mendikbud. Mula bareng "Buku Inpres" disuwak, babar pisan buku-buku Inpres ing SD-SD sa-Indonesia ora ana wujude. Dhana ulubektine Unesco marang pemerintah Indonesia kanggo nganakake buku wacan SD ora mawujud. Muspra.

Taun 1995 Unesco nggelar pesta sepisanan World Book and Copyright Day ing Paris sing nyemangati para sing magepokan karo buku (penerbit, pedagang, pengarang, para maose) oleh fasilitas kang mrnanan minangka nglakoni uderane uripe. Penerbitan buku lan hake para pengarang, ora banjur ilang musna lan muspra kaya biyen-biyen. Lan sing nemtokake payu orane buku gumantung penerbit lan toko buku, mula sing diterbitake ora mung buku wacan SD, nanging wacan sakabehing buku apa wae, antuk copyright-ne (sarana kadhaftara).

Taun 1996 Unesco mbandhani Dr.Taufik Ismail niti priksa para pelajar lulusan SMA sadonya wis maca buku cacah judul pira wae. Asile panaliten, lulusan SMA Jerman rata-rata maca buku 32 judul, Walanda 30 judul, Rusia 12 judul, Jepang 15 judul, Singapura 6 judul, Malaysia 6 judul, Brunei 7 judul, putra Indonesia 0 judul. Kanthi asil panaliten kaya mengkono kena dipathak yen cara pendhidhikan sekolah ing Indonesia wiwit SD nganti SMA gèsèh karo pendhidhikan sing ditrapake dening Unesco. Yakuwi gunane sekolah 12 taun para bocah kuwi seneng maca buku lan nulis buku; ora mung basa lan tulisan sawiji nanging maca pirang-pirang basa lan pirang-pirang modhel aksara (aja mung basa Indonesia thok, aja mung aksara ABC thok).

Pancen wiwit ditrapake Kurikulum Pendidikan Nasional Indonesia 1975, sekolah 12 taun saka SD nganti SMA ora diwulangake maca buku lan nulis buku. Sing diwulangake lan dijelake ing utege bocah mung kawruh (ilmu pengetahuan) saakeh-akehe, terus mengko bisane nerusake sekolah diuji (UNAS). Lan

saka sekolah Taman Kanak-kanak (TK) nganti Perguruan Tinggi (PT) sing diwulangake mung basa Indonesia thok.

Putuku Yafi, taun 2013 umur 10 taun, ing klas 5 SD, wulangan IPS ing semester I kudu ngapalake sejarah, upamane Krajan Tarumanegara, papane neng endi, taun pira, katitik saka prasastine apa. Semester II didhawuhi ngapalake Perang Kemerdekaan RI; Pertempuran 10 November 1945 ing ngendi, priye critane, Pertempuran Ambarawa 1945, priye critane, Bandung Lautan Api, priye critane. Perundingan Renville, apa wae keuntungan Indonesia apa Walanda sing dipikolehi. Ing wulangan IPA semester I diajari bab ketegé jantung, paru-paru, pernapasan. Semester II diajari bab gaya gesek grafiasi bumi, bab sinar, lan watuwatuan.

Gèsèh karo ganthane Unesco, Kurikulum Pendidikan Nasional Indonesia wiwit 1975 saprene sing ngendelake UNAS, ora "mencerdaskan" bangsa, ora njembarake kawruh, putra dhidhik bangsa malah ora kuwat nampani piwulang kawruh nganti para bocah kaweden nempuh Unas; wongtuwane, gurune, sekolahe, padha isin yen bocahé ora lulus Unas, mula padha ikhtiyar sabisa-bisane mbiyantu kelulusan Unas putrane sanajan sarana akal bulus apa wae anggere ora kisinan. Sistem Unas ndadekake para bocah Indonesia jinja.

Kenapa ya, pemerentah Indonesia kok ora atut (mengadopsi) wae karo ganthane Plato ngedegake sekolah (Academus) 450-an taun S.M., yakuwi kanggo cagak-uripe para bocah ing tembe mburine supaya uripe modheren (intelek, ora bodho, ora miskin, ora brangasan) sekolah 12 taun umur bocah kuwi gunane mbudidaya mbudhayakake putra manungsa seneng memaca buku lan nulis buku. Geganthan kuwi kang terus dibacutake dening PBB kanthi ngedegake Unesco kang saya nengenake majune jaman kelakone terus ngganepi sarana lan prasarana pendhidhikan sekolah 12 taun sing kawiwitan dening Plato mau, yakuwi kemajuan para manungsa sajagad iki alih saben generasi gumantung banget karo pendhidhikan saben generasi kuwi nalika

isih bocahe. Yen generasi jaman bocahe pakulinane ora apik (upamane ora diwulang seneng memaca buku lan nulis buku, urip mung apa lan kepriye kang kinodrat, primitif), jaman tuwane ya ora apik (cekelan uripe mung sarana dadi PKL, jaga parkir, ngebroki lemah emoh digusur, buruh sing tansah njaluk bayaran gedhe ning tetep ora kecukupan, dadi TKW-PRT). Yen generasi jaman bocahe pakulinane seneng rokokan, jaman diwasane ya padha seneng rokokan. Yen generasi jaman bocahe padha seneng thrithisan nenandur uwit, jaman diwasane ya padha seneng ne-nandur wit-witan. Yen generasi jaman bocahe pakulinane becik (upamane seneng maca buku lan nulis buku), jaman tuwane ya apik (padha oleh penggaotan modheren: dhosen, dhokter, insinyir, ahli hukum). Kenapa ya pemerentah Indonesia kok ndadak gèsèh lan nyebal saka "anger-anger pendhidhikan" sing ditrapake dening Unesco? Lan wis watara 37 taun iki ngetrapake pendhidhikan Unas sing diyakini yen cara kuwi sing paling manjur kanggo "mencerdaskan" bangsa (tuntutan UUD 1945).

Usahane Unesco kanggo nggulawenthah pendhidhikan para putra manungsa supaya "cerdas" lan "memahayu-hayune bawa-na langgeng" ora pegat nganti ing dina iki. Antara liya, nggelar wahana *the World Book Capital*. *The World Book Capital* yakuwi kedadean ing sawenehe kutha ing ngendi wargane umur pira wae (wiwit balita) nganti saka kapan wae anggone nglakoni urip (nganti tuwèk-wèk), padha semangat memaca buku, maca sing adiluhung, lan mbangun semangat mangulinakake memaca buku. Kedadean pesta perayaan *the World Book Capital* kang sepi-sanan diadani taun 2001 tanggal 23 April ing Madrid, Ibu Kota Sepanyol. Kenapa tanggal 23 April? Tanggal 23 April ngiras pan-tes mengeti laire sastrawan agung William Shakespeare (bangsa Inggris) ing taun 1564 lan seda ing tanggal kuwi uga 52 taun tutuge. Tanggal 23 April uga tanggal sedane sastrawan agung Miguel de Carvantes Saavedra (Sepanyol), pengarang buku Don Quixote, seda taun 1616. Tanggal 23 April uga pas riyayane Saint George, dina sing wigati banget tumrap wilayah Catalonia ing

Sepanyol, kang nggelar sapa wae sing tuku buku dina kuwi bakal diwenehi kembang mawar. St.George uga dipengeti dadi patron ing Inggris. Ngukupi dina 23 April kuwi kabeh, mulane the World Book and Copyright Day diriyayakake ing tanggal 23 April 2001 ing Madrid, Sepanyol, lan ing tanggal 23 April taun-taun sateruse dadi program *the World Book Capital*. Ing Madrid taun 2001 kang dipilih sepisanan, sabanjure saben tanggal 23 April sing dipilih (dening Unesco) kutha negara liya-liya sing nyukupi syarat kaya ing Madrid kuwi. Saprene wis mlaku 13 taun ing 13 negara. Taun 2012 tanggal 23 April sing ngrayakake kutha Yerevan, Armenia, taun 2013 ing Bangkok, Thailand, taun ngarep (2014) ing kutha Port Harcourt, Republik Federasi Nigeria.

Nalika tanggal 20-24 April 2013 aku diundang ngrayakake *the Bangkok World Book Capital 2013*, sing sisan-sisan mengeti tanggap warsa kang kaping 35 taun program *the S.E.A.Write Award*, lan tanggap warsa kaping 730 taun sejarahe tulisan ing Negara Thai, acarane pepet lan riyel banget. Rata-rata ngenani prekara maca buku lan nulis buku, nganti semboyane *Read for Life, Life for read*. Mula sing diundang ya para priyayi saka negara ngendi wae sing uripe akeh kabulet prakara buku, yakuwi penerbit buku, pedagang buku, perpustakaan, para maos buku, lan pengarang buku. Saka Indonesia sing ketemu aku saka IKAPI Pusat Jakarta, IKAPI cabang Jakarta lan Bogor. Saka acara sing riyel kuwi, ana panel diskusi gayeng *The Future of Reading, Reading for the Future* ing antarane (1) Mr. Sukhumbhand Paribatra, Gubernor of Bangkok, (2) Mrs. Hasmik Poghosyan, Minister of Culture, Republic of Arminia, (3) Hon. Chimbiko I.Akarolo, Governor of Port Harcourt, Federal Republic of Nigeria, (4) Prof.Dr. Muhammed Haji Salleh, sastrawan/penterjemah bahasa Melayu-Inggris vice-versa dari Malaysia, (5) Mr.Thanonchai, winner of 2008 Cannes Gold Lions for TV & Cinema: Product & Sevice. Moderator Mr. Suthichai Yoon Direktur Nasional Multimedia Group ing Thailand. Pokoke diskusi kuwi mratelakake yen sanajan saiki disebut Abad Komunikasi, ing ngendi komunikasi kuwi dadi senjata sing paling

ampuh ngungkuli ampuhe bom apa mriyem, lan piranti komunikasi wis mblabar ing sadhengah uwong, kaya dene TV, HP, Facebook, lan liya-liyane, nanging kanggo nggegayuh uripe manungsa sing luwih kepenak, nggegulang (mendhidhik) bocah memaca buku lan nulis buku isih tetep sing paling ampuh, ing jaman saiki lan 100 taun sing bakal teka.

Maju lan mundure bangsa utawa masyarakat utawa etnis anggone napaki urip ing donya kuwi gumantung banget karo pakulinane (generasi) bangsa kuwi nalika dhek bocahe. Yen nalika pakulinan kabudhayane generasi si bocah orakan, ora tertib, ing dina dewasane bangsa kuwi ya dadi bangsa brangasan. Yen wiwit bocahe nampa pendhidhikan sing nurut aturan tata tertib, ing dina diwasane uga dadi bangsa kang sopan-santun. Dadi gumantung banget karo pendhidhikan sing ditrapake marang bocah utawa generasi bocah kuwi mau.

Ing jaman sadurunge Plato madeg sekolah filsafat Academus, "pendhidhikan" filsafat ing Athena mung sarana diucapake, disesorahake dening para ahli filsuf ing plasa-plasa. Pakulinan utawa kabudhayan Athena nalika kuwi mengkono. Kamangka kang disesorahake mujudake misi kamanungsan kang elok-elok tenan. Apa maneh filsuf Yunani kang aran Socrates (470-399 S.M.), sawenehe priyayi sing paling akeh nyiyarake ilmune bab sakabehe sejarah filsafat, nganti piyambake dipikukuh kadidene filosuf sing nduwensi pangaribawa paling agung pemikiran Eropa sajrone meh 2500 taun nganti jaman saiki. Socrates akeh nyiyarake pemikiran filsafate mung sarana pidato-pidatone (diucapake lan dirungokake). Uga nalika Socrates nganakake "pembelaan" marga piyambake nampa ukuman mati kudu ngombe racun ing pengadilan. Pidato pembelaane ya mung diucapake verbal. Kabeh gagasan filsafate, mengkono uga pidato pembelaane, mujudake misi kemanungsan sing sinebar anjrah sajagad nganti mabad-abad lawase (nganti saprene), marga pidato-pidatone mau ditulis dening Plato sawise Socrates tiwas diukum mati. Plato kuwi muride Socrates. Plato nulis pidato pembelaane Socrates

ing buku *Apologi*. Saliyane *Apologi* Plato uga nglestarekake (ditulis dadi buku) sakabehe karyane Socrates sing biyene mung diucapake wae, dadi kumpulan buku *Epistles* lan kira-kira ana 25 *Dialog* filsafate sing tau didiskusekake lan dipidatoake Socrates. Nganti saprene, anane sekolah utawa akademi sandonya iki, niru carane Plato madeg sekolah filsafat Academus, sing dadi pokok sing diajarake lan disinau ya bab maca buku lan nulis buku dienggo sangune para murid utawa mahasiswa anggone arep nata uripe ing tembe mburine. Kuwi uga ateges yen sakabehe bangsa sadonya iki, wiwit biyen nganti saiki, perlune sinau ing sekolah lan akademi kudu lantip maca buku lan nulis buku, marga sarana lantip maca buku bisa ngelingi jaman sing wis kelakon (jaman sing wis kelakon bab apa wae, bab pemerintahan, sosial, teknik, budhaya, agama, wis tinulis ing buku-buku), kena dienggo kaca-benggalane jaman sing saiki, lan kena kanggo bahan ngrerancang kemakmuran bangsa lan negarane ing jaman mbesuke. Maca buku lan nulis buku! Kuwi “pendhidhikan” sing paling ideal (*dulce et utile = maca buku kuwi nyenengake lan migunani*) kanggo mbudhayakake utawa ngulinakake para bocah, sing mengkone nalika dadi (generasi) wong diwasa dadi bangsa utawa masyarakat kang urip modheren, ora bodho (wong kulina maca buku nulis buku kok), ora miskin (wong oleh pegawean kang mapan modheren kok), lan ora brangasan utawa srakah (wong kulina maca buku wiwit cilik kuwi uga karakter building sakwise dadi diwasa), cegah aluamah (nafsu menang dhewe, kuwasa dhewe, malak, sukak ngrayah-rayah ngrerusak barange liyan). Kuwi kabeh yen “pendhidhikan” sekolah niru carane Plato madeg sekolah filsafat Academus, yakuwi ing sekolahsan sing dipletter dikulinakake maca buku lan nulis buku, maca buku lan nulis buku, maca buku lan nulis buku.

Ganthane Plato nggegulang putra manungsa maca buku nulis buku, maca buku nulis buku, supaya nalika diwasa dadi wong sing ora bodho, ora miskin, ora aluamah, uga dadi ganthane badhan donya (PBB) madeg Unesco. Unesco wis mawekani kan-

thi sakabehing akal lan bandha supaya wong sadonya seneng maca buku lan nulis buku, kanthi mengkono para manungsa sadonya bisa nata uripe lan lingkungan alame dadi langgeng makmur, "*hanggayuh sempurnane ngaurip, memahayu-hayune bawana langgeng*", lan ora ngrerusak apa kang wis dumadi, ora ngowahi apa slewah karo apa kang kinodrat. Upamane ing jagad biyen tau basa Jawa dadi basane masyarakat Jawa, kuwi ya aja nganti ilang, Unesco wis mikukuhi tanggal 21 Februari kadidene Basa Ibu Internasional, muga ing saben dina kuwi wong Jawa kabeh ngomong Jawa, wong Batak ngomong Batak, lan sapanunggalane. Sokur ngomong Jawa utawa ngomong Batak kuwi tetep dilakoni nganti saprene lan mbesuke. Dimemahayu-hayune bawana langgeng, dilanggengake apa kang kinodrat.

Nanging Kurikulum Pendidikan Nasional Indonesia gèsèh karo sekolah ganthane Plato kang banjur dimawekani akal lan bandha dening Unesco. Kurikulum Pendidikan Nasional Indonesia wiwit taun 1975, luwih nengenke sistem Unas. Yakuwi sinau ing SD dipleter ilmu pengetahuan, mengko diuji kepriye bisane bocah mlebu nyang SMP. Sinau ing SMP dipleter saakeh-akehe ilmu pengetahuan, priye mengko supaya bisa mlebu menyang SMA. Yen murid SMP nganti ora bisa mlebu nyang SMA, muride isin marga diarani bodho, wongtuwane isin, gurune isin, jeneng sekolahe ya isin, Gupernure ya ora bisa sesumbar yen sekolah ing propinsine becik lakune. Mula kabeh padha gemregah cucul akal lan bandha, kepriye bisane murid lulus Unas, ora ngisinsinake wong akeh. Ing SMA ya ngono, luwih-luwih. Sinau mempeng dipleter ilmu pengetahuan, kepriye bisane lulus lan sekolah ing Perguruan Tinggi (Negeri). Bareng mlebu dadi mahasiswa, apa sakabehe ilmu pengetahuan ing SD-SMP-SMA bisa ditrapake ing sakabehe jurusan ing Perguruan Tinggi? Ya embuh, wong ora kabeh ilmu pengetahuan sing dipleter ing sekolah 12 taun wis akeh sing dilalekake. Lali marga ora diwadhahi (diwulang) maca buku lan nenulis buku. Sajrone sekolah 12 taun saka SD nganti SMA ora dikulinakake (dibudhayaake) maca buku lan

nulis buku, dadi nalika diwasane (dadi mahasiswa, karyawan, pegawai, buruh, pejabat) ya ora duwe kabudhayan maca buku lan nulis buku, lan ilmu pengetahuan sing dipiwulangake ing sekolah biyen ya wis akeh sing ora dieling maneh. Wong biyen nampane awangan (ora maca lan nulis ing buku, dadi ya wegah yen kudu eling sarana mbukaki maca buku). Dadi kaya jaman uripe Socrates, kabeh ilmu filsafate mung dipedatoake, awangan, ora tinulis. Padha karo jaman uripe Socrates, ya ateges jaman manungsa primitif. Apa kang dadi misine Unesco ora nyaut. Mangka sistem Unas utawa ing sekolah SD-SMP-SMA ora dipleter wulang maca buku lan nulis buku kuwi wis dilakoni wiwit taun 1975, saprene wis 38 taunan. Dadi mesthine wong Indonesia sing saiki lagi ing umur prodhuktif lan nyekel tanggungjawab maju-mundure negara lan bangsa, ngalami "pendhidhikan" krikulum nasional 1975-1996, yakuwi (manut panalitene Dr.Taufik Ismail) lulus SMA-ne maca nol buku. Banget slencane karo gan-thane Plato lan misine Unesco. Lan kepriye solah-tingkahe wong Indonesia sing tanggungjawab maju-mundure negara saiki? Uripe bangsa angel ditata, kabeh padha nggayuh kepenake ngaurip tanpa didhasari kadibyane maca buku lan nulis buku, mburu menange dhewe, srakah-aluamah, kasugihan lan kakuwasan dadi tujuane ngaurip pribadi lan golongan. Yen dudu golongan, ya ayo dimusnakake. Kuwi asile "pendhidhikan" krikulum nasional 1975-1996, lan kang uga nganti saprene dicakake. Nganti saprene sistem pendhidhikane sekolah 12 taun umure bocah ora diowahi "*seneng maca buku lan nulis buku*". Tegese 10-20 taun maneh, nalika bocah-bocah sing saiki lagi sekolah "*njit-njiten*" karo anane Unas ing sajrone sekolah 12 taun, bakal nglakoni generasi emas 100 taun Indonesia Merdeka, dadi wong diwasa sing cekel tanggung jawab maju mundure negara NKRI.

Wiwit bocah dikulinakake mengkono (dijejel ilmu pengetahuan, nanging gampang dilalekake marga ora ditadhahi klawan pakulinan maca buku lan nulis buku), dadine diwasa uga tetep nglakoni "nglalekake ilmu pengetahuan" mengkono kuwi. Aku

kok terus kelingan piwulang nalika jamanku sekolah biyen. Aku (lair 1932) sekolah Angka Loro ing Sragen mlebu klas siji 1938. Klas 3 diajari nembang: *Dedalane, guna lawan sekti, kudu andhap asor, Wani ngalah luhur wekasane, Bapang den simpangi, ana catur mungkur*. Mas Soebagijo IN (lair 1922, saprene isih getol nulis ing majalah basa Jawa *Panjebar Semangat lan Jaya Baya*) sekolah dasar ing Blitar, uga diwulang tembang Mijil kuwi. Mas Drs. Moechtar (lair 1925, pemimpin redaksi *Panjebar Semangat*) ing Jogja sekolah dasar uga diwulang tembang kuwi. Dadi tembang kuwi wis mataun-taun didadekake "pendhidhikan" bocah Jawa kanggo sangune urip mangsa diwasane. Bareng aku dening SPS (Serikat Penerbit Suratkabar) Jawa Timur taun 1987 kajibah naliti Sejarah Pers Jawa Timur, kasil macani suratkabar *Dagblad Express* sing terbit ing Surabaya 1937-1942, ana artikel korespondene ing Negara Landa (yen ora salah asmane Soedarsono) nyaruwe yen tembang Mijil "*Dedalane...*" sing dadi dhasar "pendhidhikan" bocah Jawa mataun-taun lawase kuwi, ora marakake wong Jawa "*guna lawan sekti*" nanging wong Jawa dadi minder, kalahan, gampang dijajah.

Dakpadhakake karo sistem "pendhidhikan" jaman saiki. Wis mataun-taun wiwit taun 1975 sekolah 12 taun umur bocah ora diajari maca buku lan nulis buku. Sing diajarake diblebek ilmu pengetahuan: matematika, ipa, ips, budi pekerti, agama, sejarah, lalu-lintas, kb, lan liya-liyane. Asile tata-negara sing dipandhegani dening para pemegang kekuasaan sing nalika bocahe didhidhik ora maca buku lan nulis buku kaya ngene dadine. Apa "pendhidhikan" bocah sing wis mataun-taun dilakoni kuwi ora padha karo "pendhidhikan" bocah tembang Mijil "*Dedalane....*" Wis kebacut didadekake pathokan "pendhidhikan" bangsa mataun-taun suwene jebul ngasilake kapribaden bangsa kang..... kaya jaman saiki. Akeh demonstrasi kang ora maton, aluamah, golek menange dhewe, korups, ngritik pemerintah nganti pmentrahe jebol ora preduli angger awake dhewe menang. Nuntut gaji sing akeh, nyambutgawe ora perlu. Sing baku urip kuwi

kudu ngrebut kasugihan lan kekuwasaan. Carane ngrebut priye, ora preduli. Ngrampok ya oleh, korupsi ya oleh, yen wis sugih bisa ngrebut panguwasa, yen wis kuwasa bisa ngrebut dadi wong sugih. Yen urip diwasa jaman saiki sarana nengenake kadi-byane maca buku lan nulis buku, supaya negara tata tentrem gemah ripah tata rahastra, ah, generasiku (generasine wong sing sugih lan kuwasa dinane iki) nalika bocah ora diwulang meng-kono kok!! Generasi bocah saiki ya ora sah diwulangi maca buku lan nulis buku kaya mengkono kuwi!

Gèsèh banget karo apa sing dakalami lan sekseni saka anggonku jagong *the Bangkok World Book Capital 2013* ing Bangkok Thailand 20-24 April 2013. "Pendhidhikan" sekolah 12 taun umur-umurane bocah ing Indonesia cengkah banget karo sing dikawekani dening Unesco.

Muga andadosna kawuningan. Nuwun.

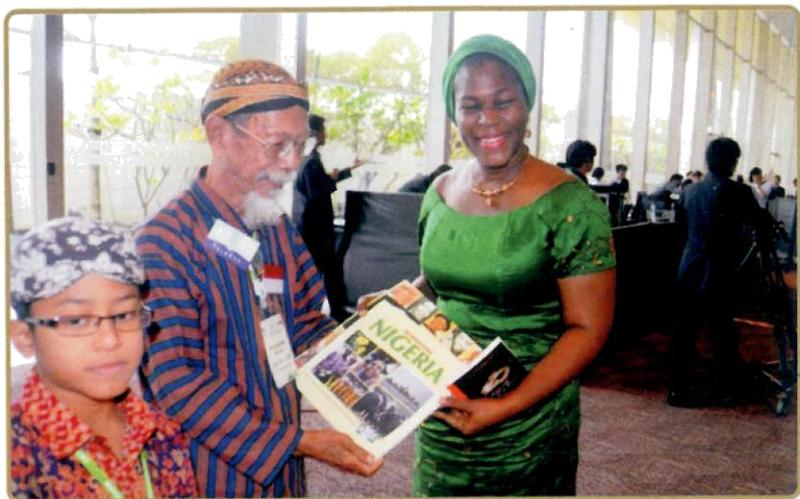
Suparto Brata

Gubernur Bangkok, Mr.Sukhumbhan Paribatra nampa aku, anak, mantu lan putu ing panggung acara "sugeng rawuh" para tamu ing the Lotus Garden Court, the Centara Grand at Centra/world Hotel.

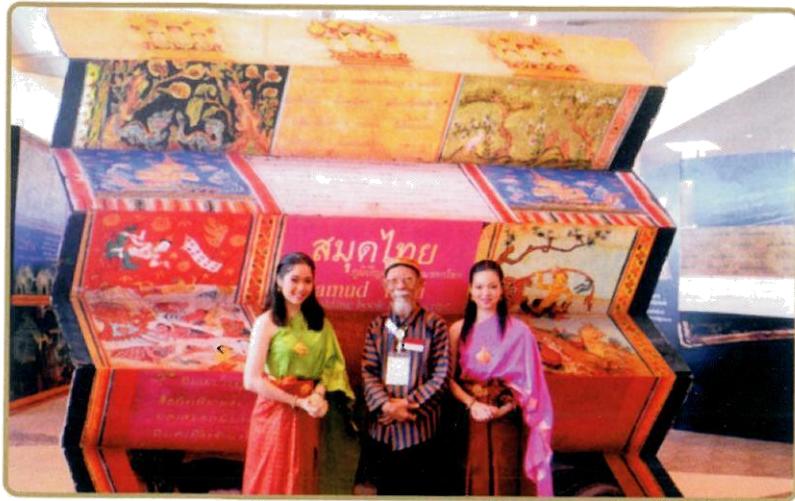
Ditampa akrab banget Ms.Pranee Satayaprakop, Kepala Departmen Budaya, Sport lan Pariwisata Bangkok sing minangka panitia acara the Bangkok World Book Capital 2013 ing Bangkok, Thailand.

Hon.Chimbiko I.Akarolo, Governor of Port Harcourt maringake buku-buku riwayat kasusastran ing negarane. Kutha Port Harcourt Rep.Federal Nigeria kapilih Unesco pesta the World Book Capital 2014.

Aku masrahake buku karanganku cacah 20 judhul, 10 ing antarane buku basa Jawa marang panitia sing kajibah nampa sumbangan buku saka para tamu sing diundang ing the Bangkok World Book Capital 2013.

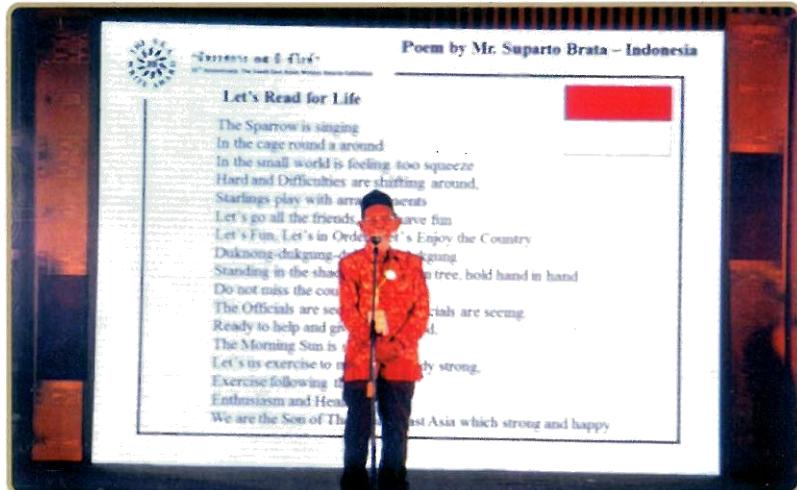
Latar mburi wujud seni instalasi sejarah tulis 730 taun Alphabet ing Thailand. Wiwit tulisan prasasti watu para Raja biyen, nganti rakyat maca buku lan suratkabar jaman saiki. Beda dinasti beda basa lan tulisane.

Ganti acara lan papan, tetumpakan wis dicumawisi dening Panitia the Bangkok World Book Capital 2013.

Tamu pengetan 35 taun the S.E.A.Write Award deklamasi geguritane basane dhewe-dhewe. Saka tengen: Indonesia, Burma, Brunei, Pilipina, Thailand, Singapore, Cambodia, Laos, Malaysia, Vienam, Myanmar.

Guritku: Burung pipit bercit-cit-cit-cit, di dalam sangkar berputar-putar. Dunia sempit rasa terjepit, sulit dan sukar bertukar-tukar. Lan nembang lagu dolanan Jalak-jalak Pita. Lan lagu Tōo-A No Joi Kodomo. Ing geber mburiku ana teks terjemahane basa Inggris, para sing ngestreni banjur padha ngreti tegese gurit.